

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Jonathan Crary

Yeryüzü Yakılıp Yıkılırken

DİJİTAL ÇAĞDAN KAPİTALİZM-SONRAŞI DÜNYAYA

metis

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Jonathan Crary

Yeryüzü Yakılıp Yıkılırken

Dijital Çağdan Kapitalizm-Sonrası Dünyaya

Sanat tarihi profesörü ve editör. Lisans eğitimini ve doktorasını Columbia Üniversitesi'nde tamamladı; Edward Said, Meyer Schapiro, F. W. Dupee ve Lucien Goldmann gibi isimlerin öğrencisi oldu. Ayrıca San Francisco Art Institute'ta film ve fotoğraf alanında eğitim gördü. İlk olarak California Üniversitesi'nin Görsel Sanatlar bölümünde ders verdi. 1989'dan beri Columbia Üniversitesi'nde çeşitli derslere giriyor, ayrıca Princeton ve Harvard üniversitelerinde misafir öğretim üyesi olarak çalışmalarını sürdürüyor. Kurucularından olduğu Zone Books'ta (1986) editörlüğe de devam eden Crary, Sanford Kwinter ile birlikte *Incorporations*'ı (1992, Çağdaş Teknoloji Kültüründe Beden) yayıma hazırladı. Çağdaş sanat ve kültür üzerine pek çok eleştiri yazısı var. *Suspensions of Perception: Attention, Spectacle and Modern Culture* (1999, Algının Askıya Alınması: Dikkat, Gösteri ve Modern Kültür) en bilinen kitaplarından. Türkçede ise yine Metis'ten okuyabileceğiniz *Gözlemcinin Teknikleri: On Dokuzuncu Yüzyılda Görme ve Modernite* (1990; Metis 2004) ve *7/24, Geç Kapitalizm ve Uykuların Sonu* (2013; Metis 2015) ile tanınıyor.

Metis Yayınları
İpek Sokak 5, 34433 Beyoğlu, İstanbul
e-posta: info@metiskitap.com
www.metiskitap.com
Yayınevi Sertifika No: 43544

Yeryüzü Yakılıp Yıkılırken
Dijital Çağdan Kapitalizm-Sonrası Dünyaya
Jonathan Crary

İngilizce Basımı:
Scorched Earth
Beyond the Digital Age to a Post-Capitalist World
Verso, 2022

© Jonathan Crary, 2022
© Metis Yayınları, 2022
Çeviri Eser © Tuncay Birkan, 2023

İlk Basım: Nisan 2023

Yayıma Hazırlayan: Müge Gürsoy Sökmen

Kapak Tasarımı: Emine Bora

Dizgi ve Baskı Öncesi Hazırlık: Metis Yayıncılık Ltd.
Baskı ve Cilt: Yaylacık Matbaacılık Ltd.
Fatih Sanayi Sitesi No. 12/197 Topkapı, İstanbul
Matbaa Sertifika No: 44865

ISBN-13: 978-605-316-284-1

Eserin bütünüyle ya da kısmen fotokopisinin çekilmesi, mekanik ya da elektronik araçlarla çoğaltılması, kopyalanarak internette ya da herhangi bir veri saklama cihazında bulundurulması, 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'nun hükümlerine aykırıdır ve hak sahiplerinin maddi ve manevi haklarının çiğnenmesi anlamına geldiği için suç oluşturmaktadır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Jonathan Crary

Yeryüzü Yakılıp Yıkılırken

DİJİTAL ÇAĞDAN KAPİTALİZM-SONRASI DÜNYAYA

Çeviren:
Tuncay Birkan

metis

Yok, kıyamet deme

TOM VERLAINE

TEŞEKKÜRLER

Çalışmalarımı desteklemeye devam eden Sebastian Budgen ve Verso'daki mesai arkadaşlarına minnettarım. Çok makbule geçen envai çeşit destekleri ve malzeme yardımları için şu isimlere teşekkür ediyorum: Hal Foster, Ron Clark, Federico Campagna, Andreas Malm, merhum Bernard Stiegler, Michael Hardt, Yves Citton, Étienne Jollet, Sarah Cook, Jonathan Reekie, Cosima Dannoritzer, Ana Rovati, Uta Barth, Canada Choate, Tim Melley, Ruth Patir, Tali Keren, Greg Saunier ve Deerhoof, Jon Wozencroft, Fergus Daly ve Katherine Waugh, Brooke Holloway, Emmelyn Rosen-Butterfield, Marc Gottlieb, Michael Witt, Alyson Ogasian, Xueli Wang, Amy Powell, Eli Keller, Amity Law, Matt Kennedy, Cynthia Williams, Isabelle Kalander, John Ledger ve Guillermo Garcia. Yardım ve teşvikleri için aileme özellikle teşekkür ederim.

1

Evet, gece oldu ve başka bir dünya doğmakta. Haşin, sinik, kara cahil, hafızasız, akla ihtiyaç duymadan dönen bir dünya... Dümdüz edilmiş, yassılaştırılmış, adeta perspektif ve kaçış noktası yok edilmiş... İşin tuhafı bu dünyanın yaşayan ölüleri öncekinden geliyor...

PHILIPPE SOLLERS'den akt. Jean-Luc Godard,
Histoire(s) du cinéma

Gezegennemizde yaşanabilir, müşterek bir gelecek olacaksa, fişi çekilip 7/24 kapitalizmin dünya-yıkıcı sistem ve operasyonlarıyla bağlantısı koparılmış, çevrimdışı bir gelecek olacak. Dünyadan geriye her ne kalacaksa, bugün içinde yaşadığımız haliyle şebeke, etrafımızı saran enkazın marjinal, kırık dökük bir parçası haline gelecek orada ve yeni topluluklar, insanların kafa kafaya vererek geliştireceği tasarımlar doğacaksa eğer, ancak bu enkaz üzerinde doğacak. Talihimiz yaver giderse, kısa ömürlü bir dijital çağ yerini işbirliği yaparak yaşamının ve geçinmenin hem eski hem de yeni yollarına dayalı melez bir maddi kültüre bırakmış olacak. Toplumsal ve çevresel yıkımın yoğunlaştıkça yoğunlaştığı şu sıralarda, her düzeyde internet kompleksinin gölgesinde kalan gündelik hayatın belli bir onarılamazlık ve zehirlenmişlik eşliğini çoktan geçtiğinin gittikçe daha çok farkına varılıyor. Gittikçe artan sayıda insan biliyor ya da seziyor bunu; zararlı sonuçlarını sessiz sedasız sineye çekenler onlar çünkü. Halkın kullandığı dijital araç ve hizmetler her yerde, ulusal sınırların, şirketlerin, istihbarat

teşkilatlarının, suç kartellerinin ve sosyopat milyarder seçkinlerin iktidarına tabi. Bütün dünya ahalisine dayatılan internet kompleksi, bu ahalinin çoğu için iptila, yalnızlık, boş umutlar, zulüm, psikoz, borçluluk, ziyan edilmiş hayatlar, aşınmış bellekler ve toplumsal çözülme yaratan amansız bir makinedir. İnternetin zararları ve toplumkırıcı (*sociocidal*) etkileri yanında o ağızlara sakız edilen faydalarının esamisi bile okunmaz, hepsi tali kalır.

İnternet kompleksi, 7/24 kapitalizmin o hesaba gelmez devasa erişim alanından ve küresel ölçekte biriktirme, kaynak çıkarma, dolaşıma sokma, üretme, taşıma ve inşa etme çılgınlığından ayrılamaz hale gelmiştir. Çevrimiçi işlemlerin neredeyse bütün özellikleri, yaşanabilir ve adil bir dünya kurma imkânına düşman davranışları tetiklemektedir. Dijital ağların yapay olarak imal edilmiş iştahlarla daha da körüklenen hızı ve heryerdeliği, elde etme, sahip olma, göz koyma, haset etme ve kıskanmanın tartışılmaz önceliğini en üst düzeye çıkarır; bütün bunlar da dünyayı, yenilenme veya toparlanma imkânı bulamadan durmaksızın işleyen, kendi ısısından ve atıklarından boğulma raddesine gelmiş dünyayı daha da çürütür. Tekno-modernistlerin dev bir yenilik, icat ve maddi ilerleme şantiyesi olarak gezegen rüyası, kendine hâlâ savunucular, mazur-bulucular bulabiliyor. Mebzul miktardaki “yenilenebilir” enerji proje ve endüstrilerinin çoğu da işlerin mutat şekilde yürümesini, o mahvedici tüketim, rekabet ve artan eşitsizlik örüntülerinin muhafaza edilebilmesini sağlayacak şekilde tasarlanıyor. Yeşil Yeni Sözleşme (*Green New Deal*) gibi piyasa güdümlü tasarılar abes denecek ölçüde işe yaramaz, çünkü 7/24 kapitalizmin körüklediği manasız ekonomik faaliyetlerin genişlemesine, gereksiz elektrik enerjisi kullanımlarına veya küresel kaynak çıkarma (madencilik vs.) sanayilerine son vermek için şalter indirmek gibi bir dertleri yok.

Sosyal risale geleneği, herkesin yaşadığı, sürekli üzerimize boca edilerek ısrarla güdümlenmiş hayatlarımızı değiştirmenin

mümkün olmadığını telkin eden bir mesaj yağmuruyla inkâr ediyor olsa da, aslında herkesin bildiği veya kısmen bildiği bir şeye ses vermeyi amaçlar; işte bu kitap da o geleneğin bir uzantısı. Her ama her gün birçok insan, hayatlarının ve umutlarının ne kadar sefilleştiğini üzerinde düşünmeye gerek bile duymaksızın kavıyor aslında, ama bu hissiyatın ne denli geniş kesimlerce paylaşıldığının pek farkında olmayabiliyorlar. Burada amacım incelikli bir teorik analiz sunmak değil, olağanüstü halin hüküm sürdüğü bir dönemde, bazı müşterek kavrayış ve deneyimlerin doğruluğunu vurgulamak ve kendini ortama uyarlama veya yılgınlık yerine köklü reddiyeler geliştirmenin mümkün, hatta daha da ötesi zorunlu olduğunda ısrar etmek. İnternet kompleksi dur durak bilmeden kendisinin ne denli vazgeçilmez olduğunu ve kendi protokollerince asimile edilemeyen hangi hayat parçaları kaldıysa onların da önemsiz olduğunu beyan ederek işler. Her yerde bulunması ve neredeyse bütün kişisel ve kurumsal faaliyet alanlarına yerleşmiş olması, onun geçici veya kapitalizm-sonrasında marjinalleşebilecek bir şey olarak görülmesini akla hayale sığmaz bir şey haline getirir. Ama sersemletici çevrimiçi rutinleri, pasif bir biçimde, yaşamakla eşanlamlı kabul eden bu izlenim kolektif bir hayal gücü başarısızlığının göstergesidir. Bunun akla hayale sığmaz görülmesinin tek nedeni, arzularımızın ve başka insan ve türlerle kurduğumuz bağların yaralanmış ve acze düşürülmüş olmasıdır.

Filozof Alain Badiou isyan koşullarının tam da bu görünüşteki imkânsızlık noktasında ortaya çıktığına dikkat çekmiştir: “Özgürleştirici siyaset her zaman, tam da [belli bir] durum içerisinde bakıldığında imkânsız olduğu ilan edilen şeyi mümkün göstermekten ibarettir.”¹ Bu imkânsızlığı en yüksek sesle beyan

eden sesler, mevcut halin devam ettirilmesinden faydalananların, kapitalist bir dünyanın kesintisiz işlemesi sayesinde yükünü tutmuş olanların sesleridir. İnternet kompleksinin nüfuzundan ve genişlemesinden mesleki, mali veya narsistik bir menfaati olan herkes bu koroya dahildir. Mali ve ekonomik hayatın bütün veçhelerinin bağlı olduğu bir şeyden nasıl olur da, diye soracaklardır kulaklarına inanamıyormuş edasıyla, vazgeçebiliriz? Bu soru aslında şöyle tercüme edilebilir: Yeryüzündeki hayatı çökmenin eşiğine getiren tekno-tüketimci kültür ve ekonominin temel unsurlarından nasıl olur da vazgeçebiliriz? İnternetin hâkim olmadığı bir dünya kurmak demek, diyeceklerdir, her şeyi değiştirmek demek olacaktır. Ha şunu bileydiniz!

Yaşamını sürdürebilecek bir gezegene gidecek bir yol açma süreci, çoğu kişinin zannettiğinden veya açıkça kabul edebileceğinden çok daha acı verici olacaktır. Önümüzdeki yıllarda hakkaniyetli bir toplum mücadelesinin canalcı önemdeki katmanlarından biri, piyasa ile paranın hayatlarımız üzerindeki hâkimiyetini bütün bütüne kaldıran toplumsal ve kişisel düzenlemeler yaratmaktır. Bu da dijital yalıtılmışlığımızı reddetmek, zamanın yaşanan zaman olarak iadesini talep etmek, kolektif ihtiyaçları yeniden keşfetmek ve çevrimiçi olarak yayılan zulüm ve nefretler de dahil, düzeyi gittikçe yükselen barbarlığa direnmek demektir. Başka türlerle ve yaşam biçimleriyle dolu bir dünyadan geriye her ne kalmışsa onlarla mütevazı biçimde yeniden bağ kurma görevi de aynı ölçüde önemlidir. Bunu yapmanın sayısız yolu var; gezegenin her yerinde çeşitli grup ve topluluklar kendiliklerinden bu tür ıslah faaliyetlerine şimdiden koyulmuş durumdadır.

Gelgelelim, bir tür eko-sosyalizme veya büyüme-içermeyen bir kapitalizm-sonrasına geçmenin aciliyetini kavramış olanlar arasında bile çok kişi, yaşanabilir bir gezegen ve daha eşitlikçi toplumsal düzenlemeler için harcanacak gayretlerin yanı başın-

da, internetin ve onun halihazırdaki uygulama ve hizmetlerinin de bir şekilde varlıklarını sürdürüp işlemeye devam edeceğini varsayıyor düşüncesizce. İnternetin, sanki Western Union gibi, radyo ve TV istasyonları gibi yirminci yüzyıl ortası telekomünikasyon araçlarından biriymişçesine, kolayca “el değiştirebileceği” ve dönüştürülmüş bir siyasi ve ekonomik ortamda farklı şekillerde kullanılabileceği minvalinde anakronik bir yanlış anlama söz konusu. Ama internetin küresel kapitalizmin felaket üstüne felaket doğuran işleyiş tarzlarından bağımsız olarak iş görebileceği fikri, içinde bulunduğumuz uğrağın insanı aptallaştıran hezeyanlarından biridir. Bunlar yapısal olarak iç içe geçmiştir ve kapitalizm dağıldığında günümüzün şebeke haline gelmiş teknolojileri tarafından biçimlenen piyasa güdümlü dünya da sona ermiş olacaktır. Bütün toplumlarda daima olduğu gibi kapitalizm-sonrası dünyada da iletişim araçları olacaktır şüphesiz, ama bunların bugün içine dolandığımız finansallaştırılmış ve militarize edilmiş şebekelere pek benzer bir yanı olmayacaktır. Halen kullandığımız birçok dijital aygıt ve hizmet, ekonomik eşitsizliğin kesintisiz olarak harlanması ve madencilik faaliyetleri ve gereksiz enerji tüketimiyle yeryüzündeki biyosferin tahribinin hızlanması sayesinde mümkün hale gelmiştir.

Kapitalizm her zaman soyut bir değer sistemi ile o sistemin fiziksel ve insani dışsallaştırılmalarının bir birleşimi olagelmıştır ama günümüzdeki dijital şebekeler sayesinde bu ikisinin bütünleşmesi daha da sıkılaşmıştır. Bütün o birbirine bağlı telefonlar, dizüstü bilgisayarlar, kablolar, süperbilgisayarlar, modemler, sunucu çiftlikleri ve baz istasyonları, finansallaşmış kapitalizmin niceliğe çevrilebilir işlemlerinin somutlaşmış halleridir. Sabit sermaye ile döner sermaye arasındaki ayrım kalıcı olarak bulanıklaşmıştır. Yine de o yanıltıcı imgeye, bir alet kutusuna benzer, müstakil bir teknoloji ekipmanı olarak internet imgesine bağlı kalan çok kişi var; elle idare edilen aygıtların ağırlıklı olması da

bu yanılsamayı besliyor.² Toplum eleştirmeni Ivan Illich, 1970'lerin başlarında "rasyonel biçimde tasarlanan ürünleri, üretim kurumlarını ve önceden planlanıp hesaplanmış işlevleri" içeren kapsamlı bir alet tanımı yapmıştı. Aletlerin bünyeleri icabı toplumsal olduklarını yazıyor ve onları şu temel karşıtlıkla bağlantılı olarak değerlendiriyordu: "Bir birey, içinde bulunduğu toplumla fiilen ya etkin biçimde hükmettiği ya da edilgin biçimde etkilerine maruz kaldığı aletler kullanarak ilişki kurar."³ Illich insanların "başkaları tarafından en az denetlenen" aletler kullanmaktan mutluluk ve tatmin devşirdiklerinde ısrar ediyor ve "aletlerin belli bir haddenden fazla gelişmesi sıkıdenetimi, bağımlılığı, sömürüyü ve iktidarsızlığı artırır" uyarısında bulunuyordu. 1990'ların sonlarında ölümünden birkaç yıl önce, bir amacın aracı olan, bireyin dünyaya anlam yüklemesini sağlayan bir alet olarak tekniğin ortadan kalktığına dikkat çekmişti. Onun yerine kural ve işlemlerine insanların entegre edildiği teknolojiler yaygınlaşıyordu. Bir zamanlar en azından kısmen özerk olan eylemler artık "sisteme-uyarlanma" davranışları haline geliyordu.⁴ Tarihte eşi görülmedik bu gerçeklik içerisinde, peşine düştüğümüz amaç veya hedefler sahiden seçtiğimiz amaç ve hedefler olmaktan çıkıyordu.

İnternet kompleksi, bütün tarihsel yeniliğine rağmen, yıllardır işlemekte olan veya kısmen gerçekleştirilmiş olan düzenlemelerin büyütülüp *pekiştirilmesinden* başka bir şey değildir. Pek yekpare denemeyecek bu kompleks, farklı dönemlerde farklı şe-

2. "Teknolojinin siyasal boyutunu algılama başarısızlığımızın ulaştığı dev boyutlar"ın analizi için bkz. Alf Hornborg, "Technology as Fetish: Marx, Latour, and the Cultural Foundations of Capitalism", *Theory, Culture and Society*, C. 31 (2014): 119-40.

3. Ivan Illich, *Tools for Conviviality*, New York: Harper and Row, 1973, s. 20-21 (Şenlikli Toplum, çev. Ahmet Kot, Ayrıntı, 2021).

4. Bkz. Jean Robert, "Energy and the Mystery of Iniquity", *The Challenges of Ivan Illich* içinde, haz. Lee Hoinacki ve Carl Mitcham, New York: SUNY Press, 2002, s. 186.

killerde kullanılmış unsurlardan oluşan bir yamalı bohçadır; hat- ta bu unsurlardan bazılarının kökeninde ta 1880’lerde elektrik akımlarının finansallaştırılması amacıyla Edison ve Westing- house tarafından kotarılmış, sonra da J. P. Morgan tarafından gasp edilmiş konfigürasyonları bulmak mümkündür. Tamamen internete bağlı bir dünya yaratmaya yönelik o delice, yakıp yıkıcı projenin; 8 milyar insanın yaşadığı bir gezegende 7/24 elektrik enerjisine ulaşmanın, şu anda her yerde yaşanmakta olan feci sonuçlara yol açmadan başarılabilecek bir şey olmadığını inkâr eden o sorumsuz inancın son perdesine şahit oluyoruz halen.

İnternet bağlantısalılığına neredeyse ânında ulaşılabilmesi, onu Marx’ın 1850’lerde yaptığı küresel piyasa (*Weltmarkt*) ön- görüsünün gerçekleştirilmesi haline getirir. Marx, dolaşım ve mübadele hızı üzerindeki kısıtlamaların “mekânın zaman tara- fından imhası”⁵ yoluyla tedricen azaltılacağı kapitalist bir dünya birleşmesinin kaçınılmazlığını görmüştü. Marx bir dünya piya- sasının gelişmesinin zorunlu olarak, “sermayenin evrenselleşti- rici eğilimi”nden azade her türlü toplumsal ilişkinin ve “toplulu- ğun çözülmesi”ne yol açacağını da kavramıştı. Nitekim, dijital medyayla irtibatlandırılan yalıtılmışlık, artık daha yaygın olsa da, yirminci yüzyıl boyunca belli kurumsal ve ekonomik güçlerin yarattığı toplumsal parçalanmanın devamıdır. Araçların maddi özellikleri değişmiş olabilir, ama toplulukların maruz kaldığı top- lumsal ayrılma, güçsüzleşme ve bozulma deneyimleri aynen de- vam etmekle kalmamış, daha da yoğunlaşmıştır. İnternet kom- pleksi, sivil toplumu sürgit aşındırması ve onun yerine toplumsal ilişkilerin parasallaşmış, çevrimiçi simülasyonlarını geçirmesi sayesinde, hızla neoliberal sıkıdüzenin ayrılmaz bir parçası haline

5. Karl Marx, *Grundrisse*, çev. Martin Nicolaus, New York: Vintage, 1973, s. 539 (*Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim, 2018). Ayrıca bkz. Antonio Negri, *Marx Beyond Marx*, çev. Harry Cleaver ve diğ., New York: Autonomedia, 1992, s. 120-21 (*Marx Ötesi Marx*, çev. Münevver Çelik, Otonom, 2006).

gelmiştir. Artık birbirimize bağımlı olmadığımız, kendi hayatlarımızın özerk yöneticileri olduğumuz ve her türlü çevrimiçi hesabımızı nasıl idare ediyorsak arkadaşlarımızı da öyle idare edebileceğimiz inancını besler bu kompleks. İçlerinden topluluk arzusu boşaltılmış, mevcut toplum düzeniyle edilgin bir uyum içinde yaşayan bireylerin, toplum kuramcısı Elena Pulcini'nin tabiriyle “narsisist hissizliği”ni de artırır.⁶

1990'ların sonlarından beri egemen dijital teknolojilerin “kalıcı” olacağını defalarca duymuşuzdur. Dünya uygarlığının “dijital çağ”a girdiği yolundaki hâkim anlatı, maddi belirleyicilerine müdahale etmenin veya bunları değiştirmenin mümkün olmadığı tarihsel bir çağda olduğumuz yanılsamasını teşvik eder. Bunun bir sonucu da, internetin doğallaşmış bir görüntüye bürünmesi, artık birçok kişinin internete gezegene sabitlenmiş bir şey gözüyle bakması olmuştur. Bilişim teknolojilerinin maruz bırakıldığı sayısız mistifikasyon, bu teknolojilerin ölümcül bir kriz içinde olan bir küresel sistemin yıpranmış stratejilerinden ayrılmasının mümkün olmadığını gizlemeye hizmet eder. İnternetin finansallaştırılmasının, bünyesi gereği, gezegenin ısınması ve altyapıda yaşanan çöküşlerin doğurduğu çeşit çeşit etki yüzünden zaten sendeleyeyen ve tehdit altında olan, pamuk ipliğine bağlı bir dünya ekonomisine bağımlı olduğu konusunda neredeyse hiçbir şey söylenmez.

İnternetin kalıcılığı ve kaçınılmazlığıyla ilgili ilk iddialar, muhtelif “tarihin sonu” kutlamalarının yapıldığı, serbest piyasacı küresel kapitalizmin zafer kazandığının, rakipsiz olduğunun düşünüldüğü, kalıcılık müsabakasının galibi ilan edildiği sıralarda ortaya atılmıştı. Jeopolitik açıdan bu kurgu 2000'lerin başlarında hızla patlasa da tarih-sonrası serabını internet ayakta tutuyor gi-

6. Elena Pulcini, *The Individual without Passions*, çev. Karen Whittle, Lanham, MD: Lexington Books, 2012, s. 129-30.

biydi. Fiziksel dünyadan ve orada artıkça artan toplumsal çatışmalarla çevre felaketlerinden kopmuş, tüketimle tanımlanan bir örnek, öntanımlı (*default*) bir gerçekliği devreye sokuyordu internet. İnsanın kendini ifade etmesi yönünde bariz fırsatlar yaratıyormuş gibi görünen sosyal medyanın gelişimi, kısa bir süre, Hegel'in herkes için özerklik ve tanınma/itibar vazeden ufkunun, daha aşağı bir seviyede de olsa gerçekleştirildiği zehabına yol açtı. Ama artık, belleği devredışı bırakmak ve hayata ait zamansallıkları masnetmek yirmi birinci yüzyıl kapitalizminin kurucu bileşenlerinden biri olarak internetin kilit işlevleri arasında sayılabilir; tabii bir de tarihi sona erdirmek olmasa da gerçekdışı ve anlaşılmaz kılmak var. Hatırlama yetisi bireysel olarak da kolektif olarak da felce uğramış durumda: İnsan eliyle yapılmışken sonradan dijitalleştirilmiş herhangi bir “analog” mamulün gelip geçiciliği de gösteriyor bunu bize: Bunların kaderi korunmak değil, kimselerin dikkatini çekmeden unutulup kaybolmak oluyor. Keza, kendimizi tanımlamamızı sağlayan aygıtların kısa zamanda hiçbir işe yaramaz dijital çöp haline gelivermesi kendimizin de kolayca bir kenara atılabilir hale gelmemizin bir yansıması. Güya “kalıcı” olan bütün bu tertibat, sahiden kalıcı olan, bizden başka insanların da bağlar kurabildiği her şeyin geçicileşmesine, yok olup unutulmasına bağlı. Guy Debord 1980'lerin sonlarında bu zamansallıkların ne denli yaygın olduğunu görmüştü: “Sadece anlık olana ya da hemen sonrasında ivedi hale gelecek olana –ve her zaman bir başka aynı ivediliğin yerini alana– toplumsal anlam atfedildiğinde, medyanın kullanım biçimlerinin yaygaracı ve sonsuz bir anlamsızlığı garanti ettiği görülebilir.”⁷

İnternetin onyıllardır esasen askeri kurumlarla araştırma kurumları tarafından kullanılan bir şebeke olmaktan çıkıp 1990'la-

7. *Gösteri Toplumu ve Yorumlar*, çev. Ayşen Ekmekçi-Okşan Taşkent, Ayrıntı, 1996, s. 132. (Cevride küçük bir yer değişikliği yapılmıştır –ç.n.).
Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://trantey.org>

rın ortalarında herkesin ulaşabildiği çevrimiçi bir hizmet haline dönüşmesi salt sistem mühendisliği alanında kaydedilen ilerleme sayesinde olan bir şey değil. Bu değişim daha ziyade, sermaye akışlarının tabi tutulduğu devasa yeniden düzenleme ile bireylerin “kendi insani sermayelerinin girişimcileri” haline getirilmesinin asli bir parçası olarak gerçekleşti. Kayıtdışı, esnek ve merkezleştirilmiş emek biçimlerinin yaygın biçimde devreye sokulmasına dikkat çeken çok kişi olmuştur, ama 1980’lerin başlarında söz konusu olanın ne olduğunu daha derinden kavrayabilen yorumcu sayısı daha azdı. Bir örnek verecek olursak, Fransız iktisatçı Jean-Paul de Gaudemar kapitalizmin, emeğin yeniden düzenlenmesi ve üretimin yerkürenin dört bir yanına dağılmasından çok daha fazlasını beraberinde getiren köklü bir yeniden şekillendirmeye tabi tutulduğunu saptamıştı. “Artık fiilen öyle bir çağda yaşıyoruz ki sermayenin, *toplumsal mekânın bütünü*nü yeniden fethetmek zorunda olduğu açıkça ortaya çıktı, halbuki önceki sistem sermayeyi bundan ayrı tutma eğilimindeydi. Sermaye artık, üzerinde her zamankinden güçlü bir tahakküm kurabilmek için bu toplumsallığı tekrar bünyesine katmak zorundadır.”⁸ 1980 yılında herhangi birinin bu yeniden fethin hangi somut yollardan devam edeceğini ya da 30-40 yıl sonra da gittikçe daha çok yaşam deneyimi katmanını böyle amansızca bünyesine katmayı sürdüreceğini öngörebilmesi imkânsızdı. Bugün bariz birer özerkliği ve yerel dokusu olan sayısız toplumsallık alanı ortadan kaybolmuş veya çevrimiçi simülasyonlarla standartlaştırılmıştır. Artık toplumu çözmeyi sağlayan dört başı mamur küresel aygıt, internet kompleksidir.

İnternet kompleksi 1990’ların ortalarından itibaren bünyesi icabı demokratik, merkezleştirici ve hiyerarşi karşıtı diye rek-

8. Jean-Paul de Gaudemar, “The Mobile Factory”, *Zone 1/2* (1986): 286. İlk olarak şurada yayımlandı: J.-P. de Gaudemar (haz.), *Usines et ouvriers. Figures du nouvel ordre productif*, Paris: Maspéro, 1980. İtalikler bana ait.

lam edildi. Medya erişiminin oyun alanını yerle yeksan edecek, yukarıdan aşağı denetimden azade, serbest fikir mübadelesi için eşi görülmedik bir araç olduğu söylendi. Ama bunların hiçbirisiyle alakası yoktu. 1970’lerde kablolu TV geniş kesimlerce ulaşılabilir hale geldiğinde dile getirilen ama gerçekleşmeyen umutları andıran kısa ömürlü bir safdil coşku safhası yaşandı. Şimdilerde yaygın olan anlatı, yani tekelci şirketlerin tehdidi altındaki eşitlikçi bir teknolojiden, ağ tarafsızlığının ilga edilişinden ve mahremiyet ihlallerinden dem vuran anlatı düpedüz yanlıştır. “Dijital müşterek” diye bir şey asla olmadı, olmayacak. Küresel kamunun internet erişimi, en baştan beri, daima zamanı zaptırap altına almakla, güçsüzleştirmekle ve bağlantıda olma halini gayri şahsileştirmekle ilgili bir şeydi. İnternetin başlarda “daha özgür” veya daha açık gibi görünmesinin tek nedeni, finansallaştırma ve gasp projelerinin ha deyince ortaya çıkmaması, 2000’lerin başlarında ivmelenme noktasına ulaşması için birkaç yıl geçmesinin gerekmesiydi. Ulaşırı şirketler için, herkesin internete erişebilmesi hem işin hem de tüketimin yeniden şekillendirilip zaman ve yer kısıtlamalarından kurtulmuş 7/24 meşgaleler haline getirilmesini sağladı. Bu aynı zamanda çevrimiçi olan herkesin hem gözetlenip hem de azmettirilmesi ve eşanlı olarak toplumsalın özelleştirilmesi sürecinin yoğunlaştırılması için birbiriyle bağlantılı muazzam imkânlar yarattı. Dijital ağların şirketlerce denetlenmesi, medya tarihçisi Harold Innis’in perspektifine başvuracak olursak, hâkim bir imparatorluk veya devletin hırslarına hizmet eden bir “bilgi tekeli” olarak kavranabilir.⁹ Innis’e göre, halka bilgiye erişme imkânı, demokratik bir imkân sağlıyormuş gibi görünseler de iletişim sistemlerinin daha kapsamlı amacı, tarih boyunca, yerel ve bölgesel toplulukları bilgi tekelinin muhafaza edildiği daha geniş alanlara çekerek parça-

9. Bkz. Harold Innis, *Empire and Communication*, Oxford: Clarendon, 1950.

lamak, böylece kültürel ve ekonomik tahakküm altına alınmalarını teminat altına almak olmuştur. Madun gruplar, der Innis, iletişim araçlarını kendi siyasal amaçları için çok nadiren etkili bir biçimde temellük edebilmişlerdir.

1990'ların ortalarına gelindiğinde çalışmanın istikrarsızlaşması, ekonomik eşitsizliğin yoğunlaşması, kamu hizmetlerinin zayıflatılması, yapısal bir borçluluk durumu yaratılması ve başka birçok etken, siyasi munisliği muhafaza etmenin yeni yollarını bulmayı gerektirdi. Sınırsız dijital oyun ve eğlence, sistem karşıtı kitle hareketlerinin ortaya çıkması üzerinde caydırıcı etki yarattı. İnternetin iyimser karşılanmasının nedenlerinden biri de anaa-kım-dışı siyasal hareketler için vazgeçilmez bir örgütlenme aracı olacağı, küçük veya marjinal muhalefet biçimlerinin yaratabileceği etkiyi güçlendireceği beklentisiydi. Gerçekteyse, internetin, bir sürekliliği olan sistem karşıtı örgütlenme ve eylemlerin deneme kabilinden bile olsa ortaya çıkmasını önleyen veya devre-dışı bırakan bir düzenlemeler bütünü olduğu ortaya çıktı. İnternet çoğunlukla kimlik siyasetiyle, "renkli devrimler"le, iklim yürüyüşleriyle veya gelgeç infial ifadeleriyle bağlantılı, kısa vadedi, tek meseleye odaklanan seferberlik durumlarına, çok sayıda alıcıya bilgi göndererek yardımcı olma işlevi görebiliyor, orası kesin. Ama 1960'lar ve 70'lerin başlarında geniş tabanlı radikal hareketler ve çok daha büyük kitle seferberlikleri oluşturulabildiğini, bu yapılırken de örgütlenme amacıyla kullanılan maddi aracın hiçbir biçimde fetişleştirilmediğini unutmamak gerek.

İnterneti eşitlikçi, yatay bir "kamusal alanlar" ortamı olarak gören açıklamalarda, her türlü sınıf bahsi ve sınıf mücadelesi savunusu silinip gitmiştir; halbuki bu tarihsel uğrakta sınıfsal antagonizmalar her zamanki kadar keskin olmayı sürdürmektedir. Aslına bakılırsa, internet kompleksinin kapitalizm veya savaş karşıtı bir gündem oluşturmak için kullanılıp da ufacık bir başarı bile kazandığı görülmemiştir. Bu kompleks, güçsüz bırakılmış

herkesi ayrı ayrı kimlikler, hizipler ve çıkarlardan meydana gelen bir kafeterya içinde dağıtır ve gerici grup oluşumlarını güçlendirme konusunda bilhassa etkilidir. Ürettiği yalıtılmışlık tikelcilikler, ırkçılıklar ve yeni-faşizmler doğuran bir kuluçka makinesi olur çıkar. Kimlik siyaseti, Nancy Fraser başta olmak üzere çeşitli isimlerin ileri sürdüğü gibi, “ilerici” neoliberal seçkinlerin izlediği stratejilerde canalcı bir rol oynamış, aslında gayet güçlü olabilecek bir çoğunluğu birbiriyle rekabet halindeki ayrı hiziplere ayırarak kendi kendini tanıyamaz hale gelmesini sağlamış, savunduğu meritokrasiye bu hiziplerden sadece bir avuç temsilcinin girebilmesine izin vermiştir.¹⁰ İnternet, farklılığın altını çizip kompartmanlaşmayı teşvik etmeye dayalı bu stratejinin etkisini yeni bir düzeye çıkarır. Aynı zamanda, sosyal medyanın yalnızca en kolay paketlenilecek fikirleri dolaşıma sokabilmesi de radikal veya isyanı teşvik edici olabilecek programları, özellikle de hemen sonuç vermeyen veya uzun süre uğraşmayı gerektirenleri sulandırır ve evcilleştirir. İletişim teorisyenleri çeşitli iletişim aracı/medya formlarının kamusal tartışmaları sınırlandırma, şekillendirme veya başka tarafa yönlendirmeye hizmet eden “yön verici mekanizmalar” haline hangi yollardan geçerek geldiklerini tarif etmişlerdir. İnternet, kitle iletişim araçları tarihinde bu tür yön verme mekanizmalarının en güçlüsü ve sonsuz nüans içerebileni olmuştur. İnternette devam eden “sohbet”ler arasında, çevrimiçi konuşmaları yönlendirmeye ve içeriklerine müdahale etmeye yönelik, etkinlikleri de gittikçe artan mekanizmalar tarafından şekillendirilmemiş olan birini bulmak güçtür.

Muhtelif sabotaj, parçalama ve gözetleme girişimine maruz kaldıktan, ayrıca yüz yüze bakan katılımcıların gerçek dünyada

10. Nancy Fraser, *The Old Is Dying and the New Cannot Be Born*, Londra: Verso, 2019, s. 13-14.

meydana getirdikleri topluluklar arasındaki güven ve yoldaşlık bağlarının zayıflamasına tanık olduktan sonra sosyal medyanın nasıl bir tuzak olduğunu fark eden çok sayıda aktivist grubu vardır. Çok sayıda örnekten birini ele alırsak, 2012’de Trayvon Martin’in öldürülmesinden sonra Florida’da oluşturulan Dream Defenders grubu, sosyal medya kullanımını örgütleri ve amaçları üzerindeki zararlı etkisi yüzünden önce askıya almış, sonra da en aza indirmişti. Örgütleyicilerden birinin sözlerine kulak verelim:

Sosyal medyadaki bütün kavgalar insanların aslında birbirini tanımadığını gösteriyor. Sosyal medya derin bir ilişki varmış gibi bir yanılsama yaratıyor. İnsanlar birbirini sahiden tanımayınca da işler hiçbir zaman yeterince ilerleyemiyor. Ha COINTELPRO* müdahale etmiş, ha sosyal medyaya girmişsin, aynı; zira insanlar internete girince hemen birbirleriyle dalaşıyor, bu da bir sürü bölünme yaratıyor. Sosyal medya yapıyor bunu bize. Bütün bunlardan çekilmek hayati önemde şu an. Bütün bunların hareketi fiilen öldürebileceği çok kritik bir zamanda-yız... Sosyal medyadan çıkmak, onun bizi nasıl etkilediğini, bize zulmedenler tarafından bizi manipüle etmek için nasıl kullanıldığını anlayabilmemiz için bir fırsat.¹¹

Avrupa’daki bazı merkez sol partilerin denediği gibi, halkı internet üzerinden etkilemeye dayalı bir seçim siyaseti kaçınılmaz olarak, tam da görünüşte katılımını sağlamanın hedeflendiği kişilerin siyasetten uzaklaşmasına yol açar. “Siyaset”, insanların tüketim ve kendi işini kendin görme rutinlerine entegre edilmişliğini pekiştiren aynı jest ve tuş-vuruşların, o aynı “kamuoyu yoklamaları ve anketlerden medet umma” tavrının uzantısı olur çıkar. Sonuçta ileriye doğru bir adım atılırken, üç adım da geri atılmış olur. O zor görev, yani işbirliğine ve topluluğa dayalı

* FBI’nın esasen 1956 ile 1971 yılları arasında ABD’de yıkıcı gördüğü çeşitli siyasi gruplara nüfuz edip aralarında nifak yaratmak, itibarlarını sarsmak için geliştirdiği bir karşı istihbarat programı. –ç.n.

11. Kate Aronoff, “Inside the Dream Defenders’ Social Media Blackout”, 6 Ekim 2015, [opendemocracy.net](https://www.opendemocracy.net)
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

yeni yaşam biçimleri yaratma görevi siyasi bir öncelik haline gelmediği sürece her türlü çevrimiçi aktivizm sisteme hiçbir zarar vermemeye, herhangi bir radikal veya temel önemde değişiklik yaratmamaya devam edecektir. Gösteriler, protestolar, yürüyüşler yapılıyor yapılmasına ama aynı anda dijital hayatın atomize edici ayrışmalarına da tekrar gömülünüyor. Eylem sırasında tomurcuklanır gibi olan bağlar kuruyup gidiyor. Hatta yürüyüşler, işgaller, kurtarılmış bölgeler, her türden seferberlik gibi olaylar fiilen sürerken bile, aynı anda başka bir yerde de olan, ellerindeki aygıtlarla sosyal medyanın sunduğu kendi reklamını yapma fırsatlarına yapışan bireylerin çokluğu grup dayanışmasını da azaltıyor.

ABD’de sosyalizm ihtimaline açıklık konusunda küçük bir artış yaşanmasına rağmen, tartışma esasen seçimlerde gösterilecek adaylar ve müstakil ekonomik inisiyatifler üzerinde yoğunlaştı. Bu tartışmalarda sosyalizmin salt yönetimsellik ve ekonomik politikalar düzeyinde uygulanamayacağı, daha da önemlisi, sosyalizmi inşa etmenin bilinçte ve gündelik faaliyetlerde köklü değişimler gerektirdiği kavrayışından eser yoktu. On dokuzuncu yüzyılın sonları ve yirminci yüzyılın başlarında birçok anarko-sosyalist kurmak istedikleri, karşılıklı destek ve yardımlaşmaya dayalı geniş toplumsal dünyayı önceden canlandıran ve muştulayan yaşama ve başkalarıyla bağ kurma tarzlarını hayata geçirmişlerdi. O yıllarda, özellikle Avrupa’da, şahsa özel olmaktan çıkarılmış birlikte yaşama ve el altındaki kaynakları paylaşma biçimlerinin gelişmesinin temelinde komünal gruplarla işçi örgütlerinin serpilmesi vardı. Alman devrimci Gustav Landauer’e göre, “sosyalizm insanlıktaki sürekli komünleşmedir”; amaçlarını kendi içinde taşıyan eylemdir.¹² Kapitalist devlet, diye yazar

12. Landauer’in düşüncesine dair bu niteleme, yakın arkadaşı Martin Buber’e ait. Bkz. Buber, *Paths in Utopia*, çev. R. F. Hull, New York: Macmillan, 1950, s. 56.

Landauer, “bir durumdur, insanlar arasındaki belli bir ilişkidir, bir davranış tarzıdır; onu başka ilişkiler akdederek, farklı davranarak yok ederiz.”¹³ Landauer yeni türde öznel haline gelmenin, o güç geçişi yapıp bireysel özerklik serabı karşısında başkalarına yönelik sorumluluğu öncelikli kılmanın zorunlu olduğunun farkındaydı. Böyle bir geçiş asla çevrimiçi gerçekleşmeyecektir: İnternet ezici bir çoğunlukla, şahsi, özel, bireysel amaç veya hedeflerden başka amaç ve hedefler hayal edebilmekten âciz, kendi ilgi ve çıkarlarına gömülü öznellikler üretir. Gelgelelim, toplumsal değişimi dert edinen azınlık da çevrimiçi etkinliklerin korunaklı itiyatları karşısında yaşam tarzlarının radikal dönüşümü fikrini nadiren öncelikli görmektedir. Kişi bir yaşam tarzı olarak başkalarıyla paylaşma ve işbirliği yapma fikrinden paniğe kapıldığı sürece, isyan etme yetisinden yoksundur, mevcut kurumlara bağımlı kalır. Çürütülemeyecek bir hakikattir bu: Sosyal medyada devrimci özne yoktur.

Bu feci durum, sistemi muktedirlerin dayattığı veri ve kural-lara itaati teminat altına alan aygıtlar yoluyla değiştirmeye çalışma budalalığının sonucu. Postmodernizmin siyasi klişelerinden bazılarıyla aşılınmış birileri çıkıp tam tersinin doğru olduğunda, “iktidar ağları”nın, her yere yayılan ve doğrudan yüzleşilemeyen dağınık iktidarın dışında kalan bir konum işgal etmenin asla mümkün olmadığına ısrar edecektir. Birçok eleştirmen ve akademisyen için bu fikir, isyan veya militanlık imkânını mi-yadını doldurmuş, demode bir şey olarak bir kenara atmayı sağlayan, elverişli bir araç olup çıkmıştır. Şimdi de, bireyin gelişimi ve markalaşması için sunduğu bütün o araçlarla internet kompleksi, her şeyi kendine yontan yeni “iktidar ağları” hezeyanı haline gelmiştir ve burada durmadan değişen sosyal medya plat-

13. Aktaran Eugene Lunn, *Prophet of Community: The Romantic Socialism of Gustav Landauer*, Berkeley: University of California Press, 1973, s. 224.

formlarını kullanınca muhalefet veya direniş sergileniyormuş gibi yapılabilmektedir.

Retort Kolektifi'nin 2004 tarihli *Afflicted Powers* kitabında yaptığı analiz, özellikle de 11 Eylül sonrasında kitle iletişim araçlarının itaat ve ilgisizlik yaratmada oynadığı role ilişkin tartışmaları, geçerliliklerini bugün hâlâ fena halde koruyor. Bu yazarlara göre küreselleşmenin en önemli özelliği bütün gezegen çapındaki militerleşmedir; “daimi savaş” stratejisinin her zaman kendini normalleştirmeye, her yerde bulunup aşinalık kazanarak fark edilmez hale gelmeye çalıştığını anlatırlar. Ülkelerindeki halkların ses çıkarmamasını sağlamak için sonu olmayan askeri müdahaleler silsilesinin “devletin dış siyasi hayatının istisnai olmayan bir parçası” olarak sunulması gerekir.¹⁴ İletişim araçlarının uzak yerlerde meydana gelen sivil kayıplar karşısında hissiz bir ilgisizlik tavrını beslemekte oynadıkları role dikkat çekerler. Uzun lafın kisası, savaş, kaynakların yağmalanıp piyasaların güvenliğinin sağlanmasını ve ucuz, sömürüye açık bir işgücünün yaratılmasını kolaylaştırır. Retort yazarları, çevrede başarısız devletler ve bölgesel istikrarsızlıklar yaratmaya yönelik askeri müdahalelere başvururken merkezde yurttaş ilgisizliğini besleyip uysal tüketiciler yaratmak için şiddeti daha az yöntemlere başvuran iki yönlü bir strateji olduğu saptamasını yaparlar.

Şimdi yazacak olsalar, 2008'deki ekonomik çöküşten beri, kendi içlerindeki birçok topluluk ve halka karşı da muhtelif devlet terörü ve ekonomik olarak yoksullaştırma yöntemlerinin uygulandığına dikkat çekerlerdi kuşkusuz. Ayrıca, 11 Eylül sonrası bu uğrağın o zamanlar pek bariz görülemeyen başka özelliklerini de artık fark etmek mümkündür. Daimi bir savaş hali devletinin güçlenmesi ile Web 2.0'ın yerleşiklik kazanıp kitlesel olarak be-

14. Retort Collective, *Afflicted Powers: Capital and Spectacle in a New Age of War*, Londra: Verso, 2005.
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

nimsenmesi örtüşmüştür. Kullanıcılarca üretilen içerikleri destekleyen ve güya katılımcı bir internet kültürünü teşvik eden bir konfigürasyon, savaşın normalleştirilerek çevrimiçi kozalarına kapanmış milyonlarca insanın karşısında görünmezlik kazanmasını artıran bir etken haline gelmiştir. ABD'nin askeri altyapısının gezegenin dört bir yanına yarı-kalıcı olarak yerleşmesi karşısındaki kitlesel kayıtsızlık da aynı ölçüde önemlidir. Az sayıda aktivist sayılmazsa, “tek başına dünyanın en büyük imar alanı açıcısı, toprak sahibi, teçhizat müteahhidi ve enerji tüketicisi” konumunda olan Amerikan ordusunun faaliyetleri geniş kesimlerce görmezden gelinmiştir.¹⁵ Emperyalist savaşlara karşı kitlesel seferberlikler eskiden ABD'nin başka ülkelere müdahalelerini hiç değilse kısmen kısıtlardı, ama 2003 Şubatı'nda eli kulağındaki Irak işgaline karşı yapılan küresel protestoların ardından internet hızla direnişin marjinalleşmesine katkıda bulundu. Savaş karşıtı veya emperyalizm karşıtı bir hareketin talep ettiği türden, bir devamlılığı olan mücadele ve dayanışma, sosyal medyadaki çoğalmaya eşlik eden zamansallıklarla ve içi boş dikkat formlarıyla bağdaşmıyor.

Amerikan askeri müdahalelerine ve Küresel Güney'deki kaynakların yağmalanmasına halihazırda gösterilen kayıtsızlığa, uluslararası aktivizmin 1944-2001 yılları arasında izlediği çok farklı çizgi dikkate alınarak bakmak gerek. İlk Zapatista ayaklanmasından Cenova'daki DTÖ karşıtı gösterilere küreselleşme karşıtı hareketler, motivasyonlarını, yerel veya daha kısıtlı amaçları olan mücadelelerin ağır basan hedef ve temelini neoliberal kapitalizmi yenmek olması gerektiği inancından alıyorlardı. Halkların Küresel Eylemi grubunun 1998 tarihli bir manifestosu

15. Bkz. Pierre Belanger ve Alexander Arroyo, *Ecologies of Power: Countermapping the Logistical Landscapes and Military Geographies of the U.S. Defense Department*, Cambridge, MA: MIT Press, 2016.

bu önceliği şöyle ifade ediyordu: “Kafayı hedef almaya başlamak zorundayız; bizler nükleer enerjiye karşı, evsizliğe karşı, cinsiyetçiliğe karşı, yani canavarın farklı kollarına karşı savaşmış militanlarız. Ama bu işi asla bu şekilde yapamazsın, kafayı hedef almak zorundasın.”¹⁶ Seattle, Cenova ve başka yerlerdeki olayların yarattığı ivme, Washington DC’de 2001 Eylülü’nün sonları için planlanan IMF/Dünya Bankası toplantılarının 11 Eylül yüzünden ertelenmesiyle kısmen rayından çıkmıştı. Yirmi yıl sonra, şu anda, değişmiş bir dünyada, küresel antikapitalist hareketlerin o eski odaklanmışlığı ve stratejik netliği küçük küçük şikâyetlerden oluşan bir karışım içerisinde dağılıp gitmiş durumda. Anarşist aktivist Chris Dixon yakın tarihlerde Seattle’daki 1999 antikapitalist eylemlerine dönüp baktığı bir metninde, DTÖ toplantılarından önce aylarca süren kolektif örgütlenme faaliyetlerini, binlerce insanın birbirleriyle ortak amaçlar güden gruplar oluşturabilmek ve topluluklar üzerinden sürdürülen bir mücadelede yaratıcı doğrudan demokrasi formları deneyebilmek uğruna “liselere, kiliselere, işçi konseylerine, mahalle örgütlenmelerine, işyerlerine ve üniversitelere” gitmelerini ayrıntılarıyla anlatmıştı. Anlattıkları, belki niyeti bu olmasa da, internete ve sosyal medya stratejilerine dayalı aktivizmin sığılığı ve yetersizliğine dair sert bir hüküm niyetine okunabilir.

Jean Baudrillard hayatının sonlarına doğru, 2007’de şu gözlemi yapmıştı: Batı modernliğinin mantığı, bütün dünyaya dayatılmasını, taleplerinden hiçbir halkın veya yerin kaçamamasını gerektirir. Batı, der Baudrillard, kendi ekonomi ve kültür modellerini evrensellik adına her yere ihraç eder ama içi her türlü hakikatten boşaltılmış, ardında sadece kutsallığından arındırılmış,

16. “Peoples’ Global Action”, *We Are Everywhere: The Irresistible Rise of Global Anticapitalism* içinde, Londra: Verso, 2003, s. 100.
Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://pankey.org>

peçesi çekilmiş, nesneleştirilmiş, finansallaştırılmış şeyler bırakan hükümsüzleştirici bir evrenselliştir bu. Dünyanın geri kalanını “kendilerini sırayla alçaltmaya, kendi değerlerini inkâr etmeye... bir insanın veya bir kültürün kendi gözünde bir değeri olabilmesini sağlayan her şeyi feda etmeye” çağırır.¹⁷ Gerçi Baudrillard’ın burada saptadığı şey, çok daha önceden beri yürürlükteydi; Aimé Césaire 1955’te Avrupa sömürgeciliğini anlatırken bunu net biçimde ortaya koyar, sözcüğü: “Onlar ilerlemeden, tedavi edilen hastalıklardan, inşa edilen otoyollardan, geliştirilen hayat standartlarından bahsediyorlar bana. Bense özlere boşaltılmış toplumlardan, ayaklar altında çiğnenen kültürlerden, tahrip edilen kurumlardan, el konan topraklardan, yok edilen dinlerden, imha edilen muhteşem sanat eserlerinden, silinip giden olağanüstü *imkânlardan* bahsediyorum.”¹⁸

İnternetteki toplumsal atomizasyon, sahip olma eğilimini amansızca en üst düzeye çıkartmasıyla, kullanıcıya vaat eder gibi görüldüğü hayali bağımsızlık ve diyalog ya da karşılıklılıktan azat edilmiş, fiziksel mekândan koparılmış tek yönlü iletişim kabiliyetiyle bünyesi icabı Amerikan denebilecek bir şeyleri yeniden üretir. Bernard Stiegler başta, çeşitli isimlerin ileri sürdüğü gibi, internet kompleksi ABD’ye özgü bir teknolojik tüketim modelinin cisimleşmiş halidir; Avrupa’da ve başka yerlerde bu modele pek veya hiç direnilmemiş, bu da bölgesel ya da ulusal kültürlerin tasfiye edilmesine yol açmıştır.¹⁹ Stiegler’e gö-

17. Jean Baudrillard, *Carnival and Cannibal, or the Play of Global Antagonism*, çev. Chris Turner, Londra: Seagull, 2010, s. 23-25 (*Karnaval ve Yamyam*, çev. Oğuz Adanır, Doğu-Batı, 2018).

18. Aimé Césaire, *Discourse on Colonialism*, çev. Joan Pinkham, New York: Monthly Review Press, 1972, s. 42-43. Vurgu özgün metinde (*Sömürgecilik Üzerine Söylev*, çev. Güneş Ayas, Doğu Kütüphanesi, 2005).

19. Bernard Stiegler, *The Decadence of Industrial Democracies*, çev. Daniel Ross ve Suzanne Arnold, Cambridge: Polity, 2011, s. 7-13.

re, ABD'nin ihraç ettiği yeniliklerden biri de [belli] “davranışların kitlesel olarak üretilmesi”ni ve bilincin bir hiper-senkronizasyona tabi tutulmasını sağlayan ve “toplumsal olanın çözülmesi”ne yol açmış teknolojilerdir. Hesap ve ölçümün bütün yaşam alanlarına girdiği “hegemonik piyasa hâkimiyeti”, bireyin kendini veya başkalarını sevmesini ya da geleceğe yönelik bir arzusu olmasını imkânsızlaştırır.²⁰

Hararetle ve sözde diğerkâm bir edayla “dijital bölünme”yi aşmaktan dem vurulması, şirketlerin en küçük öğrencilere bile bilgisayara dayalı eğitim verilen okullar da dahil her yerde dijital itaat talep etmek için yürüttükleri bütünlüklü bir kampanyanın parçasıdır. Genişbant erişim imkânı olmayan insanların toplumun yukarı katmanlarına çıkma, mesleki fırsatlar elde etme ve kültürel olarak zenginleşme imkânlarından da uzak bir yoksunluk durumunda yaşadıkları fikri telkin edilmektedir. Halbuki bu alandaki en güçlü menfaat sahiplerinin asıl amacı, herkesi nihai olarak kendi ürün ve hizmetlerinin esiri, itaatkâr tüketicisi haline çevirmektir. Söylenmeyen hakikat şudur ki internet erişimi ve kullanımı genişledikçe, ekonomik eşitsizlik azalmamakta, artmaktadır. “Teknoloji okuryazarlığı” denen şey alışveriş yapma, oyun oynama, dizilerin bölümlerini peş peşe seyretme ve diğer parasallaştırılmış iptila davranışları için kullanılan örtmece bir tabirdir. MIT Medya Laboratuvarı'nın kurucusu Nicholas Negroponte gibi zengin, sinik kudret simsarları internet erişimini bir “insan hakkı” haline getirme kabilinden ahkâmlar keserken, şirket-dostu çevreler de “her çocuğa bir dizüstü bilgisayar” propagandası yaparlar, hem de bilgisayar temelli eğitimin ilkokullarda başarısızlığın daniskasına uğramasına rağmen. Gelgelelim, Küresel Güney’de ve başka yerlerde ürün ve hizmetlerini pazar-

20. Bernard Stiegler, *Symbolic Misery, Volume 1: The Hyperindustrial Epoch*, çev. Barnaby Norman, Cambridge: Polity, 2014, s. 10.
Ücretsiz PDF Kitap Arama - <https://rantey.org>

layan yüksek teknoloji şirketlerinin ezici gücünün başka zararlı sonuçları da olmuştur. Şiddet dolu Batılı modernleştirme süreçleri daima yerel veya bölgesel tekillikleri hedef almıştır. İnternet kompleksi, geleneksel, yerel dayanışmanın hâlâ ayakta kaldığı ülke veya bölgelerde, köklü bir geçmişi olan toplumsal bağlılık biçimlerini söküp atan yeni bir tekno-sömürgeleştirme haline gelmiştir. Şimdilerde de kısmen yerleşebildiği yerlere bile yeni bir homojenleştirme katmanı eklemekte, ama bu kez bilinç düzeyinde.

Gerçeklikte küresel kutuplaşma ve eşitsizlik gitgide yoğunlaşırken, anaakım medyadaki o hep birlikte paylaştığımız teknoloji sayesinde birbirine daha çok yaklaşan mutlu gezegen tasvirleriyle sürecin üzeri sürekli olarak örtülüyor. Nitekim Labrador'daki Birinci Akvam (*First Nations*) balıkçılarının teknelelerinde yön bulmak için GPS yazılımlarını, Avustralya'daki yerli topluluklarının "hikâyelerini anlatmak" için Facebook'u nasıl kullandıkları, Zimbabwe'deki dokuma sanatçıların ürünlerini Etsy ve eBay'de nasıl sattıkları, çevrimiçi yaygın eğitim derslerinin Kuzey Afrika ile Ortadoğu'ya nasıl da aydınlanma ve refah getirdiği anlatılıp duruyor bize. Bütün bu anlatımlarda örtük olarak, internetin "medenileştirici" etkisinin mahrumiyet çekenleri teknolojik kısıtlamalarından çekip çıkararak "bizler gibi" olmalarını sağlayacağı ima ediliyor. Bu tür haberler insana kendini iyi hissettirip dünya-biziz, her-şey-çok-güzel-olacak diye teminat vermekle kalmıyor. Aynı zamanda çevre ülkelerdeki yoksul bölgelerin sosyal medya da dahil Batı teknolojisinin benimsenmesini arzuladıkları ve sevinçle karşıladıkları, uygulamaya geçirilmesinden illaki fayda görecekleri yolundaki daha derinlere kök salmış, sömürgeci öncülü de dışa vuruyor. Siyaset kuramcısı Samir Amin'e göre, en kötü haliyle Avrupamerkezciliğin mirasıdır bu – yani kapitalizmin elde edilmesi yapısal olarak imkânsız ve zaten aslında hiçbir zaman gerçekten hedeflemediği bir maddi

bolluk modeli ortaya atmasıdır. Batı modernleşmesi zokası bir kere yutulduğunda olup bitecek şey sadece eşitsiz ilişkilerin yoğunlaşarak devam etmesidir. Enrique Dussel ve başkalarının ileri sürdüğü gibi, şu anda sadece kapitalizmin değil, yaklaşık 500 yıldır yürürlükte olan ve Avrupadışı halklar ile doğal dünyanın sömürülüp öldürülmesine dayanan bütün Avrupa dünya-sisteminin son safhalarındayız. Gezegen yönetiminin yeni kipi olarak internet kompleksi dünya sistemini muhafaza etmeye, sömürgeleşmişlikten ve Batılaşmışlıktan arınma çabalarına direnmeye yönelik savunma stratejisinin vazgeçilmez bir parçasıdır. İnternetin küresel olarak her yerde ulaşılabilirliği onu coğrafyanın katı gerçeklerine (Kuzey Amerika'nın yeni yeni ortaya çıkan Batı-sonrası gezegenin, hem düz hem de simgesel anlamda, çevresinde kalmasına) karşı durmaya yönelik bütün ekonomik ve askeri çabaların esaslı bir parçası haline getirir. Dussel'in ısrarla belirttiği gibi, her türlü hayatın devamını tehdit eden bu dünya-sistemini yenmek, insanlığın önündeki en büyük görevdir artık.²¹

Kapitalizmin yaşanması imkânsız zamansallıkları, birlikte yaşama ve çalışma koşullarına yılgınlık ve umutsuzluk aşılır. Asgari bir istikrar hissi için zorunlu olan her şey, gerek iş, gerek ev, topluluk, gerekse de sağlık hizmeti alabilmek olsun, kasten, daima bir kenara atılmanın, küçültülmenin, engellenmenin, imha edilmenin eşiğinde tutulur. Kapitalizmin sosyopatolojisinin en ölümcül hale geldiği yer burasıdır. Franco Berardi başta olmak üzere çeşitli simalar neoliberalizm ve teknolojik donanımının nasıl küresel ölçekte yeni psikoz tezahürleri ürettiğini tartışmışlardır. Berardi'ye göre, köklü toplumsal dayanışma biçimlerinin çözülmesinin depresyon, bağımlılık ve intihar salgınlarından ayrılmaz hale geldiği bir “yok edici nihilizm” döneminde yaşa-

21. Enrique Dussel, *Beyond Philosophy: Ethics, History, Marxism, and Liberation Theology*, Lanham, MD: Rowman and Littlefield, 2003, s. 68-69.

maktayız.²² İnterneti istila eden kurban düşme beyanları, öfke ve acımasızlık, sıklığı gittikçe artan kitlesel şiddet epizotları halinde gerçek mekâna da taşmayı sürdürüyor. Özellikle ABD’de hınç, bireycilik ve başkalarına karşı sorumluluk hissinden azade olmaktan ibaret bir gizli itikat artık iyice aşınası olduğumuz canavarlar doğuruyor. Burada gıpta etmeye özendirildiğimiz bütün metalar arasında birinin ayrı bir yeri var: Silah. Silah güçsüzlük ve hüsrân yaratan bir maddi kültürün boşluğunu simgesel olarak, hatta sık sık da gerçekten telafi eder. Silah yıpranmaz, nadiren tamir gerektirir. Birçok kişi için, hayatlarından geçip giden bütün o tapon mallarla kırık dökük ilişkilerin rahatlatıcı zıttını temsil eder. En önemlisi de silah, bünyesindeki ölümcüllükle, bir eşitler toplumunun son teminatı ve bireyin yok olup gitmiş failliğinin ürkütücü hayaleti haline gelir.

1970’lerde delilik genellikle kapitalizmin altüst oluşlarını yansıtan ama aynı zamanda Deleuze ile Guattari’nin *Anti-Oidipus*’ta iddia ettikleri üzere, hiç değilse belli bir radikallik imkânını da elde tutan bir sekteye uğratma, kaçma hezeyanı mahiyeti de içeren bir durum gibi anlaşıldı. 1970’lerde Marge Piercy’nin *Zamanın Kıyısındaki Kadın*, Doris Lessing’in *Cehenneme İniş Talimatnamesi* ve Leslie Silko’nun *Tören*’i gibi romanlarda da bunu ayrıntılı olarak görürüz; bu yazarlar deliliğin başka zaman ve arzu deneyimlerine firar edip açılmayı ve topluluğu yeniden keşfetmeyi nasıl kışkırttığını araştırırlar. Şimdi, kırk küsur yıl sonra, kapitalizmin mutad tesviye ve tasfiye faaliyetleri 1970’lerde olduğundan daha yaygın ve daha istilacı durumda. Delilik, bir başka-yer’e çıkan daha az firar yolu bulabiliyor. 7/24 zamansallıklara gayri iradi olarak gömülmüş olmak, firari veya göçebe

22. Franco ‘Bifo’ Berardi, *Heroes: Mass Murder and Suicide*, Londra: Verso, 2015, s. 88 (*Kahramanlık Patolojisi: Toplu Katliam ve İntihar*, çev. Nalan Kurunç, Otonom, 2018).

denebilecek herhangi bir yanı olmayan yaygın bir yarı-psikoz durumunu güçlendiriyor. Ludwig Binswanger, 1950'lerde yazdığı bir metinde, bunu şöyle anlatmış: “Bağımsız özerk kendilik olarak hayattır vazgeçilen. Böylece özne kendini, kendisine yabancı varoluşsal güçlere teslim eder.”²³ Bu izaha bakılırsa, şizofreni dünyada-oluştan, hep birlikte yaşanan bir şey olarak hayattan çekilmektir ve “kişinin varoluşunun adeta sürtünme yüzünden aşındıkça aşındığı” bir durum olarak deneyimlenir. Deleuze ile Guattari’ye göre, şizo “her şeyden önce ‘bütün bunlar’ a, paraya, bor-saya, değerlere, törelere, memlekete, dinlere artık katlanamayan kişidir.”²⁴ Aradan geçen onyıllardan sonra, “bütün bunlar” mecburi dijital kimlikleri, şifreleri, çevrimiçi medyaya 7/24 bağlı olmayı ve çalışmanın veya yaşamının bütün yönleriyle parasallaşmasını da içeriyor artık. Güya bilgi sahibi kimi seslerin bütün bunların “kalıcı” olduğunu, yaşamının başka yolu olmadığını tekrar tekrar beyan etmeleri de deliliğe tüy diyor.

Sibermekânı yücelten bazı uydurmalara hâlâ inanılır gibi yapsa da internetin hiçbir zaman hiyerarşik kurumları yürürlükten kaldırıp iktidar ilişkilerini yeniden şekillendirebilecek ve bir zamanlar kenarda köşede kalan bir sesler çoğulluğunun işitilmesini ve teşvik edilmesini sağlayabilecek bir kolektif aygıt olmadığı açıktır. Bu yanılsamalar terk edilince, halihazırdaki düzenlemelerin zorunlu ve kaçınılmazmışçasına gördükleri geniş kabulün, teslimiyet ve yorgunluğun olduğu kadar, internet kompleksini finansallaştırılmamış, hayatı-olumlayıcı biçimlerde kullanmanın imkânsızlığının da ürünü olduğu görülüyor. 1990'larda küresel

23. Ludwig Binswanger, *Being-in-the-World*, çev. Jacob Needleman, New York: Basic Books, 1963, s. 259.

24. Gilles Deleuze ve Félix Guattari, *Anti-Oedipus: Capitalism and Schizophrenia*, çev. Robert Hurley, Mark Seem ve Helen Lane, New York: Viking, 1977, s. 341 (*Anti-Ödipus: Kapitalizm ve Şizofreni I*, çev. Fahrettin Ege ve diğ., Bilim ve Sosyalizm, 2017).

ekonomi içinde çalışma ve yaşama koşullarının istikrarsızlığı göz önünde bulundurulduğunda, hemen el altındaki iletişim ve enformasyon teknolojilerinin örtük olarak muazzam bir isyan potansiyeli barındırdığını iddia edenler vardı. Kimileri de seyyar emekle parçalı çalışma biçimlerinin, en azından ilkesel olarak, bir “genel yaratıcılığın”, hatta mevcut siyasal ilişkileri rahatsız edebilecek bir direnişin temeli olabileceğini söylüyorlardı. Bu umut, ağırlardaki bireysel faaliyetin başka bir çok kişinin çalışmalarıyla illaki etkileşime girdiği veya örtüştüğü varsayımına dayalıydı. İşbirliği temelli mübadeleler ve müşterek yaratıcılık sayesinde çok uzun süredir sanayiye özgü işbölümünün parçası olagelmış bağlantısızlığın aşılabileceği ve yeni siyasal mücadele biçimleri geliştirilebileceği beklentisi vardı.

Ama bu iyimser spekülasyonlar, kemer sıkma önlemleri yoğunlaşırken işçilerin içinde bulunduğu fiili koşullarla pek alakası olmayan bir “gayri maddi emek” anlayışına ve bir işyeri modeline dayalıydı. Şimdi, yirmi yıl sonra dijital teknoloji kullanan düşük ücretli emeğin içinde bulunduğu gerçeklik, çok sıkı bir zaman yönetimine ve üretkenlik gözetimine tabi olan mükerrer ve insanı fiziksel olarak güçsüz bırakan işlerin gerçekliğidir. Etkili bir siyasal faillik kazanımını beraberinde getirecek “işbirliği ağları” veya çevrimiçi “denkler arası” etkileşimler kurma ihtimali, yerini işyerinde yalıtılmışlık, ümitsizlik ve kolayca atılabilirlik tehdidinin yaygın gerçeklikler haline gelmesine bıraktı. Esnek ekonominin işçilerinin, yoksunluk ve tükenmişlik dışında birbirleriyle paylaşacak pek bir şeyleri yok. 1990’lardan beri çalışma zamanı ile çalışmama zamanı arasındaki, kamusal ve özel zamanlar arasındaki ayrım çizgileri daha belirsizleşerek bir siyasal topluluğun, yurttaşlar topluluğunun yaratılmasını güç, hatta imkânsız hale getirdi. Bir zamanlar kişiye özel veya kişisel olarak sınırlanmış hayat parçaları, uyanık geçirilen bütün saatlerde yürürlükte olan bitmek bilmez bir çevrimiçi yükümlülükler zin-

ciri olup çıktı. Edward Snowden'ın ağ teknolojisinin “müthiş bir eşitleyici” olduğundan dem vuran şaibeli iddiası, çoğu insanın sürdürdüğü hayatla veya kitlesel hareketler ve yeni topluluklar inşa etmekle pek alakası olmayan seçkinci hacker'lara mahsus “örtük güçlendirme” fantezisinin devamıdır. İnternet kompleksinin toplumsal çelişkilerle yoğrulmuş olduğu barizdir ama onu diyalektik bir analizle ne sihirdir ne keramet sınıf mücadelesinin bir odağı veya aracı haline getirmenin hiçbir yolu yoktur. İnternet yerli halkların, devletsiz göçmenlerin, işsizlerle yoksullaştırılanların ve gözetim altındakilerin kendi marjinal ve bir kenara fırlatılabilir konumlarına itiraz etmeleri gereken yerdir demek yanlış olmakla kalmaz, habis bir sorumsuzlukla maluldür.

Yirminci yüzyılda modernleşme ve kalkınmanın savunucuları, yüksek sesle toplum olsun, kültür olsun, iş olsun her şeyin “kitleselleştirilmesi” gereğini vurgularlardı. Küçük, insani ölçekli toplumsal oluşum veya girişimleri savunanlarla nostaljik, hatta gerici diye alay edilirdi. Kitlenin yüceltilmesi daima nüfusun geniş kesimlerinin finansallaştırılmasıyla ilgili bir şeydi, ama yerinin kalabalığın ve üretimin fiziksel mekânından internete kaydırılmasının yeni duygulanımsal sonuçları oldu. Bir birey ile küresel ağlar arasındaki ezici ölçek asimetrisi, niceliksel ifade bulmayan her türlü önem veya değer anlayışını etkisizleştirir. İmal edilmiş, uydurulmuş olsun olmasın, kişinin kendine inancını sürekli hırpalayan istatistiklerin –takipçilerin, tıklamaların, beğenilerin, vuruşların, paylaşımların, dolarların– gördüğü hürmet tek tek her birimizin aşağılanması anlamına gelir. Sonsuz miktarda görüntü ve enformasyona ulaşılabildiğinde, ortaklaşa sahip olunan her şey ölümcül bir biçimde dört bir yana savrulur, bir toplumu mümkün kılan ilişkiler çözülür. Bir şeylerin TT veya viral olması fenomeni, hemencecik unutulmuş ve hiçbir iz bırakmayan uyduruk bir saptamaya veya sözde infiale karşı konulmaz ama manasız bir biçimde onay verme arzusunun, muğlak, ne

idüğü belirsiz bir söz birliğinin kitlesel bir dalga haline gelmesinden ibarettir. Bir yönelimi ve maksadı olmayınca da ucube, güçsüzleştirici bir kolektif beyan simülasyonu olur çıkar. Roberto Unger insanların çoğunun ömürleri boyunca kendi arzu ve umutları ile bunların toplum tarafından tanınma, hele hele gerçekleştirilme oranı arasında bir uçurum olduğunu gördüğü ve yaşadığı bir toplumsal dünyada, “küçümsenme” insanın kaçınılmaz kaderi haline gelir, demişti. Gelin görün ki internetin ulaştığı ölçüsüz boyutlar, her türlü bireysel kendi-kendini-olumlama jestini aşağılayıcı bir biçimde silerek “küçümsenme”yi bambaşka bir yoğunluğa çıkarıyor. Unger, bu küçümsenmeye şifa ararken “taviz verme, etrafa uyma ve kendi benliğini ıslaştırmayı içeren bir uyurgezerlik hali”ne düştüğümüz gözleminde bulunur. “Bizi güçlendirme bahanesiyle bölen ve köleleştiren aygıt ve stratejilere tutunuyoruz.”²⁵

İnternetin toplumsal ve ticari segmentleri en baştan beri sayısız aldatma ve manipölasyon aracı sağlamıştır. Platform ve uygulamalardan oluşan bir dizilim sosyopatça davranışları teşvik etmekle kalmaz, ödüllendirir de. İnternet dostluk, özen ve dürüstlüğü çevrimiçi girişimciliğin zenginleştirici potansiyelinin önündeki engeller olarak gören gayretkeş profesyonellerle onların çok sayıda taklitçisinden oluşan melez bir sınıfı beslemiştir. “Sosyopat” demek, en temelde, *toplum karşıtı*, yani toplumun varlığı için zararlı demektir; çevrimiçi etkileşimlerin çoğundaki kişilsizlik de sosyopatın acımasızlığını, bencilliğini ve empati yoksunluğunu besler. İnternet kompleksinin normalleşmesini sağlayan etkenlerden biri de milyarlarca “yüzey-gezer”i [*crawler*] (sosyal medyayı, Netflix’i, Amazon’u kullanan insanları) “derin ağ”dan, yani internetin “karanlık köşeleri”nden ayıran

25. Roberto Unger, *The Religion of the Future*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2014, s. 26.

bir mekânsal modelin öne çıkarılmasıdır. Halbuki çevrimiçinde en güçlü aktörlerin habis niyetlerinden uzak veya yalıtılmış kalma diye bir şey yoktur. İnsan iletişimi küresel şirketlerin, ordunun, istihbarat kurumlarının, suç kartellerinin, seks ticareti yapanların ve her türden sapkın işlemcinin önceliklerine göre ayarlanmış bir sisteme yerleştirildiğinde, kimseden hiçbir şeyin hesabı sorulamaz. Geç kapitalizmin düzenlenmemiş serbest piyasasının ta kendisidir bu. İnternet kompleksi baştan uca, iflah olmaz derecede “karanlık”tır, çünkü o nihilist “her şey mubahtır” düsturu yeniden şekillendirilip daha da yoz “parasallaştırılabildiği ve talep halinde ulaşılabildiği sürece her şey mubahtır” haline getirilmiştir. İnternetin patolojisi, daha az erişilen devrelerinde çevrilen işlerden çok ihtiyaç, arzu ve duygulanımlarımızın başkalarıyla müşterek yaşanan bir dünyaya özen gösterme taahhüdünden uzaklaştırılmış, hatta koparılmış olmasının doğallaştırılmasından gelir. Talebe-göre dünyasının zamansallığı da değerleri de yaşanacak bir hayat bırakmaz; tahrik ettiği iştahları doyurmak da asla mümkün olmayacaktır.

Yirminci yüzyıl sonları gibi yakın bir tarihte bile küresel seçkinlerin, uyguladıkları politikalar arasında insanlığa karşı suçlar da olmasına rağmen, yaratacağı uzun vadeli sonuçları ve kendi sınıfsal çıkarlarını gözeterek hareketlerini kısıtlayacaklarını düşünmek hâlâ makul bir şeydi. Susan George, 1999 tarihli kitabı *Lugano Raporu*’nda, kapitalizmin bekasını ve milyarlar sınıfının hâkimiyetini kalıcılaştırmasını teminat altına alacak politikalar tezgâhlayan finansçılarla şirket stratejistlerine dair ürpertici bir *parafiction** sunuyordu. George, Davos benzeri bir zirve toplantısı için şirket güdümlü küreselleşme ile birikimi güvence altına alacak eğilim ve politikalar saptayan bir ön rapor

* Son dönemlerde, bir sanat tarihçisinin tarifiyle “kurmacanın gerçekle örtüştüğü yerlerle oynayan” sanat eserlerine ve metinlere verilen ad. -ç.n.

uydurmuştu. *Lugano Raporu*'ndaki skandal, kapitalizmin uzun vadede bir geleceği olmasının dünya nüfusunda sert bir azalmaya (yani birkaç milyar insanın ölümüne) bağlı olduğu görüşünü gizleme gereği duymadan ortaya koymasıydı. Böyle bir azalma olmazsa, deniyordu raporun sonuç bölümünde, ortaya çıkacak toplumsal huzursuzluk, kaynak kıtlığı ve başka istikrarsızlıklar yönetilemeyecek seviyelere gelecektir. "Hem liberal serbest piyasa sistemini sürdürüp hem de üretken olmayan, gereksiz milyarların varlığına katlanmaya devam edemeyiz."²⁶ Ama Malthusçu bir gözlemden ibaret değildi bu; zira böyle kitlesel bir imhayı gerçekleştirmek için başvurulabilecek halihazırdaki politikalar raporda ayrıntılı olarak anlatılıyordu. Bunlar arasında kıtlığa, salgınlara, uzun yıllara yayılan kanlı etnik çatışmalara, çevre felaketlerine, kısırlaştırma programlarına ve "başarısız devletler" imal ederek çok sayıda insanın ölmesine neden olacak sonuçlara yol açacak siyasal ve mali önlemler de sıralanmıştı. Kitabın yayımlanmasından beri geçen zaman içinde, orada anlatılan gerçek şiddet biçimlerinin bir arada kullanılması sırf Kongo'da 8 milyondan fazla insanın ölmesine yol açmıştır; hem orada hem de başka birçok bölgede ölümler ve harabiyet hâlâ sürmektedir.

Gelgelelim 2008-sonrası küresel ekonomisinin yaşam destek cihazına bağlanması, yolsuzluğa batmış otokratik rejimlerle kartel devletlerinin artması ve iklim krizinin ölçülüp hesaplanması imkânsız sonuçlar yarattı yaratacak hale gelmesiyle birlikte, muktedirlerin menfaatlerini gözeterek yaptığı uzun vadeli hesaplar günümüzde artık yerini kısa vadeli zenginleşme biçimlerine bırakmıştır. Geceyarısında kumarhane kapitalizmidir bu, kazanan oyuncular artık ellerindeki fişleri paraya çevirme-

26. Susan George, *The Lugano Report: On Preserving Capitalism in the Twenty-First Century*, Londra: Pluto Press, 1999, s. 56.
Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://ranney.org>

ye* başlamışlardır. Küresel ekonominin artık herhangi bir uzun vadeli beklentisi olmadığı için bütün gezegende son bir yağma cümbüşü sürmekte. Bir yanda hidrolik kırılma ve dağların en tepelerini çıkarma gibi yöntemlerle yapılan madencilik, biyoyakıt çiftçiliği için yağmur ormanları açma, deniz dibi sondajı, kırların talan edilmesi, öbür yanda toplumsal kaynakların tahrip ve yağma edilmesi, içme suyu, kırlar veya şehir parkları gibi müştereklerden geriye ne kaldıysa onların gaspedilmesi. 1960’larda Süpermarket Süpürmece diye bir TV şovu vardı, onun yeni bir versiyonu gibi bir durumdayız; yarışmacılara bir alışveriş arabası, bir de zaman sınırı verilir, onlar da mağazada değerli olan ne varsa çılgin gibi kapmaya uğraşırlardı.

Çok kişinin dikkat çektiği üzere, “dijital çağ”ın tahrifatı insanların kafasına o kadar başarılı aşılanmış ki, aksi yönde doğrudan kanıtlar olmasına rağmen, dijital teknolojinin maddilikten arınmış olduğu imajı çok yaygın. Minyatürleştirme, wireless bağlantının görünüşte fiziksel bir mevcudiyetinin olmayışı, verilerin yerle kayıtlı olmaması ve “sanal” veya “bulut” gibi terimler, maddi ve çevresel gerçeklerin üzerini pek güzel örtüyor. Bu yanılsamaları çürüten birçok fenomenden biri de veri üretimindeki devasa artışı yönetebilmek için durmadan yeni veri merkezleri ve sunucu çiftlikleri inşa edilmesidir. Bu tek katlı ama çok geniş alana yayılan yapıların inanılmaz boyutlarda enerjiye ihtiyaçları vardır ve mikrodavreler için çok zararlı ısı seviyelerine çıktıkları için bütün birimlerinin her gün milyonlarca litre su kullanılarak soğutulması gerekir. Veri büyümesi halihazırdaki üstel oranlarla devam ederse, elli yıl sonra gerekecek sunucu çiftliği sayısı ABD ile diğer bölgelerdeki arazi yüzeyinin muaz-

* “Cash in one’s chips”, aslında mecazi olarak, ölmek, daha doğrusu bizim “mortu çekmek”, “tahtalıköyü boylamak” gibi argo tabirlerle ifade ettiğimiz şekillerde ölmek demektir. Ben burada düz anlamda çevirmeyi tercih ettim, ama bunun da akıldaki tutulmasında fayda var. — c. 2

zam büyüklükte bir kısmını kaplayacak hale gelecektir. Sanayi-sonrası enformasyon ekonomisinden dem vuran mitolojiler, yüksek teknoloji silahlar, iletişim şebekeleri, tüketiciye yönelik teknoloji ürünleri, güneş ve rüzgâr enerjisi sistemleri ve başka birçok şey için halihazırda süren kaynak kapışması içerisinde eski üretim tarzlarının varlığını hâlâ koruduğunu da gizlerler. Yüzyıllardır olduğu gibi bu emperyalist ve yeni-sömürgeci işlemleri tanımlayan şey hem halklara hem de topraklarına uygulanan şiddettir. Tam da “dijital çağ” diye bir şeyin mümkün olabilmesi bu yıkıcı sanayi uygulamalarının dünyayı yok edecek sınırlara varana dek genişletilmesini gerektirir.

Lewis Mumford’ın çizdiği tarihsel çerçeveye başvurarak söylersek, bugünkü teknoloji bütünüyle kaynak çıkarmaya, özellikle de deşip delerek toprağı harabeye çevirme faaliyetlerine dayalı bir *paleoteknik* paradigmaya bağımlıdır. Mumford’ın tanımına göre, paleoteknik çağ Avrupa’da 1750’den sonra, Kuzey Amerika’da 1850 civarında başlamıştı ve bu tanımlı yaptığı metni yazdığı 1930’larda da dünyanın büyük kısmını belirlemeyi sürdürüyordu. Bu büyük ölçekli projeleri gerçekleştirmek için gereken kurumsal disiplin ve tabiyet biçimleri de Mumford için aynı ölçüde önemliydi. İşçilerin hayatlarının sıkıdenetimi ve değersizleştirilmesi ile sanayinin çevreyi aşındırmasının birbiriyle bağlantılı ezme biçimleri olduğunu anlamıştı. Mumford’a göre, çok yerinde bir tabirle “karbonlu kapitalizm” diye adlandırdığı şeyin yol açtığı sonuçlar arasında, savaş ile sınai üretimin iç içe geçen gereksinimleri yüzünden duyu ve algı deneyiminin zedelenmesi de vardı. Hayatta kalmak için bir kısmi anestezi durumu zorunlu hale gelmişti.

Paleoteknik toplumun durumu bir savaş hali olarak tarif edilebilir. Madenden fabrikaya, maden eritme ocağından gecekondu mahallesine, oradan muharebe meydanlarına bütün tipik organları ölümün –rekabetin, var kalma mücadelesinin, tahakküm ve itaatın, yokoluşun– hizmet-

tindeydi. Savaş aynı anda bu toplumun hem ana uyararı hem de dayandığı temel haline gelince, insanların normal saikleri ve tepkileri darala darala yoksulluk korkusuna, işsizlik korkusuna, sınıfsal statüyü kaybetme korkusuna, aç kalma korkusuna, yok olma korkusuna indirgen-di... Bütün paleoteknik faaliyetlerin temelinde maden ve muharebe meydanı yatıyordu; bunların teşvik ettiği eylem ve uygulamalar da korkunun bol bol sömürülmesine yol açmıştır.²⁷

Mumford 1930'lardaki kötümserliğini sonraları, bu yağma ve talanın yerine yeni, aydınlanmış bir teknoloji çağının geçebileceği beklentisiyle yumuşatmıştı. Elektronik, hafif malzemeler ve telekomünikasyonun, toplumsal ve çevresel ihtiyaçları karşılayanın öncelik haline geleceği bir Neoteknik çağının yolunu açacağı yolunda yanlış beklentilere girmişti. Ama 1960'lara gelindiğinde Mumford "bir daimi savaş hali"nin yerleştirilmesine ve daha da aşırı ekolojik tahribat biçimlerinin ortaya çıkışına tanık olunca bu umutlu bakış açısını terk etti. Toplumsal dönüşümün olası araçları olabileceklerini sandığı teknolojiler, çokuluslu şirketlerin ve ordunun operasyonlarıyla bütünleşmişti. ABD kuvvetlerinin Vietnam ve Kamboçya'da yaptığı mekanize katliam, "paleoteknik ideallerin Batı dünyasının bilincine ve siyasetine hâlâ büyük ölçüde hâkim olduğu"nu anlamasını sağlayan şeylerden sadece biriydi.

Bu ideallerin hâlâ kuvvetli hükümlerliklerini sürdürdüklerinin en veciz göstergesi, açık ocak madenciliğinin bütün dünyaya yayılmasıdır; artık madencilik faaliyetleri o kadar büyük ölçeklerde ve o kadar vahşice sürdürülmektedir ki mahut Sanayi Devrimi sırasındaki veya yirminci yüzyıldaki bu tür faaliyetler şimdikilerin yanında devede kulak kalmaktadır. Halen 45 milyondan fazla insanın çalıştığı, maden dışında yeni yollar ve megakentler yapmak için gereken kum ve taş da çıkarılan 500 bin-

27. Lewis Mumford, *Technics and Civilization*, New York: Harcourt, Brace and World, 1962, s. 195.

den fazla aktif ocak ve kuyu vardır. Endonezya'nın Papua bölgesindeki dünyanın en büyük ve en kârlı maden ocaklarından biri olan Grasberg madeni numunelik bir örnek: Kazılan alan 31 kilometrekare büyüklüğünde ve her hafta bölgedeki nehirlerle 700 bin tondan fazla atık atılıyor. Burada çalışan 23 bin işçi saatte bir buçuk dolardan az kazanıyor. 1990'lardan beri sayıları birkaç bini bulan ayrılıkçılık yanlısı Papualı isyancı, grevci maden işçisi ve çevreci özel güvenlik kuvvetleri tarafından öldürüldü. Geniş bir alana yayılan yayla ve yağmur ormanı bölgelerinin çoğu zehirli atıklar tarafından geri dönülemeyecek biçimde kirletildi. Bütün bunlar elektronik imalatçıların özellikle Yeni Yeşil Sözleşme'nin temel bileşenlerini oluşturan güneş panelleri, rüzgâr tribünleri, elektrikli otomobillerde, ama aynı zamanda süperbilgisayarların mikroçiplerinde ve enerji ihtiyacı Nesnelerin İnterneti ile karşılanan "akıllı" evlerdeki bütün elektrik tesisatında kullanmak için ihtiyaç duydukları bakır talebini karşılamak uğruna yapılıyor. Bakır kablo, sanayiye yönelik enerji üretimi ve iletimi için ve telekomünikasyon araçlarının çoğu için hâlâ en çok tercih edilen elektrik iletkeni. Grasberg madenin sahibi olan Freeport-McMoRan şirketi Peru, Şili, Bolivya, Moritanya, Güney Afrika, Zambiya ve New Mexico'dakiler başta olmak üzere dünyanın dört bir yanında aynı ölçüde tahrip edici onlarca maden işletiyor.

Elektrikli otomobil aküleri için lityum, rüzgâr tribünleri için neodim, Predator dronları için koltan, dijital aygıt ve ağlar için nikel, molibden ve başka elementleri yağmalayan daha yüzlerce şirketin faaliyetleri de, özellikle Küresel Güney'de toplumkırıci madenciliğin ulaştığı bu ölçüsüz büyüklüğü birkaç katına çıkarıyor. Peru'da bir Çin şirketi birkaç milyar ton maden çıkarmak için 4500 metrelik Toromocho Dağı'nı birkaç on yıl içerisinde basbayağı dümdüz edecek; kendi kendini imha eden "dijital çağ"ı uzatmak uğruna gezegenin maruz bırakıldığı kapitalist

yamyamlığın bir başka “küçük” örneği bu. Maden cevherinden nadir bulunan metalleri çıkarmak için başvurulun toksik yöntemler toprağa, suya ve insan hayatlarına onmaz zararlar veriyor; ama ABD’deki akıllı telefon sahiplerinin, sosyal medya kullanıcılarının ve Netflix müptelalarının çoğunun Papua veya Peru’nun nerede olduğuyla ilgili bir fikri olmadığı gibi ora halklarının hayatları da umurlarında değil. Yeşil kapitalizm ve “yenilenebilirlik” savunucuları gerekli gözetim sağlandığı takdirde yaşam alanlarını, ekosistemleri ve insan topluluklarını yok etmeden maden çıkarılabileceği yolunda sahtekârca güvenceler veriyorlar, ama bunun asla olmayacağını biliyorlar. Tarih, kapitalizmin herhangi bir türden koruma veya himayeyle uyuşmadığını kesin olarak göstermiştir. Biyosfere yayılan ısı enerjisi hayatı bitirecek düzeylere gelirken şu bariz gerçeği saptamak önemli: Bu madenler yerde kalmalıdır; acil görevimiz 7/24 sınırsız enerjiye ve hayatlarımızı mahvedip yeryüzünü zehirleyen gereksiz, atılabilir ürün ve hizmetlere duyulan ihtiyacın radikal bir biçimde azaltılmasıdır.

Batı düşüncesinin tanımlayıcı özelliklerinden biri doğanın nesneleştirilmesi, bunun da bizleri fiziksel dünyanın sınırsız yaratıcılık ve değişkenliği içerisine tam anlamıyla gömülmüş olma durumundan koparmasıdır. Carolyn Merchant, Vandana Shiva, Silvia Federici ve daha birçok kişi doğa üzerindeki modern tahakküm projesinin on altıncı yüzyılda başladığını göstermişlerdir.²⁸ Merchant, kozmozla ilgili animistik ve organik kabullerin yerine doğaya “içsel değil dışsal kuvvetlerin harekete geçirdiği ölü, atıl parçacıklardan oluşan bir sistem” olarak bakan bir görüşün nasıl geçtiğine dair en açık seçik izahlardan birini sunar. Himaye edici, dirimselci bir doğa anlayışının reddedilip gerçek-

28. Carolyn Merchant, *Doğanın Ölümü: Kadınlar, Ekoloji ve Bilimsel Devrim*, çev. Bilge Tanrısever, Otonom, 2021.
Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

liğin makine metaforu etrafında yeniden yapılandırılmasından, ataerki ve kadın düşmanlığının yeni kurumsal ve hukuki biçimlerinin nasıl çıktığını anlatır. Phillippe Descola'ya göre, doğa ile insanlık arasında kategorik bir ayırım olduğu fikri erken modern Avrupa'da kabul görmeye başlamış, "insanın doğal kısıtlamaların ve içgüdüsel kuvvetlerin üstesinden gelmeye yönelik evrensel bir yönelimi" olduğu inancıyla da pekiştirilmiştir.²⁹ Nitekim insanların hayvanlar, böcekler, bitkiler, ormanlar, nehirlerle iç içe geçmişliğinin ürünü olan toplumsal âdet ve davranışlar ortadan kaldırılmış veya marjinalleştirilmiştir. Toplumsal ritimleri başlangıçta mevsimlerin değişimiyle, ayın evreleriyle, kuşların göçüyle, günle gece, uykuyla uyanma arasındaki salınımla, belli bir sırayla kutlanan bayram ve şenliklerle şekillendirilmiş olan bir yaşam-dünyası, gündelik hayatın önemsiz görünen etkinlikleri üzerinde izlerini bırakmıştır yine de. Modern-öncesi kültürlerde ortak bağları ve bir araya gelme formlarını bu rengârenk döngüler beslerdi, ama on dokuzuncu yüzyılın ortalarına gelindiğinde bu yaşam-dünyasından geriye sadece bölük pörçük parçalar, fragmanlar kalmıştı.

Yirminci yüzyıl boyunca, gelişmiş dünyada rasyonelleştirici kuvvetlerin hücumu, geleneğe dayalı bilgi havuzlarını, ahlaki kanaatleri ve bireysel yeterliği fiilen hükümsüz kıldı.³⁰ Aynı zamanda, büyüünü yitirmiş bir dünyanın, Aydınlanma ile maddi ilerlemenin kaçınılmaz sonucu olduğu fikri, kâh sevinçle kâh üzüntüyle, ama yaygın olarak kabullenildi. Gelgelelim Batı modernleşmesinin ve dünyayı büyüünden arındırmasının bizleri

29. Philippe Descola, *Beyond Nature and Culture*, çev. Janet Lloyd, Chicago: University of Chicago Press, 2013, s. 72 (*Doğa ve Kültürün Ötesinde*, çev. İsmail Yerguz, Bilgi, 2013).

30. Yaşam-dünyasının tanımı için bkz. Jean Cohen ve Andrew Arato, *Civil Society and Political Theory*, Cambridge, MA: MIT Press, 1992, s. 427-28 (*Sivil Toplum ve Siyasal Teori*, çev. Kolektif, Efil, 2013).

küresel felaketle yokoluşun eşiğine getirdiği artık bariz bir biçimde ortada.³¹ Tekno-modernizm ve Batı bilimi dinleri için en büyük küfür, dünyanın canlı, bütün canlıların da birbirlerine bağlı ve bağımlı olduğunu söylemektir. Canlı bir dünya, nefes alıp veren, içindeki her şeyi bir dünya-ruhunun ritmik nabzıyla birleştiren bir dünyadır.

Geri dönüp bakıldığında, 1960'ların sistem karşıtı mücadelelerinin vahim bir özelliğinin, emperyalizm, sömürgecilik ve kapitalizme yönelik eleştirilerinde radikal bir çevresel bileşenin bulunmayışı olduğu görülüyor. Aslında 1960'lar boyunca ekolojik krizin aciliyeti konusunda sayısız çığır açıcı izah yapılmıştı, ama bu çalışmalar kurtuluş, savaş karşıtı ve öğrenci hareketleri içinde yer alanların pek, hatta hiç dikkatini çekmedi.³² Guy Debord 1970'te kapitalizmin çevre tahribatının hayatın devamı için en acil mesele olduğunu yazıyordu, ama okurlar da yorumcular da eserinin bu önemli unsurunu genelde görmezden geldiler. *Hasta Bir Gezegen* adlı denemesinde, kapitalist kalkınmanın yarattığı sonuçların ölümcül seviyelere ulaşmakta olduğunu gösteriyor, ama aynı zamanda bu felaketin, mevcut kurumların krizi çözme veya hafifletme yeteneği olduğunu vurgulayan bir dil ve imgeler içerisinde massedildiğine de dikkat çekiyordu.³³ Debord

31. Bkz. Silvia Federici, *Re-Enchanting the World: Feminism and the Politics of the Commons*, Oakland, CA: PM Press, 2019, s. 188-97.

32. Bu dönemin çok sayıda önemli metni arasında şunları sayabiliriz: Murray Bookchin, "Ecology and Revolutionary Thought" [1965], *Post-Scarcity Anarchism* içinde, Berkeley: Ramparts Press, 1971 (*Kutluk Sonrası Anarşizm*, çev. Umut Kocagöz, Sümer, 2021); Paul Shepard ve Daniel McKinley (haz.), *The Subversive Science: Essays Toward an Ecology of Man*, Boston: Houghton Mifflin, 1969; Lynn White Jr., "The Historical Roots of Our Ecological Crisis", *Science*, Cilt 155 (Nisan 1967); Richard A. Falk, *This Endangered Planet*, New York: Random House, 1971; Barry Commoner, *The Closing Circle: Nature, Man and Technology*, New York: Knopf, 1971.

33. Guy Debord, *A Sick Planet* [1971], çev. Donald Nicholson-Smith, Londra: Seagull, 2009.

o tarihsel “Ya Devrim Ya Ölüm” sloganına sahip çıkıyordu ama bu sefer bireylerin veya toplumsal hareketlerin değil, bütün gezegenin ölümü veya kalımıydı söz konusu olan.

Ne yazık ki 1970’lerin başlarında solda birçok kişi çevre meseleleriyle herhangi bir şekilde ilgilenmenin dikkati dönemin savaş karşıtı ve kurtuluş mücadelelerinden uzaklaştıracağı görüşündeydi. 22 Nisan 1970’te, şaibeli uluslararası kurumların desteğiyle düzenlenen ilk Yeryüzü Günü, birkaç hafta sonra Kent ve Jackson eyaletlerinde öğrenci protestocuların Ulusal Muhafızlar ve polis tarafından öldürülmesiyle anlamsızlaştı. Aktivistlerin şüphelerinin haklı gerekçeleri de yok değildi, ama işin çok daha canalcı yanı şu ki, radikal sol Vietnam Savaşı’nda Batı emperyalizminin kalbindeki hayatkırımcılığın (*biocide*) nasıl tezahür ettiğini kavrayamamıştı. Zaten seferber olmuş kitle hareketlerini ekososyalist bir kapitalizm eleştirisiyle kaynaştırmayı sağlayacak eşsiz bir tarihsel fırsat trajik biçimde heba olmuş oldu. Bazı eski solcuların postmodernist ve postyapısalcıya dönüştüğü 1980’lere gelindiğinde, her yerde doğadan veya çevrecilikten bahseden herkese tepeden bakma tavrı hâkimdi. O dönem eleştirisindeki nisyanın unutulmaz işaretlerinden biri, Fredric Jameson’ın 1991 tarihli ünlü kitabının ilk sayfasındaki düşüncesizce beyanıydı: “Modernleşme süreci tamamlanıp doğa geri dönmek üzere gittiğinde elinizde kalan şeydir postmodernizm.”³⁴ Hayvan haklarıyla, yerli halkların himaye edilmesiyle, yağmur ormanları veya tehlike altındaki türlerin korunmasıyla ilgili meseleleri öne çıkarmayagörün nostalgik veya naif damgası yiyip bir kenara atılmanız işten değildi: İktidarın ve metalaşmanın yeni etkileri her yerde, deniyordu, ve bunların ötesinde veya “dışında” hiçbir şey yoktu. Atlantik’in iki yakasındaki düşünsel kül-

34. Fredric Jameson, *Postmodernism, or, the Cultural Logic of Late Capitalism*, Durham: Duke University Press, 1991, s. ix (*Postmodernizm ya da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantığı*, çev. Cem Gönenc, Alfa, 2022).

türün o dönemdeki zaafı, Jacques Derrida'nın *Marx'ın Hayaletleri*'nde (1993) neoliberalizmin “yeni dünya düzeninin on yarısı”nı sayarken yaptığı sıralamada bariz biçimde ortadadır.³⁵ Bunlar arasında işsizlik, borç, silah ticareti, etnik savaşlar, suç batağındaki kartel devletler vardır, ama yaklaşan ekolojik felaketin veya kapitalizmin kitlesel yokoluştaki ve ekosistemlerin çöküşündeki rolünün esamesi bile okunmaz. Bazı yapıbozumculara göre, çevre krizi denen şey retorik bir kafa karışıklığından ibaretti: “Kirlenme”den kaygılanmak, öte tarafında “saflık”ın bulunduğu bir ikili karşıtlık içinde tutsak kalmak demektir.

Modern sanayi uygarlığı dünyayı ateşe vermenin eşiğinde. Toplumsal oluşumların ve toplulukların kökünün kurutulması, insani müştereklerin bağımlı olduğu canlı yeryüzü-sisteminin söndürülmesiyle iç içe geçmiş durumda. Artık kapitalizmin en son, “yakıp yıkma” (*scorched earth*) safhasındayız. Askeri bağlamda bu tabir, yenilmiş bir halkın veya yaklaşan bir ordunun faydalanmasını engellemek için hayati kaynakların imha edilmesi anlamına gelir.* Daha genel anlamdaysa, bereketli bölgelerin çoraklaştırılıp yenilenme kapasitesini yitirmesine karşılık gelir. Sudan mahrum bırakılmış, nehirleri ve yeraltı suları zehirlenmiş, havası kirlenmiş, toprağı kuraklık ve kimyasal tarımla mahvedilmiş, kavrulmuş bir dünya demektir. Yakıp yıkma kapitalizmi, grup ve

* Crary'nin kitabının adı Türkçe kaynaklarda genelde düz çevirisiyle, yani “kavrulmuş toprak/dünya” olarak anılıyor, ama hem buradan hem de aslında metnin tamamından anlaşılacağı üzere, yeryüzünün durup dururken değil esasen kapitalizmin militerleşmiş operasyonlarına maruz kaldığı için “kavrulduğu” görüşünde Crary. O yüzden de kitabın adını çevirirken bu askeri/operasyonel anlamı göz önünde bulundurarak yeryüzünün “yakılıp yıkıldığı” vurgusunu öne çıkarmayı, metinde ara ara tekrarlanan “scorched earth capitalism” tabirini de “yakıp yıkma kapitalizmi” olarak karşılamayı tercih ettik. -ç.n.

35. Jacques Derrida, *Marx'ın Hayaletleri*, çev. Alp Tümertekin, Ayrıntı, 2001, s. 128-33. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

toplulukların kendi kendilerini geçindirmesine, kendi kendini yönetmesine veya birbirlerine destek olmasına imkân veren ne varsa imha eder. Bu durum madencilik, ormansızlaştırma ve zehirli atık yığma yoluyla yaşanması imkânsız çorak alanlar ve yoksulların umutsuz iç sürgünler haline geldiği şehirler yaratılan Küresel Güney’de aşırı şiddetli yaşanıyor. Hesaplanarak düşük seviyede tutulan savaş hali veya uyuşturucu kartelleri arasındaki çatışmalar, bir zamanlar sivil toplumu andıran her şeyin ortadan kalkmasını sağlıyor. Kapitalizmin birilerinin hâlâ öngördüğü gibi hayatı bütünüyle kapsamayı asla başaramayacağı artık açık olmasına açık ama hayatı ayakta tutan her şeyi sakatlamaya ve imha etmeye gücünün yettiği görülüyor.

Etimolojik olarak *scorch* (kavurmak) kelimesinin dip akıntıları, Eski Fransızcada bir vücudu derisini soyarak, yüzerek ölümcül etkilere açık hale getirmek anlamına gelen *escorchier* fiiline kadar gidiyor. Dünyanın hayat verici ve koruyucu tabakalarının yüzülmesi her ay hızlanarak sürüyor; Amazon ormanlarının yakılması, mercan resiflerinin beyazlaması, koca koca nehirlerin hidroelektrik santrallerle boğulması, ılıman bölgelere özgü otlakların büyük ölçüde yok olması bunun örnekleri arasında sayılabilir. İngilizcedeki *scorch* fiilinin geçerliliğini koruyan anlamlarından biri de konuyla doğrudan bağlantılı: Bir yüzeyi rengini kaybedip dokusu pörsüylene kadar yakmak. İçinde yaşadığımız bugün tam da bu halde: rengini, hayatlarımıza anlam veren ele gelmez ama canlı tekilliğini neredeyse kaybetmiş kasvetli bir dünya. Renk sevgi ve umutlarımızın, insanların birbirlerine ve yeryüzüne bağlılığının nicelleştirilemeyen dokusudur; ama deneyimin durmak bilmeksizin tesviyeden geçirilip homojenleştirilmesi onu da aşındırıyor. Şiddete ve rasgele zalimliğe doymuş bir dünyada, halen yaşayan ve yeni doğan çoğu yaratıcılık ve şefkat gösterme biçimi korunmasız durumdadır.

Dünyanın renklerine uyum göstermeyi ahlaki bir buyruk ola-

rak gören John Ruskin, erken bir tarihte geleceği öngörerek, modern savaşların vahşetinin ve fabrika emeğinin yarattığı korkunç insani maliyetlerin damgasını vurduğu bir “yakılıp yıkılmış yeryüzü” tablosu çizmişti. Sanayileşme ve askerileşme ona göre “on dokuzuncu yüzyılın Avrupa’da ölümü” demekti. 1860 civarında şu satırları yazarken bu ölümü kapatılamayan, dayanılmaz bir parlaklığın aydınlattığı bir yeryüzü imgesiyle anlatır: “O feci küre ışığa boğulmuştu şimdi, rengi ruhu uçmuş bir ölü mahzeni – güneşin altında hükmetmeye hazır halde parlayan, insan kül-lerinin pul pul ışıldattığı, ölümün bir ucundan öbür ucuna kör edici bir beyazlığa büründürdüğü bir top – hem de sadece sayısız yoksul bedenin ölümü değil, iradenin, merhametin ve vicdanın ölümü bu; tenin bir kere maruz kaldığı ölüm değil, ruha her gün sıkı sıkı tutunan ölüm.”³⁶

Rosa Luxemburg (o da Ruskin gibi Turner resimlerine hayrandı), kapitalizm felaketini anlamak için daha geniş bir tarihsel çerçeve sunuyordu. Ona göre kapitalizm on altıncı yüzyıldaki ilk sömürgeleştirme projelerinden doğan, Avrupa’ya ait bir icattı. Aksiyomu şudur: “Sermaye, gelişmesini engelleyen bütün kapitalist olmayan toplumsal birimleri kapsamlı olarak imha ve yok etmeyi planlayarak işe başlamak zorundadır.”³⁷ Luxemburg, Marx’tan yola çıkarak yaptığı açıklamada, Avrupa devletlerinin uyguladıkları şiddeti, Asya ve Yakın Doğu’daki sayısız eski istila ve despotik işgalle karşılaştırır. Bu fetihler tahakküm ve sömürü amacının peşine acımasızca düşmüş olsalar da, der ısrarla, “hiçbiri bir halkı üretim güçlerinden bütünüyle yoksun bırakmakla veya o halkın toplumsal örgütlenmesini yok etmekle ilgilenmiyordu.” Vergilere ve türlü baskılara rağmen, köylüler ve zanaat-

36. John Ruskin, *Modern Painters*, Cilt 5, New York: John Wiley, 1879, s. 297.

37. Rosa Luxemburg, *The Rosa Luxemburg Reader*, haz. Peter Hudis ve Kevin Anderson, New York: Monthly Review Press, 2004, s. 64.

kârlar kadim geçim örüntülerini sürdürebiliyorlardı; hayatlarının “geleneksel yapısı” varlığını sürdürüyordu. Halbuki, modern-öncesi kırsal toplumlar, (Luxemburg’un insanın aklına kazınan ifadesiyle) “Avrupa kapitalizminden gelen ölüm kokusu” karşısında çaresizdirler. Kapitalizm bütün toplumsal yapıyı çökertir, “bütün geleneksel bağları yıkıp kısa bir zaman içinde toplumu şekilsiz bir harabe yığınınına dönüştürür.”³⁸ Yersiz yurtsuz ve mülksüz bırakılanlar imhayla, kölelikle veya en aşağılık ücretli çalışma formlarıyla karşı karşıya kalırlar. Luxemburg gayet ferasetli bir tespit yaparak kapitalist Avrupa’nın, “toplumsal varoluşun belirsizliği” ile hayat ve çalışma şartlarının istikrarsızlığının tali bir yan ürün değil temel bir sistem hedefi haline geldiği ilk yer olduğuna dikkat çeker.

Burada kullanılan dil, Karl Polanyi’nin 1940’ların başlarında dizginsiz bir serbest piyasanın yol açacağı sonuçları tasvir ediş tarzını getiriyor insanın aklına: Piyasa denetimsiz kaldığı takdirde, der Polanyi, “toplumun insani ve doğal cevherini yok edecek, insanı fiziksel olarak imha edip çevresini çöle dönüştürecektir.”³⁹ Polanyi serbest piyasaların en feci etkilerinin devlet güdümlü reform ve müdahalelerle dizginlenebileceğine inanılan bir dönemde yazmış olmasına rağmen, yine de on dokuzuncu yüzyılda kapitalizm zayıyatı haline gelen yaşam-dünyasının ürpertici bir tasvirini çizebilmişti: “Aile hayatının yıkılması, mahallelerin mahvedilmesi, ormanların çıplak bırakılması, nehirlerin kirletilmesi, zanaat standartlarının bozulması ve konut, güzel sanatlar ve kârları doğrudan etkilemeyen sayısız kamusal ve özel hayat biçimi de dahil olmak üzere yaşamın bütünündeki genel düşüş.”⁴⁰ Genişleyen ve denetlenmeyen piyasaların günün-

38. A.g.y., s. 103.

39. Karl Polanyi, *The Great Transformation* [1944], Boston: Beacon, 1967, s. 3 (*Büyük Dönüşüm*, çev. Ayşe Buğra, İletişim, 2016).

40. A.g.y., s. 133.

müzde yol açtığı küresel krizler göz önünde bulundurulduğunda, Polanyi'nin uyarılarına duyulan ilginin çok artmış olması şaşırtıcı değildir.

Kolombiyalı sinemacı César Augusto Acevedo yeni filmi *La tierra y la sombra*'da (Toprak ve Gölge) kapitalizmin şiddetinin hayattaki gerçekliğini yakıcı bir biçimde sunar. Bu gerçekliğe sınırlı ve bölgesel bir açıdan bakılıp küresel bağlam dolaylı olarak ima edilir. Film, Afrika kökenli Kolombiyalıların küçük çiftliklerde yaşayıp yerel ürünlerin rotasyonuna dayalı geleneksel tarımla geçindikleri, yakın tarihlere kadar sık ormanlarla kaplı bir bölge olan batı Valle del Cauca'da geçer. Acevedo tek bir ailenin hayatı üzerinden, 2012'de FARC gerillalarıyla yapılan ilk barış görüşmelerinin hemen ardından geniş ölçekli monokültürün devreye sokulmasının ve ormansızlaştırmanın yol açtığı ölümcül etkiler yoluyla bu kadim geleneksel dünyanın nasıl harabeye döndüğünü gösterir. Filmin fiziksel manzarası, etanole dönüştürülmek için ekilmiş monoton şekerkamışı sıralarının hâkimiyeti altındadır. Ailenin küçük evinin yanı başında, biyoyakıt şirketlerinin yerle yeksan ettiği gür ormanların sade bir kalıntısı olarak kalmış tek, büyük bir ağaç vardır. Filmin başkahramanı Alfonso ailesinden yıllarca uzak kaldıktan sonra eve dönmüştür. Yetişkin oğlu, hem sürekli yakılan şekerkamışlarının dumanını solumaktan hem de devamlı kullanılan ot öldürücüler yüzünden yatalak olmuştur. Çiftlikleri ellerinden gittiği için gelini, diğer mülksüzleştirilmiş çiftçilerle birlikte tarlalarda gündelikçi olarak çalışmaktadır. Alfonso çocukken öğrendiği kuş çağırma seslerini çıkararak torununu kendine ısındırmaya çalışır, ama bu çabalarına cevap veren, hatta ortalıkta görünen hiçbir kuş yoktur. Toprak zehirlenmiştir, artık hayatın serpildiği bir ortam değildir. Acevedo'nun filmi, mahvedilmiş fiziksel çevre ile toplumsal hayatın Rosa Luxemburg'un anlattığı kırılganlığı arasındaki hattı dingin ve berrak bir üslupla takip eder. İyi bir ortamda büyüyüp

serpilme ve başkalarına özen gösterme kabiliyetleri çalınmış yaralı bireyler öne çıkartılır *Toprak ve Gölge*'de.

Yeryüzünün yakılıp yıkılması, dümdüz edilmesi demek umudun boğulması, dünyanın ihya edilebileceği veya iyileştirilebileceği ihtimalinin iptal edilmesi demektir. Yenilenme inancının böyle söndürülmesi, gençlerin esir alınıp güçsüzleştirilmesi yoluyla sürdürülür. Gençlere yönelik, çocukluğun gittikçe daha erken evrelerinde başlayan saldırı, 1960'ların isyanlarına ve o yılların bütün siyasi karşıkültürüne verilen yeni-muhafazakâr ters tepkinin devamıdır. 1990'ların ortalarından beri, internet kompleksi salt gençliğin isyankâr enerjisini nötralize etmenin değil, kendini deneyimleyip tanımasını önlemenin de baskın aracı oldu. 1960'ların gençlik hareketlerine benzer herhangi bir gelişmeyi savuşturmak için gençlerden sınırlı bile olsa özerklik kazanıp kendilerini kolektif olarak tanıma imkânı bulabilecekleri mekân ve zamanı esirgemek hayati önem kazandı. Yirmi yılı aşkın bir süredir gençler, siyasi eylemlilikten uzak tutulup üzerlerine teknolojik uyum ve tüketim taleplerinin en amansızca yağdırıldığı kesim haline geldiler. Bir ömür boyu sürecek alışkanlıklar ve öngörülebilir davranış kalıpları geliştirmek için durmak bilmeden uğraşılmış olması dikkate değer. "Tercih oluşumunun sinirsel temelleri"ni araştırmak uğruna harcanan milyonların haddi hesabı yok. Bir sözde-sosyoloji, kaçınılmaz olarak kitleselleşmesi istenen homojen tüketim görevlerini tanımlamak için kuşaklar (X Kuşağı, Z Kuşağı vs.) icat ediyor. Gelgelelim Küresel Güney'le başka yerlerin yoksullaştırılan bölgelerinde gençler kemer sıkma ekonomisi, borçluluk, kıtlık ve devlet terörü yoluyla daha farklı ve daha acımasız mahrumiyetlere tabi kınıyorlar.

Burada söz konusu olan yetişkinliğe geçişin bir program gözetilerek hızlandırılması değil, uyanık geçirilen zamanın çoğunun sınıflardaki bilgisayarlar, telefonlardaki sosyal medya, oyunlar ve diğer hareketli görüntüler tarafından kaplanması. Gençler

ve dijital teknolojiler konusunda kapsamlı tartışmalar yapılıyor şüphesiz, ama böyle böyle ellerinden gençliklerinin alındığı pek söylenmiyor. Arkadaşlık, cinsellik ve yaratıcılık yoluyla dünyaya dahil olmanın temeli olacak o cana can katan kendi-benzersizliğini-keşfetme ve kendini sevmeye imkânı esirgeniyor onlardan. İnternet kompleksinde ikamet eden çocuklarla ergenlerin kırılğan duyu dünyaları, artık bir uyarım bağımlılığı ve elektrik ışığına boğulmuş bir homojenlik dünyası oldu ezici çoğunlukla. Çoğu, gittikçe daha çok hapishaneleri model alan ve gittikçe daha çok bozulan işlevsiz okullara mahkûm edildiler.⁴¹ Sıklığı giderek artan silahlı okul baskınları da fazladan bir endişe, korku ve ihmal yükü haline geldi. Gençler kendi düşüncelerini sıkıcı veya değersiz bulmaya teşvik ediliyor; şirket platformları da onları kişiliklerinin en yüzeysel yanlarını sergilemeye veya teşhir etmeye yönlendiriyor. Yağmur gibi yağan şiddet, keder verici pornografi, zulüm ve aşağılama imgesi arasında kendiliğindenlik buharlaşıyor. Müzik, küresel olarak metalaştırılmış olmasına rağmen, gençlerin hâlâ “asgari bir tekillik” yaratabildikleri az sayıda mecradan biridir.⁴² Ama genelde bir anı ve deneyim hazinesi inşa etme yeteneğinden mahrum bırakılmış öznelere üretilen söz konusu olan. Sosyal medyanın sürekli değişen moda ve gösterenlerine devamlı uyum sağlama mecburiyeti akla Hannah Arendt’in şu uyarısını getiriyor: “Klişeler, basmakalıp tabirler, standartlaştırılmış ifade ve davranış kodlarının bizi gerçekliğe karşı, yani düşünüşümüz üzerinde hak iddia eden şeye karşı korumak gibi toplumsal kabul gören bir işlevleri vardır.”⁴³

41. Bkz. Henry A. Giroux, *Against the Terror of Neoliberalism*, Boulder, CO: Paradigm, 2008, s. 91-97.

42. Félix Guattari, *The Three Ecologies*, çev. Ian Pindar ve Paul Sutton, Londra: Bloomsbury, 2000, s. 21 (*Üç Ekoloji*, çev. Ali Akay, Bağlam, 2000).

43. Hannah Arendt, *Responsibility and Judgment*, New York: Schocken, 2003, s. 160 (*Sorumluluk ve Yargı*, çev. Müge Serin, Sel, 2019).

Gençler, filozof Hans Jonas'ın "dünyayı ilk kez yeni gözlerle görmek" diye tarif ettiği, vicdanın ve empatinin doğmasını mümkün kılan duyumsal hayret deneyimine ulaşamayacak biçimde kapatılıyorlar.⁴⁴ Hayret hissi artık dondurulmuş veya yerini teknolojik bakımdan "müthiş" diye reklam edilen ne varsa ona bırakmış durumda. Çevrimiçi hayat kendine yeterli kapatılmış bir alan içinde idare edilebilen ihtiyaçlar yaratıyor, neyi hayal etmenin caiz olduğunu düzenliyor. Halbuki kişi, ancak arzularla umutlar, ne kadar kırık dökük olursa olsun, ortak bir fiziksel dünya içinde hayata tutunduğu zaman reddetmeye kadir hale gelebilir; ancak o zaman bu umutlara saldıran, onları boğan güçlerle kurumlara düşmanlık hissedebilir. Shirley Clarke'ın 1963 tarihli *The Cool World* filminin bir sahnesinde, bir Harlem sokak çetesinin mensuplarına hizmet etmekle geçen sefil bir hayat süren ergen fahişe LuAnne, kışın bir hafta sonu, aynı zamanda pezevengi de olan çete lideri Duke'le birlikte ıssız Coney Island'a gider ve orada okyanusu ilk kez görür. Bitmek bilmez gökyüzü ve denizin oluşturduğu o soğuk, gri enginlikle böyle beklenmedik bir biçimde karşılaşmak onda bir anda belli belirsiz bir kendini tanıma kıvılcımı çaktırır; bundan aldığı cüret sayesinde, üzerindeki gözetimin gevşediği kısa bir süre içinde gözden kayboluverir.

1960'lardaki Yeni Sol siyasetin temel unsurlarından biri, yirminci yüzyıl kapitalist toplumunun değer ve taleplerinin, emek veya üretim süreciyle ilişkileri ne olursa olsun, gençleri ezdiği ve yabancılaştırdığı varsayımıydı. Paul Goodman, Theodore Roszak, Raoul Vaneigem ve daha birçok ismin yazılarında, gençlerin teknokratik ve kurumsal entegrasyona eşsiz bir dirençleri olduğu yolunda çok yaygın bir inanç ifade edilirdi. "Gençlik" tarihsel olarak birçok farklı biçimde şekillenmiştir elbette, ama ri-

44. Hans Jonas, *The Imperative of Responsibility*, Chicago: University of Chicago Press, 1984, s. 19.

tüellerin veya kültürel uygulamaların şekil verdiği, yetişkinler dünyasına dahil olma sürecini tanzim edecek bir geçiş veya eşik safhası olduğu fikri nispeten sabit kalan bir özelliktir. Oysa yirminci yüzyıl ortalarında, Batı'nın önemli bir kısmında, muhtelif entegrasyon mekanizma ve teşvikleri işlevlerini doğru dürüst göremez hale gelince, yeni deneyler, alternatif yollar ve isyanlar arama imkânları açılmıştı. Aradan geçen onyıllara rağmen, kurumsal medyada 1960'ların karışık kültürünün durmadan alay konusu haline getirilmesi ve karikatürleştirilmesi, bu kadar çok sayıda kişinin kendilerine dayatılan yasak ve görevleri kısmen bile olsa reddetmiş olmasının yol açtığı büyük korkuyu gizlemeyi başaramaz. Artık amaç, gençlerin kendilerine ait bir gelecek hayal ve inşa edebileceği koşullara ulaşmasına asla izin vermemektir. Bunun yerine, gençlerin ellerindeki dijital araç ve platformları nasıl da “yaratıcı” ve “altüst edici” biçimlerde kullandıklarına dair bitmek bilmez haberler verilir. Öncelik, isyan edebilecek bir gençliğin ortaya çıkma ihtimalini bertaraf etmektir; gençleri bekleyen işsiz, dünyasız geleceği gizlemek için de “influencer”, yenilikçi şirket kurucusu veya ruhsuz müteşebbis değerleriyle bağlantılı başka herhangi bir iş sahibi olmaya özenen bir kuşak olduğundan dem vuran o iç sıkıcı kurmaca devreye sokulur.

Fakat insanlar arasında bağ kurma zaman ve mekânları ellerinden alınanlar sadece gençler değildir. Toplumsal etkileşimin finansallaştırılmaya açık olmayan biçimlerinin etkisizleştirilmesi bütün insanların iletişim kabiliyetlerini sakatlar. Bu da sadece yılmadan yalan söyleyip dezenformasyon yaymakla yapılan bir şey değildir; yalan ve dezenformasyon uzun zamandır devletlerle güçlü kurumların davranış tarzının ayrılmaz bir parçasıdır zaten. Artık daima içine gömüldüğümüz, insanı mecalsiz bırakan tutarsızlık girdabının çıldırtıcı etkileri daha önemlidir. İnternet, Pasifik Okyanusu'ndaki hızla büyümeye devam eden devasa çöp alanının dijital muadilidir. Burada küresel şebekelerin biriktikçe

biriken döküntüleri, bireyler veya topluluklar arasında canlı etkileşimler kurulabilecek her tür açıklığı boğar. Görüntü veya dil şekline bürünmüş o muazzam ve bitmek bilmez veri yığılması, düşünmenin içine sıkıştırıldığı ve diyalog imkânının devre dışı bırakıldığı sersemletici bir kakofoni ve yönsüzleşme yaratır. Her gün milyonlarca insanın başkalarıyla birincil etkileşimi, bu çevrimiçi bataklık üzerinde yüzen parçacıklardan gelen ve hemen unutulacak bir “menşin”dan ibarettir. Sözde bilgi ekonomisinin en önde gelen başarılarından biri cehalet, aptallık ve nefretin seri üretimidir.

Filozof Jürgen Habermas kapsamlı argümanlar geliştirerek bir karşılıklı anlama/anlaşma mecrası olarak dilin, yaşam-dünyasının önemli bir parçasından ibaret olmadığını, o dünyayı kurduğunu ileri sürmüştü. Eserlerinin çoğunda yaşam-dünyasının kapitalist ekonomi, medya ve teknobilimin araçsallaştırıcı güçlerine hangi işlem ve süreçlerle tabi kılındığı çözümleniyordu. Fakat Habermas, “yaşam-dünyasının sömürgeleştirilmesi” diye adlandırdığı süreç karşısında bile, yeni medya biçimlerinin “sorumlu aktörler” arasında uzlaşmaya dayalı bir iletişimin gerçekleşebileceği kamusal alanlara destek olabileceği umudunu kaybetmemişti. 1980 yılı civarında yazdığı metinlerde Habermas’ın “iletişimsel eylem” temelli aydınlanmış modernlikle ilgili iyimserliğine gölge düşüren bir gözlemi de vardı: İletişim sürekli ve eşgüdümlü aldatma ve çarpıtma biçimlerine maruz bırakıldığında yaşam-dünyası da yok olmuş kadar oluyordu.⁴⁵ Şimdi, aradan kırk yıl geçtikten sonra, onun pek ihtimal vermediği ihtimal gerçekleşmek üzere; gündelik pratiğimiz aralıksız biçimde programlı anlamsızlık ve sahtekârlık tarafından sabote ediliyor.

45. Jürgen Habermas, *The Theory of Communicative Action: Lifeworld and System*, çev. Thomas McCarthy, Boston: Beacon, 1987, s. 390-91 (*İletişimsel Eylem Kuramı*, çev. Mustafa Tüzel, Kabalcı, 2001).

1970’lerden beri Henri Lefebvre başta olmak üzere bir dizi teorisyen sermayenin aşına olunan toplumsal çevreleri nasıl “soyut mekân”a, yani küresel piyasaların dayalı olduğu mübadele ve dolaşım biçimleriyle bağdaşacak ortamlara dönüştürdüğünü göstermiştir. Lefebvre’e göre dünyayı “bir boşluk içinde varolan ve başka hiçbir niteliği olmayan bir ‘plan’a” indirgemekti sermayenin yaptığı. Benzersiz veya mübadele edilebilir hale getirilmeye dirençli her ne varsa onlardan arındırılmış bir *tabula rasa* yaratmaktı. Lefebvre soyut mekânın tam anlamıyla homojen olmadığını, daha ziyade “homojenliği amaç edindiğini” vurguluyordu.⁴⁶ Onun sermayenin bu temel eğilimlerine dair izahını okuyanlardan bazıları “soyut” kelimesini yanlış anlayıp teknoloji yoluyla yaratılan düzen veya düzenlilik zannetmişlerdi. Aradan geçen onyılların ardından, bodoslamadan yöneldiğimiz *tabula rasa*’nın yakıp yıkıcı gerçekliklerini daha iyi görebiliyoruz: Çok daha fazla bölgesi artık yaşanamaz ve onmaz hale gelmiş, talan edilip harabeye çevrilmiş bir dünya. Siyaset teorisyenini Andreas Malm, Lefebvre’in modeline canalıcı önemde katkılar yapar. Malm soyut mekânın, sermayenin engelsiz hareketliliğine imkân veren bütün bariz soyut özelliklerine rağmen, bünyesi gereği yer kaynaklarına, özellikle de fosil yakıtlara bağımlı olduğunu gösterir. Sermayenin hareketliliğini mümkün kılan şey, paradoksal biçimde, *hareketsiz* konsantre enerji katmanlarıdır. “Yerleşme ve yer değiştirme, rafine ve imal etme, düzen verme ve sevk etme, ithal ve ihraç etme özgürlüklerinin artmasını teminat altına alan şey madenler, kuyular, gaz tarlalarıdır: Yani ayağımız al-

46. Henri Lefebvre, *The Production of Space* [1974], çev. Donald Nicholson-Smith, Oxford: Blackwell, 1991, s. 287 (*Mekânın Üretimi*, çev. Işık Ergüden, Sel, 2019).

tındaki zeminden ayrılmayacak büyük tekno-kitle konsantreleri.”⁴⁷ Hem bu soyut mekânı dayatmak hem de yerdeki enerji stoklarını ele geçirip denetlemek için gerek duyulan hacimli ve geniş çeşitlilik arz eden şiddet biçimleri de aynı derecede önemlidir. Bu bakımdan kapitalizm, sermaye birikiminin bünyesindeki fiziksel veya gayri maddi akışları engelleyen her ne varsa onu yıkmak, alan açmak, dağ düzleme, madencilik, hidrolik çatlatma ve kaynakça zengin bölgeleri emniyete almak için sivil halkları öldürerek ortadan kaldırmayı zorunlu hale getirir.

Kapitalizmden çok önceleri, Roma fetihlerinde de karargâh ve şehirler için yapılmış soyut planlar uygulamaya koyulurdu. Bu geometrik yerleşimler Roma merkezinin çevreye açılan fiziksel ve bilişsel uzantılarıydı ve imparatorluğun kontrolünün tekrar edilebilir şablonları işlevini görürlerdi. Robert Pogue Harrison Kuzey Avrupa’nın ılıman kuşaktaki büyük ormanlarının hem Roma’nın genişlemesinin önünde fiziksel bir engel hem de algıda ve mekânda kurulan hâkimiyeti sekteye uğratan bir fenomen olduğunu iddia etmişti.⁴⁸ Devasa ormanlık alanlar, işgal edilen toprakları haritalamak ve ehlileştirmek için görsel kesinlikler ve düzenlilikler arayan gözlemcilerin kafasını karıştırıyordu. Işık-gölge aşırılıkları, kestirilemeyen mesafeleri ve içine girilemeyen gümrah canlı maddesiyle ormanın üzerinde hâkimiyet kurmanın tek yolu, onu yok etmektir. Yüzyıllar sonra yine emperyal hırsların güdülediği ABD ordusu da Vietnam ormanlarının nüfuz edilemezliğiyle ve kendilerine karşı isyan edenlere sunduğu saklanma fırsatlarıyla karşı karşıya geldi. Sadece uçakların hedef alması için gereken görünürlüğü yaratma amacıyla değil, aynı zamanda halkın yiyecek bulamamasını sağlayacak soykırı-

47. Andreas Malm, *Fossil Capital: The Rise of Steam Power and the Roots of Global Warming*, Londra: Verso, 2016, s. 301-2.

48. Robert Pogue Harrison, *Forests: The Shadow of Civilization*, Chicago: University of Chicago Press, 1992, s. 51-52.

rımcı bir mahsul imha etme stratejisi olarak da, aralarında Agent Orange'ın da bulunduğu yaprak döktürücü ve ot öldürücü kimyasallar kullandılar ve bu dehşet verici uygulama on yılı aşkın bir süre devam etti.

Yakın tarihte geçici bir soyut mekân yaratan en azametli olay İkinci Dünya Savaşı'ydı. Uzun zamandır üzerine yığınla ideolojik mit ve tarihsel uydurma yüklenmiş bu savaşın, kazananlar için eşi görülmedik bir yıkımla sağlanan bir modernleştirme operasyonu olduğunu anlamak önemlidir. Küresel kapitalizm için bu savaş, gezegenin mega kartellerin ve kalıcı bir savaş halinin hâkimiyetine girecek şekilde yeniden yapılandırılması önünde birer engel oluşturan miadını doldurmuş sınırları, dilleri, egemenlik ve finans biçimlerini vs. ortadan kaldırmak gibi elzem bir işi başardı. Modern-öncesi Avrupa'dan kalan kalıntıları nihai olarak temizledi. Hiçbiri askeri bakımdan zorunlu olmadığı halde Hiroşima ve Nagazaki'ye atom, Dresden, Hamburg ve Tokyo'ya yangın bombaları atılmasındaki vahşet, savaş sonrası Pax Americana'ya şekil verecek buyruklar gereği, bir yaşam-dünyasının ve onda yaşayanların ne kadar önemsiz, ne kadar kolayca gözden çıkarılabilir olduğunun ifşasıydı. Birçok kişinin gösterdiği üzere, savaş ve hemen ardından yaşananlardan Ulusal Güvenlik Devleti doğdu; yeni palazlanan kimya, havacılık ve mikroelektronik sanayileri şebekesinin kışkırttığı bir gelişmeydi bu. 1946'da ünlü ENIAC bilgisayarı tamamlandı ve ABD ordusu tarafından hemen top ve roket atışlarında yörünge hesapları yapmak için kullanıldı; aynı yıl ilk hidrojen bombasının geliştirilmesinde de tayin edici bir rol oynadı. Savaşın bitmesinden sonraki bir-iki yıl içinde bile, yeni düzene kimsenin meydan okuyamayacağı bir kalıcılık kazandırmak için atom bombası kullanmak isteyenler vardı. Yirminci yüzyılın en ünlü matematikçilerinden John von Neumann, Sovyetler Birliği'nin bütün büyük şehirlerine ve sanayi merkezlerine kapsamlı bir önleyici nükleer darbe indirmeyi savunuyordu

(başarılı olamadı).⁴⁹ Kimya kartelleri bir yandan sivil halklar üzerinde kullanılacak kimyasal silahlar geliştirmeyi sürdürürken bir yandan da böcek ve ot öldürücülerle tarımı sanayileştirmeye başladılar. Hayat –bedenin, ekolojik ritimlerin veya toplumun muhavemetinin hayatı– kontrol edilip sömürülecek bir nesne haline getirilmekle kalmadı, icabında imha edilecek hale de getirildi.

Hiç önemsenmeyip basit bir şeymiş gibi geçiştirilse de, internet kompleksinin, kısmen, bilim insanları ile teknokratların rutin olarak kitlesel imhayı içeren sonuçlar planlamakla uğraştıkları Soğuk Savaş kurumlarının bir ürünü olması hâlâ açıklayıcı bir değer taşıyor. Gayet iyi bilindiği üzere, ARPANET 1960’larda topyekûn bir nükleer saldırı durumunda da varlığını sürdürmesi amaçlanan “yayılmış” bir komuta-kontrol şebekesi olarak tasarlanmıştı. Gezegen üzerindeki canlıların çoğuyla birlikte şebekenin önemli bir kısmı da yok olsa bile, kasten çok fazla sayıda çalıştırma yolu bulunacak ve merkezi şalterleri olmayacak şekilde inşa edilmiş olduğu için işlemeyi sürdürecekti. Amaç, şebeke elde hangi füzeler kaldıysa onları fırlatacak misilleme kabiliyetini koruyabilsin diye “Amerikan nükleer güçlerinin kontrolünün bekasını muhafaza etmek”ti. Nitekim, işlevselliği her türlü insani bağlamdan koparılmış olan, daha da ötesi açıktan açığa toplumun da mensuplarının da artık anlamlı bir varoluşunun olmadığı koşullar için tasarlanmış bir sistemdi söz konusu olan. ARPANET’ten bu yana geçen yarım yüzyıla ve ona ilave edilen bütün aygıtlara rağmen, toplumsal hayatın maruz bırakıldığı kitlesel tehcirin dehşetini, esasen nihai soyut mekân, son *tabula rasa* için tasarlanmış bir şebeke mimarisine bağlamamak imkânsızdır. Dünyanın dört bir yanında halkların köklerinden

49. Steven J. Heims, *John von Neumann and Norbert Wiener: From Mathematics to the Technologies of Life and Death*, Cambridge, MA: MIT Press, 1980, s. 247.

koparılıp internete tıklması, Paul Virilio'nun 1980'lerde kulaklara abartılı gelen şu ısrarlı tespiti teyit eder: Eskiden siviller denen kişiler, veri şebekelerinin hızına uyarlanmış yeni savaş lojistiği içinde sürekli hedef alınan unsurlardır artık. Bu tespit, Virilio'nun sürekli genişleyen savaş makinesinin sivil toplumla bir arada yaşamayacağı ve ordunun gündeminin temelinde "toplumun gelişmemesi"nin bulunduğu yolundaki daha kapsamlı argümanının bir parçasıydı.⁵⁰

Filozof Simone Weil, ölümünden birkaç ay önce, 1943'te yazdığı kitapta, dünya savaşının ve para ekonomisinin hâkimiyetinin en zararlı sonuçlarından biri olarak manevi bir "köksüzlük" krizini göstermişti. Söylediğinin gerici toprak ve vatan laflarıyla hiçbir alakası yoktu; ona göre köksüzleşmek demek "bir topluluğun hayatına gerçekten, aktif ve doğal olarak katılma" imkânının kişiden esirgenmesi demektir.⁵¹ İnsan coğrafi olarak yerli yerinde kalsa da geçmişle kurulmuş ortak bir bağdan veya gelecek için müştereken beslenen beklentilerden koparılabilirdi ona göre. Weil ister şehirde ister kır ortamında yaşansın, insanı bulunduğu yere pratikte çalışma üzerinden, ahlaken de başkalarına gösterdiği özen üzerinden bağlayacak köklerin zorunlu olduğu üzerinde duruyordu. Şimdi içinde bulunduğumuz anda ise, bütün yeni dijital köksüzlük biçimleri özerklik yanılsamasını beslerken, kalıcı duygusal bağlara duyulan bütün belli belirsiz özlemlerin öne çevrimiçi etkileşimlerin geçicilik ve homojenliği tarafından kesiliyor. Bu da kaçınılmaz olarak etrafımızdaki yaşam-dünyasının çözülüp gitmesi karşısındaki bön kayıtsızlığımızı pekiştiriyor. Farklı türden, acımasız ve dehşet verici bir köksüzleştirme

50. Paul Virilio, *Pure War*, çev. Mark Polizotti, New York: Semiotext(e), 1983, s. 54.

51. Simone Weil, *The Need for Roots*, çev. Arthur Wills, New York: Putnam, 1952, s. 43-44 (*Kökler: İnsanın ve Ruhun İhtiyacı*, çev. Yusuf Yenen, Ketebe, 2021).

karşısında körleşiyoruz; halbuki şiddeti gittikçe artan bu köksüzleştirme, halen içine gömüldüğümüz tekno-rehaveti paramparça etme yolunda. Açlık, kıtlık ve savaş milyonlarca insanı evlerinden ve bir zamanlar işleyen topluluk düzenlerinden kopmaya zorluyor, arkalarında da artık hayat yeşertemeyecek koca koca bölgeler ve topraklar bırakıyorlar. Bizler zarımızı her şeyin “dijitalleşmesi”nden yana atarak her şeyin nasılsa devam edeceği sanrısı içinde yuvarlanıyoruz. Umut ve niyetlerimiz ne olursa olsun, küresel şimdiki zamanın felaketini farkında olmaksızın devam ettiriyor ve kendimizi yakıp yıkma kapitalizminin son *tabula rasa*’sını miras almaya mahkûm ediyoruz.

2

Ulaşılmış teknolojik hakikatler ancak komünizmin toplumsal ilişkileri içinde uygulanabilir hale gelir.

KARL MARX, 1851

Her allahın günü, Kuzey Kutbu'ndaki buz denizinde kaydedilen büyük kayıplarla, Grönland ve Antarktika'daki buzulların erimesiyle ve Sibirya'daki donmuş toprakların dört bir yanında çıkan yangınlarla ilgili haberler çıkarken, yeryüzünün yok olan kriyosferinin bunlar kadar önemli olmayan bir parçasından bahsetmek yadırganabilir belki – ama ben tam da bunu yapacağım. Sierra Nevada dağlarındaki Yosemite Milli Parkı'nın bir köşesinde Lyell Buzulu, ya da artık ondan geriye ne kaldıysa o var. Uzun yıllar boyunca, birbirine komşu kırk sekiz eyalette bir zamanlar var olan yüzlerce buzulun en çok ziyaret edilenlerinden biriydi burası. Şimdiyse atmosferden yağan kurumun kararttığı, gittikçe küçülen dağınık buz parçalarından ibaret. Sadece bir buzulun enkazı değil karşımızdaki; zamanla, kalıcılıkla, nelerin “burada kalacağı”yla ilgili, bir zamanlar çok etkili olmuş, hatta kimsenin dil uzatamayacağı düşünülen varsayımların da harabeye dönmüş hali.

Buzula bu Avrupa kökenli Amerikan ismi, Yosemite Vadisi'nin yerli sakinlerinin elinden şiddet yoluyla alınmasından sonra

verilmişti. Gerek Avrupa'daki gerek Kuzey Amerika'daki eğitilmiş seçkinlerin gözünde "Lyell" ve "buzul" kelimelerinin bu bileşimi gayet uyumlu bir tamlamaydı. On dokuzuncu yüzyılın ortalarında İskoç jeolog Charles Lyell geniş keşimlerce, önemli jeolojik değişimlerin ancak muazzam büyüklükteki zaman aralıklarında meydana geldiği yolundaki iddiasıyla tanınıyordu. Yeryüzünde çok büyük dönüşümler olmuştu, ama bunlar o çok kısa kayıtlı tarih çerçevesinden çok daha uzun süren aşınma ve tortullaşma süreçleriyle, yavaş yavaş, algılanamayacak biçimde meydana gelmişti. Lyell'in açıklama tarzındaki "aşamacılığın" örneklerinden biri de insan açısından bakıldığında ezeli oluşumlar gibi görünmelerine rağmen algılanamayacak yavaşlıktaki hareketlerle oluşmuş buzullardı. Lyell yanardağ patlamaları ve depremler gibi şiddetli ve sıradışı olayların da belli aralıklarla meydana geldiğini kabul ediyordu etmesine ama bunların uzun vadeli süreçlerin istikrarı üzerinde pek etkisi olmadığına inanıyordu.

James Hutton'ın 1790'lardaki çalışmaları çok etki yaratmış olan "derin zaman" kavramını devreye sokmuş, yeryüzü tarihinin zamansal ölçeğinin insan deneyimiyle hiçbir ortak ölçüsü olmayacak ölçüde uçsuz bucaksız olduğunu ortaya koymuştu. Lyell da, Hutton'ın çalışmasından yola çıkarak, yeryüzünün "sürekli tekrar eden değişimin, yavaş ama bitimsiz dalgalanmaların sahnesi" olmaktan hiç çıkmadığını gösterirken bile,¹ ısrarla, yeryüzünün durumunun bizim perspektifimizden bakıldığında tasavvur edilemeyecek bir yavaşlıkla değiştiğini vurgulamıştı. Böylece yeryüzü çevresini pasif ve insan müdahalelerinden etkilenmeyen bir ortam olarak konumlayan düşünsel ve kültürel bir çerçeve ortaya çıktı. Lyell'in sözleriyle, "insanın uyguladığı toplam güç gerçekten önemsiz"di, doğa da "insanlık tarihi ve

1. Charles Lyell, *Principles of Geology* [1833], New York: Penguin, 1997.

sosyal bilim açısından bakıldığında artık anlamlı bir aktör değil”di.² Ekonomik modernleşme yeryüzünün ve yeryüzündeki yapıların belli bir mesafeye yerleştirilmesini ve temaşa edilip incelenecek bir manzara resmi misali nesneleştirilmesini gerektiriyordu, ama aynı zamanda yeryüzünün sonsuz görünen kaynak rezervi de sömürü ve servet elde etmek için dolaysızca ulaşılabilir kalmalıydı. Lyell yeryüzü atmosferinin ileriki on binlerce yıl içerisinde ısınabileceği gibi bir spekülasyon da yapmıştı, ama kutuplardaki devasa buz örtüsünün bir insan ömrü süresi içinde yok olması gibi yeni gelişmeler onun için hayal bile edilebilecek şey değildi.

Şimdiyse iklimdeki ısınma oranı tahminleri sürekli yukarı doğru güncellenirken, radyoaktif kalıntılar, mikro plastikler ve “ebedi” kimyasallar dışında bir şeyin “kalıcı” olduğunu varsaymak güçleşiyor. İnsan eylemlerinin, bir parçası olduğumuz dünyadan bağımsız olduğuna inanmanın ağırlaştıkça ağırlaşan sonuçları arasında yaşıyoruz. Fakat görevimizi bütün gezegenin başına *ha geldi ha gelecek* bir felaketi savuşturmak olarak gördüğümüz sürece, Walter Benjamin’in ve başka birçoklarının yaptığı şu tespiti anlayamayız: Gerçek felaket, her şeyin, emperyal şiddet, ekonomik adaletsizlik, ırksal ve cinsel terör ve ekolojik tahribatın aynen geçmişte ve şu anda olduğu gibi sürmesidir. Bugünün süreklilik ve itiyatlarının kırılması gereken ve siyasi pratikte aşamacılığın artık bir seçenek olmadığı bir andayız. Bu benzersiz tarihsel kavşak noktasında, felaket bahsi şirket iktidarıyla askeri iktidarlar ve onların tekno-modernist sözcüleri tarafından bir silah olarak gittikçe daha çok sahipleniliyor. Çoğunlukla, küresel kurumların ve dijital çağın 7/24 ağlarının kalıcı olduğunda ısrar eden yetkililer, aynı zamanda küresel ısınmayı,

2. John Bellamy Foster, Brett Clark ve Richard York, *The Ecological Rift: Capitalism's War on the Earth*, New York: Monthly Review Press, 2010, s. 37.

tek çözümü (Manhattan projesinden çok daha büyük bir ölçekte girişimler gerektiren) karbon yakalama odaklı jeomühendislik olacak kadar dev bir kriz olarak gösterenlerle aynı kişiler. Bu çelişkili mesajlar bir arada, felç halini ve kaderciliği besleyen bir muallakta kalma durumu yaratıyor. Bu senaryoların her ikisinde de (düşük ücretli çalışma, sonu gelmez yeni aygıtlar ve peş peşe izlenen mini dizilerle dolu müebbet bir bugün veya gezegenin maruz kaldığı felaketin ordu ve şirketlerce yönetilmesi) sunulan gelecek, mevcut iktidar ilişkilerinin muhafazası edilmesidir; kapitalizm-sonrasına dair eşitlikçi tasavvurların, eko-sosyalizmin bu senaryolarda yeri yoktur.

Bütün bu poz kesmelere rağmen, kapitalizmi yenilmez armada olarak, ancak dönemsel olarak öldürülüp sonunda yine yeni bir kılıkla ayağa kalkacak vampirce bir sistem olarak niteleyenlerin sayısı eskiye göre çok azaldı artık. Kapitalizmin kendisini daima yenilediği klişesi fena halde yıprandı. Bir zamanlar akademik postmodernistler ve diğerlerinin usanmadan yineledikleri o meşhur “dünyanın sonunu hayal etmek, kapitalizmin sonunu hayal etmekten kolay” düsturunu, umarım, son duyuşlarımız olacak. Bu hissiyatın en revaç bulduğu dönemde, Küresel Güney’de ve başka yerlerde siyasal hayal güçleri böyle dar sınırlar içinde felç olmamış milyonlarca insan vardı. 2008 krizinin ardından yapılan birçok tahlilde oyunun bitmek üzere olduğu iddia edildi: Kapitalizmin oynayacak kartı kalmamıştı, değer üretiminde sert bir azalma gerçekleşmişti. Örneğin merhum Robert Kurz 1970’lerden itibaren yere göğe sığdırılamayan sürecin, yani hizmet sanayileri öncülüğünde bir enformasyon ekonomisine geçiş sürecinin, ilgili abartılı tahminlere asla yetişemediğini ve yeni bir birikim safhası başlatamadığını ileri sürüyordu.³ Kurz’a

3. Örneğin bkz. Robert Kurz, *The Substance of Capital*, çev. Robin Halpin, Londra: Chronos, 2016; ve Ernst Lohoff ve Norbert Trenkle, *La Grande Déva-*

göre, 2008'deki çöküşün küresel ekonomide mikroelettronik ve bilişimin hâkimiyetinden ayrılması mümkün değildi. Çalışma ve çalışma zamanı zenginliğin ana kaynağı ve ölçüsü olmaktan çıktığında kapitalizmin ciddi oranda zayıfladığını göstermişti Kurz. Onunla söyleşi yapanlardan birinin özetlediği gibi: “Kapitalizmin altın yumurtlayan tavuğu olan emeğin imhası başlıyor burada.”⁴ Teknoloji insan üretkenliğini çoğaltmak yerine onun yerine geçince kapitalizm sonuna yaklaşır.

Wolfgang Streeck'e göre kapitalizm çözülmenin ileri bir evresindedir ve en sonunda “derin, anomik bir kargaşa içindeki bir toplumsal düzenin yarattığı günlük felaketlerin ağırlığı altında” çökecektir.⁵ Streeck, toplumun “bireyleri kazalardan ve her türlü garabetten koruyabilecek” istikrarlı kurumlara artık sahip olmadığı nihai bir entropik düzensizlik durumu görmektedir. Kaçınılmaz çöküşün işaretleri olarak dış sınırları vurgulayanlar da vardır. David Graeber epey yıl önce şu gözlemde bulunmuştu: “Sonsuz genişleme ve birikim motoru olarak kapitalizm, tanımı gereği, sonlu bir dünyada devam edemez. Hindistan ve Çin de tam kapasite oyuna dahil olduklarına göre, en fazla kırk yıl içinde sistemin fiziksel sınırlarına ulaşacağını varsaymak makul görünüyor. O noktada ortaya çıkacak olan şey her ne olursa olsun bir sonsuz genişleme sistemi olmayacaktır. Kapitalizm olmayacaktır; başka bir şey olacaktır. Gelgelelim, bu şeyin daha iyi olacağının teminatı yoktur. Çok daha beter de olabilir.”⁶

lorisation, çev. Paul Braun, Gérard Briche ve Vincent Roulet, Paris: Post-éditions, 2014.

4. Robert Kurz, *World Crisis: Robert Kurz's Annotated Interview*, haz. Charles Xavier, New Charleston, SC: Create Space Independent Publishing, 2017.

5. Wolfgang Streeck, *How Will Capitalism End?*, Londra: Verso, 2016, s. 58 (Türkçesi: *Kapitalizm Nasıl Sona Erecek?*, çev. Bülent Doğan, Tellekt, 2021).

6. David Graeber, “Reply to Žižek”, *London Review of Books*, Cilt 29, no. 22 (Kasım 2007): 7.

Sürekli büyüme ve biriktirmenin imkânsızlığı her geçen ay daha bariz hale geldikçe, kapitalizmin muhtelif başkalaşımına eşlik etmiş olan “ilerleme” imgelerinden çoğu yok olup gitmiştir. Yaklaşık 200 yıldır maddi ve bilimsel gelişmenin herkesin pay alacağı müstakbel bir refah yönünde ilerlediği şeklindeki hezeyanla karışık beklentileri ayakta tutan tam da bu tür imgelerdi.⁷ Şimdi ise kapitalizmin sonuna geldiğinin işaretlerinden biri, daha iyi bir gelecekle ilgili esaslı veya inandırıcı bir vaadinin olmaması. 1990'lara gelindiğinde önceki iki yüzyılın muhtelif “gelecekçilik”lerinin yerine çoğunlukla “şimdıcilik” denen yeni bir tür tarihsel farkındalığın geçtiğini iddia edenler var.⁸ Şimdiciliğin unsurları arasında zamanı yok etmek veya “gerçek zaman”da işleyecek şekilde tasarlanmış, “şimdi”ye ayrıcalık tanıyan, ânındalık ve dolaysız erişebilirlik yanılsamasını besleyen bütün teknolojik yenilikler de bulunuyor. Her hizmet veya ürüne “talep edildiği anda” ulaşılabilmesi gerektiği fikri, mekânsal, maddi veya zamansal kısıtlamalardan kurtulmuş bir gerçeklik varsayar. Bununla bağlantılı bir özellik de, risk analizleri, tahminler ve simülasyonlar için bilgisayarlar kullanarak çıkabilecek sonuçları saptamaya ve belirsizliği asgariye indirmeye, bir bakıma, geleceği ortaya çıkmadan işgal ve nötralize etmeye çalışmaktır.

Egemen küresel güçler için tahammül edilebilir tek beklenti ufku, şimdinin buyruklarını teyit edip genişleten, öngörülemeyen ve tahmin edilemeyen asgariye indirildiği veya ortadan kaldırıldığı ufuktur. Ama “şimdiciliğin” hiç de yeni bir şey olmadığını, hatta kapitalizmin zamansallık deneyimini şekillendirme biçimleriyle aralarında hısımlık kurulabileceğini iddia etmek de

7. Georges Sorel, *The Illusions of Progress* [1908], çev. John Stanley, Berkeley: University of California Press, 1969.

8. Bkz. François Hartog, *Regimes of Historicity: Presentism and Experiences of Time*, çev. Saskia Brown, New York: Columbia University Press, 2015.

mümkün. Fransız-Macar sosyolog Joseph Gabel, 1960’larda kapitalizmin tarihsel zamanın olumsuzlanmasına ve “ilerleme”nin mevcut toplumsal ve ekonomik düzenlemeleri muhafaza eden bugünkü anların nicel olarak art arda dizilmesi olarak görülmesine bağlı olduğunu anlatmıştır. “Ayrıcalıklı sistem, kusursuz ve zamandışı olarak”, dolayısıyla radikal veya niteliksel değişime bağışıklı olarak “tasavvur edilir”. Şeyleşmiş, teknokratik bir toplumda, diye yazar Gabel, “tarih asla yaratıcılık ve kendiliğindenliğin ifadesi olarak kavranamaz. Bu yüzden de inkâr edilemeyecek değişim olgusu, kendini bu dolaylımsızlık bilincine bir felaketmiş gibi dayatır.”⁹

Hali hazırdaki krizimizin bir kısmı da geleceğimizin az sayıda güçlü şirket tarafından icat edilmekte olduğu şeklindeki artık bayatlamış fikrin kayıtsızca kabullenilmesinden gelir. Hangi ürünlerin kâr ve büyümeyi beraberinde getireceğine dair kararlar bu şirketleri fiilen zamanımızın resmi fütürologları (gelecek-bilimcileri), beklentilerimizin düzenleyicileri haline getirmekte. Webster’s Dictionary’ye göre, “fütüroloji” ve “fütürolog” kelimeleri ilk kez 1946’da kullanılmış. Bu uzmanlık alanının savaş sonunda, Amerikan askeri ve ekonomik üstünlüğü tarafından nezaret edilip şekillenecek harap bir dünya ortasında devreye girmesi tesadüf değil. Silahsızlanma ve uluslararası işbirliğine dayalı bir gelecek yönünde geliştirilebilecek muhtelif umutların önünü almak, dahası böylesi umutları hükümsüzleştirmek için, Amerikan şirketlerinin ve onların emperyal hırslarının ihtiyaç ve isteklerine uyacak bir yakın gelecek resmi çizmekle görevli olan bir sözde-bilim ortaya çıktı. Fütüroloji denen şeye özgü görülen bazı kurmaca ve dışlamalar aslında ta on dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkmış olsa da, 1946, hâkim kolektif beklenti ifade-

9. Joseph Gabel, *False Consciousness: An Essay on Reification* [1962], çev. Margaret Thompson, New York: Harper, 1978, s. 151.

lerinin resmi uzmanlarla, *think-tank*'lerle, ekonomik tahminciler ve çoksatar kitaplar yazan gurularla sınırlandırıldığı tarihtir. Seçkinlerce çizilen teknokratik gelecek tasvirleri pek de yeni bir şey değildir kuşkusuz; 1820'lerde Henri de Saint-Simon'dan Birinci Dünya Savaşı sonrasında Walther Rathenau'ya yaklaşık bir yüzyıl boyunca, ekonomik ve toplumsal rasyonalizasyon savunucuları geleceği tasvir ederlerken neredeyse daima çalışma koşullarının eziciliğinin ve toplumsal eşitsizliğin azaldığını hayal etmişlerdi. H. G. Wells 1920'lerde demokratik bir dünya federasyonu, silahsızlanma, evrensel eğitim, hatta özel teşebbüsün bir ölçüde sınırlanması gibi özellikleri olan bir gelecek betimliyordu.¹⁰

Gelgelelim, savaş-sonrası tüketim toplumunun devreye girmeye başlaması için geleceğin dönüştürülmüş toplumsal ilişkiler içeren her türlü tahayyülden kesin bir biçimde koparılması gerekiyordu. Gelecek, savaş-sonrası dönemin tüketicilerinin üzerine yıkılan bir dizi vazifeyle örtüşen özenle kotarılmış bilimsel ve teknolojik ilerleme projeksiyonlarından ayrılmaz hale geldi; ama bu projeksiyonlarda mevcut siyasi ve ekonomik hiyerarşiler yerli yerinde duruyordu. Yeni küresel terör ve kitlesel ölüm biçimleriyle birlikte gelen Atom Çağı'nın, "temiz" nükleer enerji, otomasyon, ışıklarıyla bize göz kırpan IBM merkezi işlemcileri ve daha bir sürü sözde gelişmişlik alameti sayesinde bolluk ve boş zamanın artacağı vaatleriyle allanıp pullanması elzemdi. Wells'in yazdığı 1920'lerden beri geçen zamanda ne kadar çok şeyin değiştiğini bir başka bilimkurgu yazarının yazdıklarında görmek mümkün. Arthur C. Clarke, 1950'lerin sonlarına gelindiğinde, *Profiles of the Future* adlı kurgudışı çoksatar kitabıyla kamusal "fütürolog"un vücut bulmuş ilk örneklerinden biri ol-

10. Örneğin bkz. H. G. Wells'in şu kitabına yazdığı sonuç bölümü: *Ana Hatlarıyla Dünya Tarihi* 2, çev. Rüya S. Uğurlu, Mitra, 2022.

muştı. 1958 ile 1961 arasında yazılan, çoğu da ilk olarak *Playboy* dergisinde yayınlanan yazılardan oluşan kitap, geleceğin birbiriyle bağlantısız bir bilimsel, tıbbi veya teknolojik yenilikler kataloğu olarak sunulduğu, ama mevcut toplumsal düzenin değişmezliğini örtük olarak onaylayan yüzlerce paralel hikâye anlatıyordu. Clarke gibi muhafazakâr bilimkurgu yazarları ve fütürologlar için radikal değişimin kaynakları ancak süper zeki uzaylıların gelmesi veya insanların evrimleşip bedensiz bir zihne dönüşmeleri gibi yarı-teolojik olaylar olabilirdi.

1970'lerin sonlarına gelindiğinde Clarke'ın ve 1960'larda yazan çağdaşlarının önemli bir kısmının fütürolojisindeki sansasyonel özelliklerin çoğu (Mars'ta kurulan koloniler, ışık hızıyla seyahat, ışınlanma veya İngilizce konuşan yunuslar gibi) yerlerini belagatle şişirilmiş ekonomik tahminden ibaret oldukları söylenebilecek, eskisi kadar heyecan vermeyen kehanetlere bıraktı. Kitabın adı ister *Gelecek Şoku* (1970) ister *Megatrendler* (1982) olsun, gelecek çok kısa bir zaman zarfında "çıkı"larla, daha dobra dobra konuşursak, sanayi-sonrası veya enformasyon temelli bir ekonomide kazananlar ve kaybedenlerle ilgili bir şey haline geldi. O zamanların pek tutulan kelimeleri merkezsizleşme, şebekeler, çizgisel olmayan sistemler ve küreselleşmeydi; ama bu laf kalabalığının ardında her şeyin serbest piyasanın geçireceği rasgele başkalaşımın tarafından belirlendiği anti-ütopyacı bir dünya öngörüsü yatıyordu. Son on yılda gelecek hakkındaki bu tür spekülasyonlarda çok büyük bir artış oldu, ama hemen hepsi de belli teknolojik yenilikler ve bu yeniliklerin kurumlarla yatırımcılar için yol açacakları sonuçlarla ilgiliydi. Yakın tarihli bir kitabın başlığı fütürolojinin içinde bulunduğu klostrofobik çerçeveyi çok güzel özetliyor: *İki Saniyelik Avantaj: Geleceği Öngörerek Nasıl Başarılı Oluruz?*

Özellikle 1960'larla 1970'ler başlarındaki küresel kalkışmalar sırasında resmi fütürolojik beyanlara karşı çok ciddi itirazlar da

yöneltmiştir elbette. 1989-91 olayları da aynı derecede önemlidir, ama çok ani geliştiklerinden farklı sonuçları oldu. Sovyetler Birliği'nin içten patlamasına geri dönüp baktığımızda artık pek etkili olmuş bazı “kalıcılık” anlatılarının burada başladığını söyleyebiliriz: tarihin sonu ve piyasa demokrasilerinden oluşan tek-kutuplu bir gezegenin zuhuru. Bu gelişmeler sırasında nelerin pey sürülüp nelerin tartışıldığını unutmak kolay. Sovyetler Birliği'nin ve onun Doğu Avrupa üzerindeki nüfuzunun sona erışı öyle beklenmedik şekilde oldu ki, halkın hayal gücünde yıkılmaz görünen siyasi iktidar görüntüsünün ardında sahiden de püf desen yıkılacak derme çatma bir bina olabileceği fikrine yer açıldı. ABD ve Batı Avrupa'daki liderler, her ne kadar kına yakacak kadar sevinse de, bu onlar için telafi edici önlemler alınması gereken tehlikeli bir ifşaydı. 1990'ların başlarında, Soğuk Savaş'ın sona ermesinin, beraberinde bir “barış temettüsü”^{*} vaadi getirmiş gibi görüldüğü kısa ömürlü bir pencere de açıldı. Her yerde savaş çıkarmaya harcanan devasa kaynakların artık başka yerlere yönlendirilebileceği beklentisi vardı. Adeta kolektif toplumsal bilincin üzerinden bir ağırlık kaldırılmış, bu da başka tür bir dünyanın mümkün olacağı umudunu yeniden canlandırmıştı. O yara almış ütopyacı düşünme ve eyleme yeteneği, hiç değilse geçici olarak, hayata döndü.

Batı'daki yeni hegemonu yönetenler içinse fiili “barış temettüsü” beklentileri, hangi biçime bürünmüş olursa olsun, hızla hükümsüzleştirilmeli veya savuşturulmalıydı. Nitekim daha eşitlikçi, militarizmden arındırılmış bir toplumla ilgili beklentilerin yerine neoliberal önceliklere uyum gösteren bir gelecek konu. 1990'ların başlarında Dünya Çapında Ağ'ın (World Wide Web), siberuzam ve sanal gerçeklikle ilgili saçma iddialarla çevrilmiş

^{*} Savunma bütçesinin barış zamanında eğitim, sağlık gibi kamusal faydası olan alanlara aktarılması için kullanılan bir tabir. -ç.n.

olarak, ulaşılabilir hale gelmesi, bu sakinleştirme operasyonunda eksen rolü oynadı. Küreselleşme övgülerinin yanı sıra, internet de yeni bir bağlantı-halinde-olma ve fırsat çağının giriş kapısı olarak selamlanıyordu. “Barış temettüsü”nün unutulmasını sağlama almak için de Kuveyt, Irak, Somali ve Kosova/Sırbistan’a Amerikan ordusunun yaptığı tehlikeli askeri müdahalelerle 1990’lara yeni bir yüksek teknolojik savaşı dizisi damgasını vurdu.

Doğu’dakiler için, özellikle de Alman Demokratik Cumhuriyeti’ndekiler için bürokratik otoritarizmden kurtulmuş bir sosyalist toplum inşa etme fırsatının çıkmış gibi görünmesi çok sevindirici bir şeydi, ama bu fırsat hızla yok edildi. Svetlana Aleksiyeviç’in sözlü tarih metni *İkinci El Zaman*’daki sayısız ses, Rusya’ya neredeyse bir gecede kapitalist değerlerin nasıl bir gaddarlık ve vurdumduymazlıkla dayatıldığını anlatır:

Rusya’yı Batı’nın çul çaputla ve tarihi geçmiş ilaçlarla dolu bir çöplüğü haline getirdiler... Sovyet rejimi mi? İdeal denemezdi ama bugünkü halimizden iyiydi. Kimse aşırı zengin veya yoksul değildi, dilenci veya terk edilmiş çocuk yoktu. Yaşlılar emekli maaşlarıyla geçinebiliyorlardı, sokaktan şişe, yiyecek artığı toplamaları gerekmiyordu... o “korkunç Sovyet terbiyem” bana kendimden başka insanları düşünmeyi öğretiyordu.¹¹

Şimdi, otuz yıl sonra, medya ve teknoloji şirketlerinin âlây-ı vâlâyla yakında çıkacağını müjdeledikleri ürünler, sistemler ve hizmetler yok edilmiş bir geleceğin delilleri durumundalar. Ne almamız ve aldıklarımız kullanılmaz hale geldikçe yerlerine ne koymamız gerektiği konusunda sürekli güncelleniyor ve alttan alta, bu tüketim döngüleri ötesinde bir şey ummanın manasız olduğu yolunda tembihlere maruz kalıyoruz. Neoliberal kemer

11. Svetlana Alexievich, *Secondhand Time: The Last of the Soviets*, çev. Bela Sheyevich, New York: Random House, 2017, s. 135-36 (*İkinci El Zaman: Kızıl İnsanın Sonu*, çev. Sabri Gürses, Kafka Kitap, 2017).

sıkma politikaları ve çevre tahribatıyla şekilsizleşmiş bir gezegen üzerinde kapitalizm son evresine girerken, bilimsel ve teknik gelişmenin insani amaç ve ihtiyaçlarla alakası varmış gibi bile yapılmaz oldu artık. İnsanlarla makinelerin aşama aşama kaynaşıp melez varlıklar haline geleceği bir ortak-evrim sürecine dair bir zamanlar pek moda olan saçma öngörüler, birkaç manyak “tekillik” tapıcısı dışında herkes tarafından bir kenara bırakılmış durumda. Bu kitap baskıya giderken, en yoğun reklamı yapılan teknolojik yenilik alanları arasında Yapay Zekâ (YZ), robot yapımı, sinirbilimler, genom bilimi ve Nesnelerin İnterneti (Ni) vardı. Bütün bunlar tek tek ele alınabilir, ama hep insan failliğinin ve yaratıcılığının silindiği boğucu bir dünyada yaşama hissi veriyorlar insana. YZ, robotbilimi ve Ni’nin durmadan reklamının yapılması, alışan ve yaşayan varlıklar olarak insanların teknolojik sistemlerin kıyılarına ve aynı zamanda, birçok kişi için de, borca, açlığa, hastalığa ve yoksullaşmaya itildiğinin hüznü verici bir beyandır. Filozof Günther Anders, 1950’lerde yazdığı bir metinde modern teknoloji kültürünün ereğinin “bizsiz bir dünya”nın yerleştirilmesi olduğunu anlatmıştı. Bununla insanların yok olmasını değil, daha çok, insan topluluklarının ihtiyaçlarına dayalı her türlü karar alma sürecini eskimiş hale getiren özerk sistemlerin tasallutunu kastediyordu. Anders’in konumunu benzer eleştirilerden ayıran şey, nükleer silahların, İkinci Dünya Savaşı’nda kullanılmalarından beri paradigmatik teknolojik nesne olduğu üzerindeki ısrarıdır: Nükleer silahlar, mutlak etkileri sayesinde, insanların anlamsız, kenara atılabilir varlıklar hale geldiğini sürekli faş etmeleri sayesinde ve insani ve doğal dünya adına hiç ama hiçbir iddiaları olmaması sayesinde edinmişlerdir bu paradigmatik statüyü.¹²

12. Günther Anders, *Hiroshima est partout*, çev. Denis Trierweiler ve diğ., Paris: Seuil, 2008, s. 56.

“Nesneler” arasındaki veri akışlarının insanlar arasındaki iletişim üzerinde ezici bir hâkimiyet kurduğu 5G şebekelerinin ortaya çıkışı, tam da Anders’in bahsettiği anlamsızlığa işaret ediyor. Milyarlarca makinenin “birbirleriyle *iletişim kurması*” bu fiilin iinin halihazırda nasıl boşaldığını ve iletişimin zengin toplumsal etimolojisinin ne kadar değersizleştğini gösteriyor. Bilgiişlem gücünün farklı aygıt ve ağlar arasında ulaştığı yeni işleyiş hızları, sensörle donatılan “nesneler”in kendi başlarına iş yapabilmesini sağlıyor; insanların kullandığı dijital hizmetlerse davranışlarla ilgili geribildirimler işlendikçe işleyişlerini durmaksızın yeniden düzenliyor ve güncelliyor. Bu tür yüksek bilgi işleme hızları insanlar arasında düşünerek müzakere etmek için gereken zamanın miyadının fena halde geçmesine neden oluyor. Tiqqun kolektifinin şöyle tanımladığı sibernetik paradigmanın gerçekleşmesine gittikçe yaklaşıyoruz:

Öznenin, birey olsun kolektif olsun, kökten yeni bir biçimde yapılanması[dır sibernetik paradigma]. Amaç da onun iini boşaltmaktır. Artık liberal hipotezin talep ettiğı gibi özneyi geleneksel dış bağlarından ayırma meselesi değil, özneyi her türlü tözden yoksun bırakma meselesidir söz konusu olan. Herkes etsiz bir zarf, sonsuz bir geribildirim döngüsü mevkii haline gelecektir.¹³

Bu yenilikler kamuya çoğunlukla, “her şeyin sizin için siz daha düşünmeden yapıldığı” “akıllı” ortamlarda yaşayıp çalışma rahatlığı olarak sunuluyor. Hakikaten tam da budur söz konusu olan: Düşüncenin sahipsizleştirilmesi ve eskiden içsellik ve irade olarak görülen şeyin buharlaşması. Yapay zekâyla yönlendirilen robotik Nesnelerin İnterneti’nin kısmen bile olsa hiç hayata geçirilmemiş olması, insanın vazgeçilebilirliğini teşhir ederek moral bozukluğunu artırması ve umudu çiğneyip geçme-

13. Tiqqun, *The Cybernetic Hypothesis* [2001], çev. Robert Hurley, Pasadena: Semiotext(e), 2020, s. 52-53.

si kadar önemli değildir. Ölüm beklenir gibi beklenen bir gelecektir bu.

Luis Suarez-Villa yirmi birinci yüzyıl şirketlerinin toplumun tamamını, teknokapitalizmin gündemini yürürlüğe koymak, yani “insan hayatının her veçhesini (ve doğayı) olabildiğince fethedip sömürgeleştirmek” isteyen dev bir deney laboratuvarına dönüştürdüğünü anlatır.¹⁴ Şirket iktidarının halihazırdaki amaçlarından birinin, kitlelerin tüketim alışkanlıklarını yönetmek ve kendi iktidarlarının önceliklerine uyum sağlayan uysal bireyler üretmek olduğunu söyler. Biyofarmakoloji ve nöropazarlama alanlarındaki yeni gelişmeler bu genişletilmiş deney sahasının sonuçlarından sadece birkaçını oluşturmaktadır. Bu da abartı artık diyorsanız, o zaman bir de milyarderlerin Dünya Ekonomik Forumu’nun sitesindeki şu sözlerine bakalım: “Dördüncü Sanayi Devrimi, teknolojik araçların kelimenin düz anlamıyla içimize yerleştirilebileceği, hatta genetik yapımız düzeyinde kimliğimizi bile istenen şekilde değiştirebileceği ilk dönemdir. Bir kuşak içerisinde insanlığın kökten geliştirilmesini sağlayan çeşitli yeniliklerin ulaşılabilir hale geleceğini kesinlikle düşünebilecek durumdayız.”¹⁵ İnsan biyolojisini enformasyon teknolojisi ile entegre etmek isteyen bu megalomanca hedefin pek de ileri gitmesi mümkün değil ama yine de günümüzde şirketlerin gündemlerini nasıl delice hırsların yönlendirdiğini ifşa etmesi bakımından önemli. Filozof Federico Campagna canlılar ile güçleri gittikçe artan enformasyon ağları arasındaki köklü eşitsizliğin neleri beraberinde getirdiğini şöyle tarif etmiş: “Big Data [Büyük Veri] sistemlerine rekor düzeyde yapılan yatırımlar, hiç değilse potansiyel olarak veri dilinin dizisel birimlerine indirgeneme-

14. Luis Suarez-Villa, *Technocapitalism*, Philadelphia: Temple University Press, 2009.

15. Nicholas Davies, “What Is the Fourth Industrial Revolution?” World Economic Forum, 19 Ocak 2016, weforum.org.

yecek, ontolojik açıdan önemli hiçbir şey olamayacağı inancına dayanır.” Bu indirgenmeyi reddeden veya bunun yapılamadığı kanlı canlı biri çıkarsa da, diye yazar Campagna, “her türlü meşru dünyada bulunma hakkı ânında elinden alınır.”¹⁶

Yapay zekâ ve kuantum bilgisayarlarının yeni kabiliyetleri bundan en çok faydalananacak sektörler için geliştirilmektedir: Bankacılık ve finans, güvenlik ve istihbarat ajansları ve ordu. Bunların hepsi veri zengini ortamlarda çalışır ve başarılı olup küresel hâkimiyet kazanabilmeleri esasen risk analizi ve otomatik karar alma işlerinin ne kadar büyük bir işlemci gücüyle ve ne kadar hızlı yapıldığına bağlıdır. 5G ağların yerleştirilmesi ordunun bütün kara, deniz, hava ve uydu varlıklarını birbirleriyle iletişim halinde tek bir küme haline getirerek “tam spektrum hâkimiyeti” kurma ihtirası için özellikle kritik önemdedir. Anders’ in insanları bir kenara bırakmış teknolojiler koyutlaması, emeksiz büyük servetler yaratılmasında, askersiz elektronik savaşlar planlayan orduda ve “bot hesaplar”ın sayısının gerçek insanla-rinkini kat kat geride bıraktığı sosyal medyada gerçekleştirilir. Bu araçlar toplumsal zenginlikle doğal kaynakların çalınıp yağmalanmasına bağımlıdır ki bu da onların (seyredilmesi saatler süren video içeriklerinin bir milisaniyede indirilmesi dışında) ortak bir iyiyi andıran herhangi bir şeye herhangi bir şekilde hizmet etmesini önler. Küresel finansı ve ordunun özerk savaş çıkarma platformlarını yönlendiren makine “zekâsı”nın genişletilmiş parametreleri, yapay zekânın insan ihtiyaçlarına hizmet edeceği yolundaki sofuca iddiaları gülünçleştirir. “Big Data” ve yapay zekâ sadece varolan küresel eşitsizlikleri yoğunlaştırıp yeni silah sistemleri geliştirmeyi hızlandıracaktır.

16. Federico Campagna, *Technic and Magic: The Reconstruction of Reality*, Londra: Bloomsbury, 2018, s. 42-3 (*Teknik ve Büyü: Gerçekliğin Yeniden İnşası*, çev. Barış Arpaç, VKY, 2021).

YZ, 5G ağıları ve Nesnelerin İnterneti'nin ağızlara sakız edilen kabiliyetlerinin birleşmesiyle yağ gibi işleyen panoptik bir toplumsal denetim düzenlemesi yaratılacağından endişelenenler var, ama bu asla gerçekleşmeyecek. Gerçeklik birbiriyle rekabet eden ve bağdaşmayan sistem ve bileşenlerden oluşan bir yamalı bohça haline gelecek, bu da arızalara, çökmelere ve verimsizliklere yol açacak. Planlı eskitme yoluyla sürekli bozmaya, teknik karmaşıklığı daima artırmaya, maliyet azaltmaya ve alelacele lüzumsuz güncellemeler yapmaya dayalı kapitalist mantık, otoriter denetimin etkili bir biçimde işlemesi için gereken istikrarla çelişir. Gelecekte dijital gözetleme ve düzenlemelerle toplu kontrol sağlanacağı yolundaki korkulu beklentiler abartılı olmakla kalmıyor, aslında imparatorluğun bize yıktığı vazifeleri reddedip başka yaşam tarzları benimseme konusunda ne kadar özgür olduğumuzu anlamanın önünde engel de oluşturuyorlar.

Yirminci yüzyıl ortalarının teknokratik fütüristlerine bakılacak olsa, şu anda birbirine yüksek hızlı trenlerle bağlanan, yoksulluğun kalmadığı ıslıl ıslıl şehirlerde yaşayıp tamamen otomatize edilmiş fabrikaların yarattığı maddi bolluk içinde yüzmemiz ve tatile Mars'a gitmemiz lazımdı. Halbuki çürümüşlük ve ölümcül sonuçlara yol açan bir bakımsızlık içinde yaşıyoruz: güvenlik önlemlerinden yapılan kesintiler yüzünden düşen uçaklar, zehirlenmiş su sistemleri, durmadan arıza yapan elektrik şebekeleri, patlayan petrokimya fabrikaları, deniz seviyesinin nükleer reaktörleri tehdit edecek kadar yükselmesi ve daha neler neler. Geri dönüştürülemeyen ıskartaya çıkarılmış güneş paneli ve rüzgâr tribünü dağları büyüdükçe büyüyor, sürücüsüz araçlar “mantıksız” davrandıkları için yayalar ölüyor, Cenova'daki Ponte Morandi veya Miami'deki apartman blokları gibi derme çatma yapılmış binalar çöküyor ve çöküşleriyle daha milyonlarca beton yapının, içlerindeki çelik yapı elemanları aşındığı için kaçınılmaz olarak dağılıp gideceğini önceden haber veriyorlar. Sanatçı

Robert Smithson'ın sözleriyle, “etrafımız, terk edilmiş umutlar batağına saplanmış insan ürünü sistemler silsilesiyle çevrilmiş durumda.”¹⁷ Artık Nesnelerin İnterneti'nin de dahil olduğu internet kompleksi, sanayi kapitalizminin hızla çökmekte olan yapı dünyasına olan meşum bağımlılığını gizlemek için uğraşıp duruyor. Bütün o iri iri iddiaların hilafına, yirminci yüzyılda yerleştirilmiş ama artık çöken bütün altyapı hiçbir zaman anlamlı bir restorasyon görmeyecek ya da yerine yenisi konmayacak.

Kapitalizm-sonrası maddi kültür konusunda işe yarayacak her türlü tahayyülün, modern teknolojinin modern bilimin kurumsal oluşumlarından ayrılmazlığıyla hesaplaşması gerekir. Hali hazırda dört bir yandan “bilim”e ve “bilim insanları”nın hikmetinden sual olunmaz otoritesine yönelik hürmetkâr yüceltmelerle çevrilmiş vaziyetteyiz. Küresel ısınma da dahil biyosferi imha eden başlıca faillerden birini böyle yüceltmenin saçmalığı birçok kişi için bariz biçimde ortadadır, ama bunu alenen söylemenin üzerinde katı bir yasak var. Birçok güçlü kurumsal tezahürüyle bilim, ekonomik çıkarlarla toplumsal belirlenimlerin üstünde ve tarihsel, ideolojik değerlendirmeden muaf olan *a priori* bir hakikat kaynağı olarak özelleştiriliyor halen. Küresel sermayenin kudurmuş gibi gezegeni yağmalayıp imha etmeye devam ederken ardına sığındığı, geri kalan tek meşruiyet serabı konumunda. Bilimsel araştırmaların çoğunun şirketlerin ve orduların öncelikleriyle girdiği yapısal suç ortaklığını kamufle etmek için o marjinal fedakâr iklimbilimci veya okyanusbilimci figürleri öne çıkarılıyor. Her türlü bilme ve öğrenme biçimine yöneltilen gerici saldırılar karşısında, tepkimiz “bilim”e dair peri masallarını

17. Robert Smithson, *The Writings of Robert Smithson*, haz. Nancy Holt, New York: NYU Press, 1979, s. 111.

düşüncesizce övmek olmamalı. Böyle korkakça yağcılık yapmak, sağcıların cehalet sevgileri kadar zararlıdır. Batı biliminin sınırlarına ve başarısızlıklarına yöneltilen hacimli ve çok yönlü eleştiri görünmez, ağza alınmaz kılındı. Bu esaslı eleştirel düşünce birikimine katkıda bulunanlar arasında son yüzyılın, hatta daha uzun bir sürenin en ızanlı filozofları, bilim insanları, feministleri, aktivistleri ve toplumsal düşünürlerinin bazıları bulunuyor. Halen öyle bir andayız ki gezegenimizde hayatın bekası bu eleştiriye yeniden canlandırmaya ve Batı biliminin kurucu paradigmalarından çoğunun bizi bugün içinde bulunduğumuz felaket noktasına, muhtemel ölümcül duruma getirdiğine dair net bir farkındalığa yeniden kavuşmamıza bağlı.

Soldaki birçok kişinin tersine, Fransız teorisyen Jacques Camatte 1970'lerin başlarında bilimi kapitalizmin hem uşağı hem de tanrısı olarak nitelerken bu tür bir yanılsama beslemiyordu. Bilimin bütünüyle "insanlar ile doğayı kapitalizmin üretim etkinliği yapısı içinde asimile edecek uyumlanma mekanizmalarının incelenmesi" haline gelecek şekilde yeniden yapılandırılmış olduğunun farkındaydı.¹⁸ İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ordu ve şirketlerin bilimsel araştırmaları bütünüyle sömürgeleştirilmesi, bilim ile teknoloji arasındaki anlamlı ayrımların ortadan kalkması sürecini tamamına erdirdi. Jean-François Lyotard kapitalist teknobilimin dizginsiz gelişimini modernliğin özgürleştirme projesinin nihai reddi ve insan aklının olumlu bir rol oynayabileceğine dair her türlü yanılsamanın bitişi olarak görüyordu.¹⁹ Bilimsel yöntem, uygulanabileceği yapay, köksüzleştirilmiş nesneleri yaratmak için uzun zamandır teknolojiye bağımlı hale gelmiştir. Doğa ve insanlar homojenleştirilip teknobilimsel

18. Jacques Camatte, *This World We Must Leave and Other Essays*, New York: Autonomedia, 1995, s. 97.

19. Jean-François Lyotard, *The Postmodern Explained*, çev. Barry Don ve diğ., Minneapolis: University of Minnesota Press, 1992, s. 18.

soyutlamalara indirgenir. Aslına bakılırsa, daha 1600'lerin başlarında bile Batı bilimi ırkçılığın, kadın düşmanlığının ve önce Avrupa'da, sonra da Kuzey Amerika'da doğan soykırım boyutlarındaki sömürgeleştirme projelerinin en güçlü söylemsel dayanaklarından biri haline gelmişti.

Alfred North Whitehead teknobilimin yükselişinin bazı tarihsel koşullarını ayrıntılı olarak anlatmış, eskiden “bilim” olarak görülen şeyin doğasının bile on dokuzuncu yüzyılda temelden değiştiğine dikkat çekmişti. Bilimsel araştırma öncelikle bir uygulama, ürün veya pratik teknik yaratabilme potansiyeline göre anlamlı veya değerli hale gelmişti. “On dokuzuncu yüzyılın en büyük icadı,” diye yazıyordu Whitehead iğneli bir edayla, “icat yönteminin icadıydı.” Bilim kendini ilkelerle değil sonuçlarla tanımlar olmuştur. “Kullanılacak fikirler ambarı” haline gelmişti; “kullanılacak” derken açıkça ticari, kâr getirici uygulamaları kastediyordu tabii Whitehead.²⁰ Soyut bilginin teknolojiyle ve bitmek tükenmez yenilik silsileleriyle bağ kurmasını sağlayan yöntemlerin on dokuzuncu yüzyıl sonlarında ortaya çıktığına dikkat çekiyordu. “Teknolojik ilerlemenin sınırsız imkânları”nın ilk gerçekleştiği ülke olarak Almanya'yı öne çıkarıyordu. Bu gözlemleri Harvard'da 1925'te verdiği Lowell Konferansları'nda yapan Whitehead fazla nazik davranıp şu bariz tespiti açıkça yapmamış: “icat yöntemi” sanayi kapitalizmi ile onun doymak bilmez taleplerinin yükselişinden ayrılamazdı. Modern devlet kapitalizminde bilim uğraşı (Whitehead, Max Weber, Helmuth Plessner ve başkaları 1920'lerde bunu gayet iyi tarif etmişlerdi) o ardı arkası kesilmeyen “kullanım”larıyla bizleri açıkça felaketin kıyısına getirdi.²¹ Halihazırda da bütün yüksek sesli

20. Alfred North Whitehead, *Science in the Modern World*, New York: Macmillan, 1925, s. 96 (*Bilim ve Modern Dünya*, çev. Sercan Çalcı, Say, 2022).

21. Örneğin bkz. Max Weber, “Science as a Vocation” [1917], *The Vocation Lectures* içinde, çev. Rodney Livingstone, Indianapolis: Hackett, 2004, s. 1-31.

“bilim” övgüleri, Batı bilimi ile kapitalizmin feci sonuçlar yaratmış ayrılmazlığının daha geniş kesimlerce fark edilmesini önlemeye yönelik ümitsiz birer karartma manevrasıdır; aynı zamanda da başta yeryüzü sisteminin şu anki çözülüşü olmak üzere kendisinin neden olduğu halatlardan, kendi belalı başarılarından bizi yine “bilim”in kurtaracağı gibi bir hezeyanı savunmak demektir.

Sayısız örnekten birini verelim: Havayı, suyu, toprağı, okyanusları ve bütün karmaşık organizmaların bedenlerini zehirleyen sentetik kimyasallar sağanağı kesinlikle kapitalist teknobilimin en kalıcı “başarı”larından biridir. Canlı sistemlerde plastikler, ot öldürücüler, böcek öldürücüler ve petrokimyasal gübrelerle ölümcül yaralar açmanın ve hem çevreyi hem içimizi tıka basa dolduran (sayıları da her ay artan) 120.000 bileşiğin yarattığı zehir etkisinin doğrudan sorumluluğu, sadece şirket yöneticilerinde değil bizatihi bilim insanlarındadır da. Zaten bu bileşikler üretenin de, askeri aparatlar da dahil çeşitli mamuller üretmeye ilişkin teknik süreçleri kolaylaştırmaktan ve gündelik hayatla ticaretteki o gereksiz “kolaylıkları” binlerce yoldan artırmaktan başka amacı yoktur. Küresel sanayi kompleksi sürekli yeni ürün akışına bağımlıdır ve yapısal olarak, kendini anlamlı bir şekilde sınırlama veya düzenleme yeteneğinden yoksundur. Dünyanın teknobilim tarafından ölümcül bir çöplüğe çevrilmiş olması gerçeği geçmişte ya da gelecekte düzeltilebilecek bir anormallik değildir; yakıp yıkma kapitalizminin işleyişinin bünyevi bir parçasıdır. Başka birkaç alandan daha örnek verecek olursak, sentetik biyoloji, nanoteknoloji, toplumsal robotbilim ve kendi başına işleyen silah sistemleri alanlarındaki zararlı yenilikler düşünüldüğünde düşünmeden “bilim”e yağıdırılan övgüler ancak yaşam-dünyasına yönelik devamlı saldırıya boyun eğmek olarak anlaşılabilir. Filozof Jean-Pierre Dupuy’nin sözleriyle, “bilim ve teknolojinin yarattığı sorunlara bilim ve teknolojinin bir çözüm

bulmayı başaracağına inanan biri, geleceğin gerçekliğine inanmıyordur.”²²

Teknobilimin geleceği ketlemesinin bir örneği de Google’ın 2013’te Calico, California Life Company (Kaliforniya Yaşam Şirketi) diye yeni bir şube açmasıydı. Bu araştırma ve geliştirme girişimi, reklamcılarına bakılırsa, “insan ömrünü kontrol eden biyoloji üzerine araştırmalar yapmak” ve bir “sorun” olarak görüldüğü anlaşılan yaşlanmaya çözüm bulmaktı. Yaşlanmayı durduracak ilaç ve tedaviler bulup piyasaya çıkaran daha düzinelerce biyoteknoloji ve genom şirketi olmasına rağmen, Google’ın bu sektöre girmesi farklı nedenlerle dikkate değerdi ve bekleneneceği üzere epey tezahüratla karşılandı; mesela *Time* dergisi kapağına şirketin meşhur fontlarıyla “Google Ölümü Çözebilir mi?” sorusunu yazdı. *Time*’daki yazıda, Google’ın bütün başarılarından yola çıkarak “en nihayet yaşlanmayı durduruyoruz” deyip 500 yıllık ömürlerin mümkün olduğunu söyleyen bir üst düzey yöneticinin sözleri aktarılıyordu. Google’ın piyasaya herhangi bir ömür uzatıcı ürün çıkarmış veya çıkarmamış olmasının önemi yok. Bu sözler, görünürlüğü gayet yüksek bir medya şirketinin biyolojik hayatın neoliberalizm tarafından çok daha geniş ölçekte finansallaştırılmasını açıkça kabul etmesi bakımından önemli; çünkü Google devam etmekte olan sürecin, yani insan hayatının veri işlemciliği ve sermaye birikimi için bir bilgi işlem modeli olarak yeniden kavramsallaştırılması sürecinin katılımcılarından biri konumunda.

Yaşlanmayı bastırmak demek, hayatı zamanın dışına çıkarılmış ve bozulma veya değişmeye karşı korunan şişirilmiş bir şimdi olarak hayal etmek demektir. Binlerce yıldır varlığımıza ve başkalarını sevmemize, onlara bağımlı olmamıza anlam, tutku

22. Jean-Pierre Dupuy, *The Mark of the Sacred*, çev. M. B. DeBevoise, Stanford: Stanford University Press, 2013, s. 46.

ve amaç vermiş olan şey hayatın sonluluğuydu. Bireysel uzun ömrün zenginler için peşine düşülecek bir biyoteknoloji ürünü haline gelebileceğini ileri sürerek insanın sonluluğunu değersizleştirmek, kapitalizmin açgözlülüğünü aşan her türlü değer veya inancın hükümsüzleştirilmesinin bir parçasıdır. “Yaşama zamanı” finansallaştırma mantığı içerisinde asimile edilirken geleceğin metalaştırıp özelleştirildiği artık açıkça ortadadır. Yaşlanmayı durdurma sanayisi endişe ve korkuyu –toplumsal destek biçimlerinin çoğunun zayıflatıldığı veya ortadan kaldırıldığı bir dünyada zayıf ve bağımlı duruma düşme korkusunu– besler. Asgari refah devleti nimetlerinden yararlanılabilen koşullarda bile yaşlılık, nispi üretkenlik azlığı ve tüketimin azalması yüzünden kapitalizm için yapısal bir sorun mahiyetindeydi. Şimdiyse “yaşlanmak” bütün insan hayatının halihazırda içinde bulunduğu kırılganlık ve bir kenara atılabilme tehdidinin parçası haline geldi. Teorisyen Melinda Cooper’a göre, “neoliberalizm yaşam fırsatlarının düzensiz paylaşımından kâr etmeye karardır.”²³ Örgütlü şiddetle toplumsal yoksullaşmanın bütün kıtalara yayılmakta olduğu bir dönemde, Google’ın böyle hırslar gütmesi en acil geçim ve beka sorunlarının temelinde yatan eşitsizlikleri asap bozucu bir biçimde görmezden gelmeyi beraberinde getirir. Küresel Güney’deki birkaç milyar insanın ortalama yaşama süresi, birçok Batı Avrupa ülkesinin, Japonya’nın ve başka yerlerin seksen küsurlu yıllarından yirmi-otuz yıl daha kısa. Mumbai, Lagos ve Rio’nun varoşlarında erkeklerin ortalama yaşam süresi kırk yıl bile değil. Bu perspektiften bakıldığında görülüyor ki yaşlanmak pek de evrensel veya kaçınılmaz bir deneyim değil, daha ziyade gezegenin müreffeh kesimlerine ait bir “yaşam tarzı” sorunu. Ayrıca artık ABD’de de başka yerlerde de

23. Melinda Cooper, *Life as Surplus: Biotechnology and Capitalism in the Neoliberal Era*, Seattle: University of Washington Press, 2008, s. 11.

otuzlu kırklı yaşlardaki insanlar arasında uyuşturucu, alkol ve intihar kaynaklı “umutsuzluk ölümleri” rakamları çok yükselmiş durumda – bunların hepsi de her allahın günü yoksulluk, borç, yalnızlık ve depresyon acısı çekmenin sonuçları.

Sosyolog Zygmunt Bauman’ın yazdığı gibi, “ölüm modernliğin cesur yeni dünyasının karşılık geldiği her şeyin ısrarlı bir inkârıdır.”²⁴ Bu hakikat küresel milyarderler sınıfı için özellikle tahammül edilemeyecek bir şeydir. Her şeye gücünün yetebileceği hezeyanlarının pençesindeki bu milyarderlere, ölümün kaçınılmazlığı anlaşılmaz ve saçmalık derecesinde adaletsiz gelmektedir. Yetişkin bir insan ömrünün kısalığı ile servetlerinin muazzamlığı arasındaki uyumsuzluk, parayla sahiden zaman, servetlerini kullanıp narsisizmlerini besleyecekleri sonsuz bir zaman satın alamamaktan duydukları dinmek bilmez bir öfkeye yol açar. Pek aşına olduğumuz o kalıbın, yani süper zenginlerin ömür uzatma araştırmalarını fonlamasının sebebi hikmeti de budur. 1920’lerde kalantorlar, maymunların salgı bezleriyle yaptığı “gençleştirme” tedavisinden yararlanmak için Serge Voronoff’un kliniğine üşüşürlerdi. 1970’lere gelindiğinde, dondurularak saklanmayı tercih edenler çıktı; hem bedenlerinin hem de sahip oldukları varlıkların ileriki bir tarihte tekrar hayata döndürülene kadar dondurulabileceğini umuyorlardı. Şimdilerdeyse, Silikon Vadisi’nde ve başka yerlerde, milyarderler bir tür biyomekanik ölümsüzlük elde etmek için insanın zihninin bir bilgisayara yüklenebileceği şeklindeki transhümanist yanılsamanın peşindeler. 1960’larda Theodor Adorno, patolojik bir manipülatör olarak teknofil (teknoloji düşkünü kişi) portresi çizmişti: Teknolojiyi fetişleştirenler, diyordu, sevgi, sevinç ya da empatiden hiç nasiplenmemiş “soğuk tipler”di. “Bununla duygusal veya ahlakçı

24. Zygmunt Bauman, *Mortality, Immortality and Other Life Strategies*, Stanford: Stanford University Press, 1992, s. 134 (*Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*, çev. Nurgül Demirdöven, Ayrıntı, 2018).

bir şey kastedilmiyor, daha çok başka insanlarla kurulan kusurlu bir libidinal ilişki tanımlanıyor. Bu insanlar tepeden tırnağa soğukturlar: Derinlerinde bir yerlerdeki sevgi imkânını reddetmeleri, başkalarından sevgilerini daha serpmeye bile başlamadan geri çekmeleri gerekir. İçlerinde sevme yeteneğinden geriye bir şekilde her ne kaldıysa onu da aygıtlara harcamak zorundadırlar.”²⁵ Adorno hâkim güçlerin “her çağda toplumsal olarak ihtiyaç duydukları kişilikleri ürettiği”ne dikkat çekiyordu.

Norman O. Brown, *Ölüme Karşı Hayat*’ta şöyle yazmıştı: “Ölümü kabul etme yeteneksizliği aktif bir ölüm isteği maraziliğine yol açar... ölüm, hayatın gerçek edimselliğinin atıl ve ölü şeylere geçmesi şartıyla aşılar. Teknolojik bir dünya olumsuz hayatıyet biçimleriyle dolup taşar. Doğa ve insan doğası yıkıcı biçimlere bürünerek geri gelir.”²⁶ Sadece sonsuza kadar yaşamak isteyen milyarderleri değil, şu sıralarda Nesnelerin İnterneti gibi sistemlere entegre oluşumuzu da öngören kâhince bir bakışdır buradaki. Kabul, ömür uzatma sanayisi ve benimsediği o akıl almaz amaç, yani yarı-ölümsüzlüğü pazarlanabilir bir ürün olarak metalaştırma amacı abartılı bir örnek. Bilgisayara yüklenmiş bir zihin figürü, Nesnelerin İnterneti’nin sersemletici parametreleri içinde, başa takılan gösterge içinde veya robot sesleriyle sohbet ederek geçirilen bir hayatın metaforik bir uzantısından ibaret – canlı ortamlara gömülü olmaktan çıkmış, insanlar arasındaki veya insanlarla hayvanlar ve diğer türler arasındaki temel karşılıklılık ilişkisinden koparılmış bir hayat.

Brown’ın teknoloji tarafından hükmedilen bir toplumun ölümcüllüğüne dair radikal psikanalitik izahı, 1960’lar karşı-

25. Theodor Adorno, “Education After Auschwitz”, *Critical Models: Interventions and Catchwords* içinde, çev. Henry Pickford, New York: Columbia University Press, 1998, s. 198-201.

26. Norman O. Brown, *Life Against Death*, Middletown, CT: Wesleyan University Press, 1959, s. 286 (*Ölüme Karşı Hayat*, çev. A. Yılmaz, Ayrıntı, 1996).

kültürünün etkili akımlarından birini muştuluyordu: Cansızlaştırıcı kurumlarla onların baskıcı taleplerinin reddi. Sanatçılar, yazarlar ve sinemacılar paramparça edilmiş toplumsal dünyaları ve bu dünyalarda yaşamının duygusal bedellerini tasvir ediyorlardı. Thomas Pynchon'ın 1963 tarihli *V* romanında on dokuzuncu yüzyıl sonlarında başlamış bir süreç, cansız şeylerin bireysel ve toplumsal deneyimlere sızması araştırılır. Karakterlerden biri kitap boyunca yinelenen bir temayı şöyle ifade eder: “Çöküş demek insani olandan uzağa düşmek demektir, ne kadar uzağa düşersek insanlığımız o kadar azalıyor. İnsanlığımız azaldığı için de kaybettiğimiz insanlığımızı cansız nesnelere ve soyut teorilere cila yapıyoruz.” William Burroughs'un *Nova Express*'indeki “Zaman-Para-Çöp tanrıları”, dili ve imgeleri “duygu sahibi hayvanların hayatına yönelik bir virüs saldırısı” düzenlemek (arzuyu kuvvetten düşürüp bağımlılık ve otomatik alışkanlık kalıplarına sokan bir virüstdür bu) için araçsallaştırmaları bakımından günümüzün Silikon Vadisi seçkinlerinin habercisidirler. Philip K. Dick'in 1960'ların ortalarında yazdığı *Martian Time-Slip* ve *Palmer Eldritch* gibi romanları da medyaya ve metaya doymuş bir gerçeklik içerisindeki “tuhaf habis soyutluğun” insani bedellerini teşhir eder. Dick, benliğin lüzumsuz nesnelerle dolu mekânlarla ve empati yeteneğinden yoksun başka insanlarla çarpışması sonucunda yaşanan şizofrenik kişilişizleşmeyi tekrar tekrar, uzun uzun anlatır.

Anna Kavan'ın *Buz* ve J. G. Ballard'ın *Kristal Dünya* romanlarının başlıklarından anlaşılacağı üzere dünyanın kendisini mecazi olmayan bir anlamda cansızlaşmış gibi hayal edenler de vardı. Ballard bu hikâyede, adı belirtilmeyen bir Batı Afrika ülkesinde yaşayan Avrupalıların teknoloji sevdasının vardığı patolojik düzeyi araştırır. Evrende çıkan bir anormallik yüzünden ormanda durdurulamayan bir kristalleşme süreci başlamıştır; insanlar dahil bütün canlıları güzel ama cansız maddeye dönüş-

türmektedir. Ballard'ın romanı tahmin edilebileceğın tersine bu sürecin gezegene yayılmasını önlemeye yönelik kahramanca çabalarla ilgili bir anlatı sunmaktansa, kitaptaki karakterlerin miskin miskin bu karşı konmaz kristalleşmenin ve beraberinde getiriyormuş gibi görüldüğü “zamana karşı bağışıklığı” kazanmanın cazibesine kapılmalarını anlatır. Ondan on yıl önce Günther Anders de insanların “insani zayıflık ve bozuklukların bütün biçimlerini azaltmak, hatta ortadan kaldırmak” umuduyla muhtelif “kendi kendini şeyleştirme” tarzlarına meylettiklerini iddia etmişti.²⁷ Bütün bu metinler 1960'larda tüketim kapitalizmine ve teknokratik modernleşmeye getirilen ünlü eleştirilerle aynı hat üzerindedir. Hepsi birlikte, neoliberal küreselleşmenin toplumsal ve ruhsal fecaatinin yeni bir şey olmadığını gösterirler; zira bu küreselleşme birçok bakımdan on dokuzuncu yüzyıl sonlarından beri kapitalizmin bünyesi icabı yol açtığı sonuçların yoğunlaşmasından ibarettir. Max Weber ta 1904'te, kapitalizmin “mekanikleşmiş bir taşlaşma”yla sona ereceği öngörüsünde bulunurken aslında uzun zamandır bazı insanlar için bariz ortada olan bir şeyi hatırlatmıştır.

Tekno-modernistlerin başlıca saikleri sinizm ve fırsatçılık olsa da, çoktan geçmişte kalmış o kentli “makine çağı” serabına yönelik nostalgik bir bağı olanlar da var. Sonsuz teknolojik ilerlemenin ve kentin büyümesinin kaçınılmaz görüldüğü ve bütünüyle tasarlanmış bir dünyanın mesihvari vaatlerine inanmanın mümkün olabildiği yirminci yüzyıl başıyla ortası arasındaki döneme hasret çekiyorlar. Tekno-modernizmin ve beslediği yanılsamaların tarihsel kaynaklarından biri de, Avrupa'da kendilerine dair kavrayışları içinde, genişleyen metropol ortamıyla özdeş-

27. Günther Anders, “On Promethean Shame”, Christopher Müller (haz.), *Prometheanism: Technology, Digital Culture and Human Obsolescence* içinde, Londra: Rowman and Littlefield, 2016, s. 50.

leşmenin de bulunduğu yeni bir entelijansiya ve yöneticiler tabakasının ortaya çıkmasıydı. O dönem dolaşıma giren sayısız kent modernliği imgesi ve tasvirinin, birkaç istisna dışında, ortak unsuru şuydu: Bütün ritimleri, ilişkileri ve çalışma biçimleriyle kır hayatının küçümsenmesi ve silinmesi. 1850’lerden başlayarak modern veya kozmopolit olmak birçok anlama gelse de her şeyden önce kır hayatının toprağa bağlılığıyla, toprağın, gübrenin, ahırın, hayvanların kokusuyla, organik hayatı geliştirmekle ilgili bütün süreçlerde dokunma duyusunun baskın oluşuyla bağlantılı her şeyden tam bir kopuşu gerektiriyordu. Bununla bağlantılı olarak, kendini toprak sahibi sınıfların sınırlı ufuklarından ve heveslerinden ayırma yönünde bir ihtiyaç da vardı. Köylülere, çiftçiliğe ya da kır hayatına duyulan küçümseme veya kendini üstün görme hislerinin ifadesi olmanın ötesinde, sinai üretim ve rasyonalleştirilmiş karar alma süreçleri etrafında örgütlenmiş yapay bir dünya yaratmaya yönelik teknokratik rüyanın başlangıcıydı burada söz konusu olan.

Bu yanılsamaların inandırıcı olması için kent toplumsallığının kalbindeki bütün metabolik süreç ve akışların üstünün örtülmesi gerekiyordu. Bu bakımdan standartlaştırılmış, araçsallaştırılmış bir megakent projesini yönlendiren şey “organik süreçlere duyulan derin bir küçümseme”di.²⁸ Nitekim, yirminci yüzyıl başlarına gelindiğinde, bir makine çağından bahsedilebilmesi için ev içi sıhhi tesisat, modernleştirilmiş kanalizasyon, hayvan kesimi işinin şehir dışında yapılması, doğum ve ölüm olaylarının hastanelere taşınması ve endüstriyel tarımın gelişmesi tarafından sağlanan örtülerin varlığı elzemdi. Canlı sistemlerden koparılmış yapay ortamların görünüşteki özerkliğinin, Le Corbusier’nin “yaşama makinesi”, Mies’in Villa Tugendhat’ı, Hugh

28. Lewis Mumford, *The City in History*, New York: Harcourt Brace, 1961, s. 527 (*Tarih Boyunca Kent*, çev. Gürol Koca-Tamer Tosun, Ayrintı, 2019).

Hefner'ın ıvır zıvır dolu garsoniyeri gibi birçok gösterişli tezahürü vardı ki bunlar da, piyasa-dışı mekânların, rekabete dayalı olmayan ticari girişimlerin ve finansallaştırılamayan etkinliklerin gittikçe daha marjinal hale getirilmesiyle örtüşen şeylerdi.

Özellikle İngiltere ve Fransa'da kent merkezleri, hâkimiyet altına alınmış sömürgelerin köle emeğinden bol bir şeyin olmadığı yeni "küresel kır"ından gelen ekonomik akışlara bağımlıydı ki bu da kent-kır kopukluğunu iyice pekiştirdi. İzlenimci resim kırsal emeğin izlerinin büyük ölçüde dışarıda bırakıldığı yeni, süs mahiyetinde, varoşlaştırılmış bir doğa icat ederek bu yeni kentli zihniyeti takviye etti. Baudelaire'in Fontainebleau Ormanı'ndaki "kutsileştirilmiş sebzeler" diye küçümsediği yaşlı ağaçları koruma gayretleriyle alay etmesi veya Mondrian'ın doğanın düzensizliğine karşı duyduğu fiziksel tiksinti, modernistlerin münhasıran kentli bir evrene duydukları bağlılığın yüzeysel ama bilinen örnekleridir. Daha da önemlisi, Baudelaire yeni palazlanan metropolde yaşamının ruhsal maliyetlerini çok erken kavramıştı ve eleştirmen Walter Benjamin'in vurguladığı gibi, "cansız şeylerle kurduğu empati ilham kaynaklarından biriydi."²⁹ *Les Fleurs du Mal* (Kötülük Çiçekleri) Manfredo Tafuri'nin ileride, insanın umut ve değerleri karşısında acımasız bir kayıtsızlıkla işleyen modern ekonomik ve teknolojik süreçlere atıfla "kent dinamizminin elemi" adını vereceği şeye kalıcı bir ifade kazandırmıştır. Yine de Baudelaire doğa karşıtı tavrını hep sürdürüp şehrin yarattığı ayrışmalarla geçirimsizlikleri kaçınılmaz olarak ve her şeyi kapsar mahiyette görmüş ve kabul etmiştir. Burada modern şehrin paradoksal haritası ifşa edilmiş oluyordu: Şehrin cansız ve madeni yüzeyleri onu zamandışı ve yıkılmaz gösteriyordu, ama kapitalist birikime eşlik eden ziyan-

29. Walter Benjamin, *The Writer of Modern Life: Essays on Charles Baudelaire*, çev. Harry Zohn, Howard Eiland ve Edmund Jephcott, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2006, s. 86.

kârlık ve yıkıcılık her türlü anıtsal kalıcılık iddiasını hükümsüzleştiriyordu.

Şehri organik geçim örüntülerinden ve emeğinden yalıtma girişimlerinin en feci miraslarından biri ABD kırsalının geniş kısımlarını işgal eden o kâbustan farksız CAFO'lardır.* Modern-öncesi tarım ve hayvancılık pratiklerinin bütün veçheleriyle ortadan kaldırılabileceğini veya bir sanayi süreci olarak yeniden icat edilebileceğini zanneden modernist hezeyanın gizli yüzüdür bunlar. CAFO'lar ve fabrika çiftçiliğinin diğer biçimleri, korkunç koşullarda kapatılmış ve biyokimyasal maddeler kullanılarak büyütülen milyarlarca duyarlı hayvanın gıda ürünlerine çevrildiği yerlerdir. Buradaki atıklar, kesintisiz katliam, genişledikçe genişleyen gübre gölcükleri, zehirlenen toprak ve su, çok düşük ücretlerle çalışan işçileri nefes alamaz hale getiren hava, geçimi bu sisteme bağlı olan herkes için görünmez ve tali önemde şeylerdir. Modernlik, insanların geçim araçlarına sistematik olarak yabancılaşmasından ve hayatın bekasını sağlayan doğal ortamlar ile ekosistemlerin ortadan kaldırılmasından ayrılamaz.

1853'te, yani Baron Haussmann'ın Paris şehrini yeniden yapmaya başladığı yılda, Salon'da Rosa Bonheur'ün *At Panayırı* adlı resmi sergileniyordu. Tam da kent mekânının çok önemli bir dönüşüme girmesinin arifesinde yapılan bu resim o tarihsel uğrağın çatlakları ve istikrarsızlıklarıyla yoğrulmuştur. 4,9 metre genişliğindeki bu anıtsal tasvirde şehir ile kır arasındaki karşılıklı ve canlı ilişki resmedilir. Alış satış ve takas işlerinin yapıldığı mevsimlik pazaryeri mahiyetindeki kent panayırı üzerinden, hayvanların yetiştirildiği kırsal bölgeler ile şehirler arasındaki asırlık karşılıklı bağımlılığın haritası çıkarılır. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı şehir ile kır arasındaki hem simgesel hem de pratik

* Concentrated Animal Feeding Operations: Konsantre Hayvan Besleme Çiftlikleri -ç.n.

bağların düzenli olarak koparılmasına sahne oldu; özellikle zenginliğin topraktan kopması Batı modernleşmesinin tanımlayıcı özelliklerinden biri haline geldi. 1871'e gelindiğinde Paris Komünü'nün, etrafı düşman ordularıyla kuşatılmış, kaderine terk edilmiş asileri, kırlarda kendilerine destek olacak paralel bir ayaklanma olmayınca şehirli işçiler ile uzaktaki köylüler arasındaki bağların kopmuş olduğunu acı bir biçimde fark etmişlerdi. 1927'de Şangay'daki işçi milislerinin kaderi de buna benzedi.

Yirminci yüzyıl başlarına gelindiğinde, *At Panayırı* ve Bonheur'ün bütün eserleri kozmopolit küçümsemelerin nesnesi haline gelmişti. Diğer akademik resimler arasında özellikle bu resim tepeden bakan erkek eleştirmenlerin özel hedefi oldu; onlara göre miyadı dolmuş veya modernlik karşıtı ne varsa onun cisimleşmiş haliydi bu resim. Daha çok yakın tarihlerde bile, New York Metropolitan Müzesi'nin, kentli sofistikasyonlarını *At Panayırı* ve yaratıcısı hakkında küçümseyici espriler yaparak sergileyen ziyaretçileri vardı. Ama resmi modernizmin artık modası geçmiş değerlerine uzak bir yere yerleştirdiğimizde aslında ne olduğunu daha iyi görüp değerlendirmek mümkün hale geliyor: Bu resim, eskilerden kalma unsurlarıyla ve devamlılıklarıyla daha henüz yaratılmamış bir geleceğe işaret eden, çoğul zaman-sallıklarla yoğrulmuş bir nesnedir. 1850'lerde burjuva seyirciler tarafından coşkuyla karşılanmasına rağmen, hiçbir zaman gerici bir kırcılık resmi olmamıştır. Bonheur, ütöpik sosyalist yetişme tarzının gereğini yerine getirerek *At Panayırı*'nı, içinde bulunduğu şimdinin (bizimkinin de) o zamandan bile ihtilafli olan mekân ve kimliklerinin bir imgesi haline getirmiştir. Şehrin diyagramıyla karşı karşıyayızdır burada kesinlikle – Boulevard de l'Hôpital'in ön planda ayrıntılı olarak tasvir edilen kaldırım taşları, panayırın gerçekleştiği yüzeydir ve birkaç yıl önce bu tip taşların barikatlarda isyancılar tarafından nasıl kullanıldığını hatırlatır, ileride de kullanılabileceklerini işaret eder.

Bonheur'ün şehrine damgasını vuran bir diğer unsur da fallik saat kuleli kubbesini göğe karşı siluet halinde gördüğümüz Salpêtrière tımarhanesidir. Bu kapatma mekânı, idare altına alınmış [cinsel] ikilikler ve atanmış kimlikler alanını, delilik ile aklın, toplumsal cinsiyetin ve dolaylı olarak insan ile hayvanın tanzim edilişini temsil eder. Bonheur'ün kendi hayatında zorunlu cinsiyet normlarıyla kendisi arasına koyduğu mesafe, resmindeki atlar ile onlarla ilgilenen insanlar (aralarından biri de muhtemelen bir otoportredir) arasında net bir sınır çizmeyi reddetmesinde de yankılanır. Bedenlerin bir insan-hayvan hiyerarşisi içermek-sizin merkezci bir girdap içinde iç içe geçişi, melez canlılıklar ve yoğunluklarla dolu coşkun, karnavalvari bir mekân-zaman olur çıkar. Makine çağının hayvanlığı bastıran veya dışlayan eril nekropolünden fersah fersah uzakta, henüz daha ortaya çıkmamış bir şehirdir buradaki. Yirmi yıl sonra Eadweard Muybridge'in demiryolcu patron Leland Stanford'un mali desteğiyle üreteceği at kronofotoğrafları ise hayvanların itici gücünün yerine hayat düşmanı yakarak-hareket-sağlama biçimlerinin geçmesinin görsel habercileri olacaktır.

İçinde bulunduğumuz nihai olağanüstü hal döneminde Bonheur'ün resmi şunu ima ediyor artık: Örselenmiş bugünüme ait şehrin bir geleceği olaksa, ancak bizlerin başka türlerle, insandışı hayatla kuracağımız işbirliği ve kapitalizm-sonrasında biyoçeşitliliği yeniden tesis etme yolunda harcayacağımız çaba tarafından belirlenen bir alan olarak hayal edilmesi sayesinde olacaktır. Bonheur'ün çok-türlü tasvirindeki hayaletler, henüz varolmayan ama “bedenlerin başka bedenlere, zamanların başka zamanlara dolanacağı ortamlar” olacak³⁰ kent ekosistemlerinin zorunluluğunu gözler önüne seriyor. 1994'teki olağanüstü keşif,

30. Anna Tsing ve diğ. (haz), *Arts of Living on a Damaged Planet*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 2017, s. 7.

güney Fransa’da zamanları aşan hayvan (ve tabii at) resimleriyle dolu Chauvet mağarasının bulunması tesadüfi bir olay olarak da görülebilir elbette ama böyle son derece tehlikeli bir dönemde, insanlığın ancak hayvanlarla insan-olmayanların yaşam-dünya-sından ayrılamayacak oluşunu kucaklayarak serpilebilmiş olduğunu teyit eden 30.000 yıllık imgelerin bulunuşuna kehanet kabilinden bir şifa iması olarak bakmak daha hayırlı olacaktır.

1848 devrimleri, yol açtığı sonuçlar ne olursa olsun, işçi öz-yönetimine, çeşitli yardımlaşma biçimlerine ve özel mülkiyetin reddine dayalı daha eşitlikçi bir topluma dair, onyıllar boyunca serpilmiş beklentilerin ürünüydü. 1848’deki işçi sınıfı mücadeleleri Kaliforniya’da altın bulunmasıyla aynı dönemde gerçekleşmişti; Avrupa’da çok geniş yankılar uyandıran bu olay mutluluk getireceği hayal edilen paralel ama çok farklı bir dizi umudu beslemişti. Hemen zenginleşme beklentisiyle altın bulunan bölgelere giden binlerce kişi arasında Haziran ayaklanmalarının yenilmiş asilerinden bazıları ve Kuzey Amerika’daki Fourierci ve İkaryalı komünlerin hayal kırıklığına uğramış mensupları da vardı.³¹ Ernst Bloch’un *Umut İlkesi*’nde açıkladığı gibi, insan “değişken ve engin bir dürtüler kompleksi, değişen ve çoğunlukla kötü düzenlenmiş bir istekler yığındır.” Bloch, dürtülerin kendisinin de tarihsel olarak şekillendirildiğini gösterir: “Sürekli değişen formlara bürünen tarih boyunca pek bir dürtü yoktur ki aynı kalmış olsun. Yeni nesnelerle birlikte, daha dün kimsede en ufak bir emaresi olmayan farklı iptila ve tutkular uyanır. Zaten kendisi de belli koşullarda edinilmiş olan mal mülk edinme dürtüsü, kapitalizm-öncesi dönemlere çok yabancı gelecek ölçüde büyümüştür.”³² Günümüzün milyarlar kültürünün kökleri on

31. Bkz. Malcolm J. Rohrbough, *Rush to Gold: The French and the California Gold Rush 1848-1854*, New Haven: Yale University Press, 2013.

32. Ernst Bloch, *The Principle of Hope*, çev. Neville Plaice, Cambridge, MA: MIT Press, 1986, s. 49 (*Umut İlkesi*, çev. Tanıl Bora, İletişim, 2020).

dokuzuncu yüzyıla özgü kolayca toplanan zenginlik imgelerinde ve bunun uyandırdığı arzulardadır; bunlar da umudu ortak sorumluluklara ve karşılıklılığa dayalı şeylerden uzaklaştırıp mali ve simgesel sermaye edinmeye yönelik bireysel özlemlere yönlendirirler.

Çoğunlukla temelde aynı kalan yoksunluk ve aşağılanma deneyimlerinin kışkırttığı popüler zenginlik hayalleri, modernliğe özgü hatlarına, genişleyen bir tüketim toplumunun eşitsizliklerinin ve sınıfsal hiyerarşilerinin ortasında bürünürler. Dumas'ın *Monte Kristo Kontu*'nun (1844) popülerliğini hiç kaybetmemesinin ardında, sonraları birçok kez tekrar edilen o formül, yani elde edilen muazzam bir servet sayesinde haksızlıkların gecikerek de olsa giderilmesini ve ihanetle adaletsizliğin faillerinin cezalandırılmasını öne çıkaran o güçlü anlatı vardır. Dumas'ın romanı, kitabın kahramanının bulduğu gizli bir hazinenin, yaptıkları komployla kendisini ömür boyu hapse yollayanlardan intikam almasını sağlayacak karmaşık bir planı nasıl kolaylaştırdığını ayrıntılarıyla anlatır. Ama bu intikam öyküsünün içinde, imkânları ve eğitimi sınırlı bir denizci olan Edmond Dantès'nin muazzam bir servet elde ederek mecazen ölümler diyarından dönüp kendisini, gücü her şeye yeten, aristokratik, birçok yeteneği olan bir plutokrata dönüştürmesinin hikâyesi de vardır. Romanın en cazip yanı, sınırsız zenginliğin insanın kendini yeniden icat etmesini, birçok kimlik, olağanüstü hareket araçları, nüfuz ve bilgi kaynağı edinmesini sağlamasındadır. Kitabın anlatısı zenginliğin tarihsel dönüşümüne, yani altın, gümüş ve mücevher gibi elle tutulur şeylerden borç ve kredi gibi modern mali araçlara dönüşümüne paraleldir; Kont, düşmanlarından birini aşağılayıp mahvetmek için tam da bu silahları kullanır.

Ama *Monte Kristo Kontu* gibi hikâyelerin uyandırdığı hülyalar, paranın ve piyasa ekonomisinin, en mahrem aile ve kişisel hayat alanları da dahil toplumsal varoluşun bütün veçheleri-

ni kirlettiği bir dünyanın acımasız, rekabetçi gerçekliklerini sergiliyordu. On dokuzuncu yüzyıl edebiyatının Balzac'tan Trollope'a, Galdós'tan James'e çeşitli simaları içeren farklı bir kategorisi ise paranın insan ilişkilerine soğuk soğuk sızmasını teşhir etmesiyle korur önemini. Bu romanların aydınlatıcı olmasının bir nedeni de daha eski, parasal olmayan kod ve davranışların kalıntılarının hâlâ var olduğu bir dönemde kapitalist değerlerin dayatılışını gözlemlemeleridir. Yirminci yüzyıl ortalarına gelindiğinde kapitalizmin şekillendirdiği davranışlarla ihtiyaçların tamamen içselleştirilmiş olması, yarattığı şiddetin ve zehirli ortamın dikkate değer görülmesini genellikle engellemiştir.

Flaubert'in *Gönül Eğitimi* (1869) paranın her şeye baskın çıktığı bir toplumda arzularla umutların nasıl çarpıklaştığını acımasızca anlatması bakımından neredeyse eşsizdir. Hiçbir amacı olmayan Frédéric Moreau bir sabah bir mektup açar: Amcasının büyükçe servetinin tek vârisinin kendisi olduğunu belirten yasal bir belgedir bu. Hemen, gelecek yıllık geliri hesap eder ve kendinden geçip artık para yetiştirebileceği elbiseleri, eşyaları, hediyeleri ve arabaları hayal eder. "Bu düşler kafasına öyle kalabalık bir şekilde hücum etmekteydi ki başının döndüğünü hissetti."* Ama onda bu coşkun beklentileri doğuran şey para ve toplumsal mevki hırsı değil, bu servetin evli bir kadına sevdalanmasını kolaylaştıracak olmasıdır. Aşk ve arzu paranın faydalılığıyla kirlenir. Verilebilecek sayısız örnek arasından, Conrad'ın *Almayer'in Sırça Köşkü* (1895) romanının kahramanına dikkat çekebiliriz: Sömürge konumundaki Borneo'da yaşayan başarısız bir tüccar, kendisine mesafeli duran kızına duyduğu sevgi yüzünden ormandaki kayıp bir altın madenini bulmak için nafile bir arayışa girer; burada altın bularak Avrupa'ya zafer kazanmış bir halde

* Alıntı Cemal Süreya çevirisinden: *Bir Delikanlının Romanı. Gönül Eğitimi*, Cem, 1971, s. 122. -ç.n.

dönebileceğini ummaktadır. İç içe geçmiş bir sevgi, tamahkârlık, ırkçılık ve hınç karışımının harladığı bu ateşli servet arayışı, bozulmuş kamusal ve özel hayatının hayali şıfası haline gelir.

Kapitalizmin hayatlarımızın birçok tabakasına nüfuz etmiş olmasına rağmen, çoğumuz bunun ille de sadece kendi menfaatlerini ve kişisel kazancını düşünerek harekete geçen öznelere yaratmadığını biliriz. Gelgelelim, ortada ekonomik adalet ve üyelerine karşı sorumluluk üzerine kurulu bir toplum olmayınca, zenginlik arzusu, başkalarına duyulan sevgi ve ihtimamın yönlendirildiği başlıca yol olur çıkar. İnsanın kendi istek ve özlemleri ne olursa olsun, sevdiklerinin (çocuklarının, eşinin veya arkadaşlarının) ihtiyaç ve mahrumiyetleriyle kurduğu empati, piyangodan, çevrimiçi kumardan veya benzer girişimlerden bir anda çok para kazanmak gibi olmayacak hayallere bağlanıverir. Patti Smith'in 1975 tarihli "Free Money" şarkısında anlatıcı şanslı biletin beraberinde getireceği müthiş tatmini anlatır özlemle: Sevgilisinin ihtiyaç duyduğu, istediği şeyleri alabilecektir onun sayesinde. Sevginin eninde sonunda paranın yanılsamalarından medet umması, bir buçuk yüzyıldır popüler kültürün ana temalarından biri olmuştur.

Zenginleşme planlarına her zaman muhtelif büyüyle düşünme/totem yapma biçimleri eşlik etmiştir, ama bazı toplum kuramcılarının gösterdiği gibi, neoliberal küreselleşme neredeyse her yerde "doğüstü ekonomiler" doğurmuştur.³³ Mali sermaye işlemleri, sıfırdan biriktirilmiş gibi görünen servetleri, çalışmazsınız veya çaba harcamazsınız yaratılmış değerleri seyirlik bir gösteri haline getirerek, sıradan insanları, çok zengin olanlara para akıtan "esrarengiz güçler" varmış gibi düşünmeye sevkeder. Her kıtada parasal umutların bağlandığı melez refah dinleri, en-

33. Bkz. Jean Comaroff ve John Comaroff, *Millennial Capitalism and the Culture of Neoliberalism*, Durham: Duke University Press, 2001, s. 22-26.

vai çeşit kehanet ve falcılık veya ritüel piramit şemaları boy göstermiş durumda. İnternet kompleksi kürenin her yerinden ulaşılabilmesi sayesinde bu doğaüstü ekonomileri ve onları yönlendiren duyguları kendi bünyesinde massediyor. İnternetin sınırsız devreler şemasında meydana gelen her şey nicelleştirildiği, dolayısıyla paraya çevrilebildiği için pek çok kişi, çevrimiçi ölçeklenirliğin, metalaştırılmış bir dijital benliğe piyangodan çıkarcasına zenginlik getirebileceği yolundaki o belli belirsiz inanca sıkı sıkı sarılıyor. Ama internetin gerçekliği, birçok kişinin ufak tefek varlıklarını birkaç seçkinin portföyüne yönlendirmeyi çok iyi becermesidir.

Sorunun milyarderler olmadığı; onların, dinamikleri kimse tarafından doğrudan yönetilmeyen bir piyasa ekonomisinin ikincil belirtisi oldukları söyleniyor sık sık. Bu iddia mantıklı bile olsa yine de küresel milyarder (bazıları yakında trilyoner de olacaklar!) sınıfının sosyopatlığının bir dizi habis sonuç yarattığı kesindir. Kazanan-her-şeyi-alır kültürü asgari adalet ve demokrasi normlarıyla uyuşmamakla kalmaz, onların yok olmasıyla da eşanlamlıdır. Küresel finansın düzenlenmemiş, fiilen yasadız çerçevesi, özellikle şimdilerde, toplumsal serveti ve doğal kaynakları yağmalama konusunda daha da az çekincesi olan, hatta hiç çekincesi olmayan yeni bir suçlular ve psikopatlar kategorisini de kendine çekiyor ve güçlendiriyor. Milyarderlerin anaakım medyada idolleştirilmesi nedeniyle, sınıf hiyerarşisinin orta basamaklarında yer alanlar bu delirmiş toplumsal gerçekliğe bir şekilde uyum sağlamak zorunda kalıyor, küresel merdivenin en altındakilerse acı çekiyor, mülksüzleştiriliyor ve kullanılıp bir kenara atılıyorlar.

C. Wright Mills'in 1950'lerde gözlemlediği Amerikalı "iktidar seçkinleri"nden beri köprünün altından çok sular aktı. Birbirlerine gevşek bağlarla bağlı ve kendi kendini çoğaltan bir tabakayı anlatıyordu Mills; bu tabakadaki servet farkları, dışa ka-

palı kurumsal ortamlar içerisindeki ortak sosyalleşme ve hareket ritüelleriyle telafi ediliyordu. Bu sınıf ayrıca, kendi ulusal ekonomi ve sanayilerini topyekûn yağma ve talandan geçirmeyi engelleyen ideolojiler ve siyasi zaruretlerle de şekillenmişti. O devirden beri küreselleşme sayesinde birçok yasal kısıtlamadan ve birikimi hızlandırıp güçlerini artıracak şeyler dışında herhangi bir şeye yönelik sorumluluklardan kurtulmuş, salt net servetleriyle tanımlanan karmakarışık bir ulusötesi milyarderler zümresi ortaya çıktı. Milyarder kültürüne değer yüklenip içselleştirilmesini sağlayan kurum ve seyirlik gösteri biçimleri, son derece etkili toplumsal denetim araçlarıdır. Bu azametli tabaka ile doğrudan veya dolaylı olarak onlara hizmet edenlerden oluşan çok daha geniş meritokratik sınıf arasında devasa bir uçurum vardır. Bu sınıfın mensupları bankacılık, hukuk, finans şirketlerinde, medya ve eğlence holdinglerinde, tasarım ve moda alanlarında, araştırma kurumları ve üniversitelerde, her türlü teknoloji şirketinde ve diğer sektörlerdeki militan çalışanlardır. Nüfusun bu kesiminde bulunanların çoğunun kendilerinin de bir gün ultra-zengin olacaklarına yönelik gerçekçi bir beklentileri yoktur tabii, ama aşırı güç ve ayrıcalık sahibi çevrelere esrikleştirci ölçüde yakın olmalarının etkisiyle süper zenginlere sarsılmaz bir bağlılık gösterirler. İtaatkâr bağlılık ile duyguları veya empatiyi küçümsemenin kendilerine çeşitli nimetler kazandıracağına farkında olan bu yüzeyde kozmopolit sınıf, en tepedeki seçkinlerle kulluğa benzer bir ilişki kurar. Dünyanın belli başlı şehirlerinin, aşırı zenginliğin şatafatını kent mekânının fiziksel dokusuna işleyecek şekilde yeniden inşa edilmesi de, kişinin bu güzide ortamlarla kurduğu hayali ilişkiyi büyütme hizmet ettiğinden bu hürmetkârlığı daha da güçlendirir. Bu kulluk tavrı aslen kentlerde kuluçkaya yatırılıyor olsa da, aslında bu ilişkiler seçkin olmayan bütün topluluklardan ve daha geniş toplumsal gerçekliklerden yalıtılmış bir mekândışılık içerisinde cereyan etmektedir.

Tekrar olacak ama bir daha söyleyeceğim: Milyarder sınıfının serveti ve gücü internet kompleksinin kilit unsurlarıyla yapısal olarak bağlantılıdır. Başat medya ve teknoloji şirketlerinin bu az sayıda seçkinin ellerinde olması tesadüf değildir. Gelişkin dijital ağların hızları ve hesaplama imkânları; kripto-paraların, yüksek teknolojiye dayalı vergi kaçırma ve para aklama şemalarının genişlemesi ve uyuşturucu, silah ve insan kaçakçılığından elde edilen kârların daha meşru zenginlik rezervlerine katılabilmesinin kolaylaşması olmaksızın son yirmi yılı aşkın süreye özgü açgözlü servet üretme stratejilerinin çoğu mümkün olamazdı. Toplumsal, ekonomik ve kişisel hayatın çok büyük ölçekte çevrimiçi sistem ve platformlara taşınması, servetin sürekli yukarı doğru transferine ivme kazandırdı. Neredeyse her jest ve bakışın parasallaştırılabileceği düzenlemelerle insanların 7/24 ekran başında olmaya teşvik edilmesi kaçınılmazdı. Nitekim, kul sınıfının bitmek bilmeyen görevlerinden biri de dijital medya ürünlerinin toplumsal gerekliliğini ve sözde nimetlerini sorgulayan herkesi susturmak, dışlamak veya marjinalleştirmektir. Bunlar, ilk kez Karl Mannheim ile Max Weber'in dikkat çektiği, asıl işlevleri o zaman da bugün de mevcut gerçekliği meşrulaştırmak ve pekiştirmek olan yazar ve yorumculardan oluşan o köleler sürüsünün günümüzdeki versiyonlarıdır.

Şirketleşmiş teknoloji kültürünün ve onu ayakta tutan mecburi tüketimciliğin her türlü reddine karşı, bunun “kalıcı” bir sistem olduğu görüntüsü canhıraş bir şekilde savunulur. Kul sınıfının bekçi köpekleri sayesinde, bir avuç dev şirketin yüksek-teknolojili ürünleri her şeyi kapsayan bir “teknoloji” kategorisinin bütününe oluşturuyormuş gibi yapılır ve bunlardan kısmen bile olsa uzak durulması hemen çarpıtılıp her türlü teknolojiye karşı olmak veya “doğaya dönmek istemek” haline getirilir. Bunların önceliklerinden biri de mevcut teknik yeteneklerin münhasıran sermaye ile imparatorluğun taleplerini karşılamak yerine

yerel ve bölgesel topluluklar tarafından insani ve çevresel ihtiyaçları karşılamak için yaratıcı biçimlerde kullanılmasını önlemektir. Halihazırdaki teknolojik düzenlemelere gösterilen direncin ısrarla sadece birkaç münferit huysuz bireyle ilgili bir mesele olarak gösterilmesi de şirket plutokratlarının emeğe dayatılan yüksek teknolojik köleliğin geniş ölçekli ve sınıf temelli reddinden aslında ne kadar korktuklarını gözler önüne seriyor. Teknofobik birkaç kişiden ibaret gibi gösterdikleri bostan korkuluğu ciddi bir endişenin ürünü olan bir kurmacadır; Amazon depolarında, Walmart'larda, et paketleme tesislerinde, çağrı merkezlerinde ve başka birçok yerde zamanları da emekleri de git-tikçe sertleşen düzenlemelere tabi tutulan ve kısa bir süre sonra yerlerini robotlara bırakma tehdidi altında da olan milyonlarca düşük ücretli işçinin kitlesel bir ayaklanma başlatabilme potansiyeli olduğunu gizlemeye yarayan bir kurmaca. Şu sıralarda dünyanın dört bir yanında su yüzüne çıkan ve çoğunlukla baskıcı performans değerlendirme teknolojilerini hedef alan birçok iş-yeri mücadelesi de seçkinlerin huzursuzluğunu artırıyor.

Aşağı yukarı son beş yıldır, toplumsal çözülme belirtilerini görmezden gelmek imkânsızlaşınca, anakım medyada dijital teknoloji ve sosyal medya hakkında çıkan yorum ve yazıların tonunda bazı değişiklikler oldu. Mesela internet ve sosyal medya kullanma biçimlerimizin yarattığı bazı olumsuz sonuçları tartışmak artık mubah. Ama tabii, zararlı olan her şeyi küresel sistemlerin mevcut işleyişi içerisinde düzeltilebilir gibi sunmak koşuluyla. Eleştiriler o hiç değişmeyen genel "Sosyal medya iyiye de kötüye de kullanılabilir, önemli olan onu hayatınızı ve kariyerinizi daha tatminkâr ve başarılı kılmak için kullanmayı öğrenmeniz" formülüne bağlı kalan upuzun kitap başlıklarının ("Medya Okuryazarlığı Çevrimiçi Dünyamızı Nasıl Kurtarabilir?", "Dijital Çağda İyiyi Benimseyip Kötüden Uzak Durmak", "Teknolojiyle Nasıl Sağlıklı İlişki Kurulur?", "Ağa Bağlı Dün-

yada Başarılı Çocuk Yetiştirmek” vs.) veya medya içeriklerinin reformist çerçevesi içinde dile getirilmelidir. Öte yandan, yaşanabilir bir gezegenin hayatlarımızı kökten yeniden yapılandırmayı ve mega şirketlerin büyüyüp zenginleşmesini sağlayan ürün ve hizmetleri reddetmeyi gerektirdiği yolunda herhangi bir öneri kabul edilemez. Son dönemlerdeki bu sözde dengeli formüller sağanağının ardında daha habis içerimler olduğunu da fark etmek gerek. Bu formüller, dolaylı yoldan, internetin her türlü yararlı ve eşitlikçi temsilini reddetmekte ve geç kapitalizm dönemindeki bütün faaliyet alanları gibi internet kompleksinin de birkaç kazanan ile çok sayıda kaybedenin bulunduğu bir rekabet mekânı olduğu yönünde pek de örtülü sayılmayacak bir uyarıda bulunmaktadır. Çevrimiçi olarak ulaşılabilen kaynak ve nimetler kıtlıkla tanımlanır olmuştur: yani dolaysız olarak el altında, herkesin erişimine açık halde değildirler artık. Borçluluk, iş güvencesizliği ve işsizliğin belirsizlik ve umutsuzluğu yoğunlaştırdığı şu sıralarda verilen mesaj gözden geçirilip şu hale getirilmiştir: İnternette alınabilecek ödüller vardır, ama bunlar sadece belirlenmiş kurallarla piyasa odaklı davranışlara en çok uyanlara sunulmaktadır. En gayret gösterenlerin bile başarısızlığa veya bir kenara atılmaya karşı dokunulmazlık kazanma garantileri yoktur elbette.

Seçkinlerin önceliği hâlâ, insanları internet kompleksinin artırılmış gerçeksizlikleri içerisinde kapalı tutmaktır; deneyim burada parçalara ayrılarak, gelip geçici önemlilik iddialarından, hayatlarımızı nasıl sürdürmek, bedenlerimizi nasıl idare etmek, ne satın almak ve kime hayran olup kimden korkmak gerektiğiyle ilgili bitmek bilmez ikazlardan oluşan bir kaleydoskopla dönüşür. İnternetin getirdiği ayrılma ve atomlaşma, milyarder kültürünün getirdiği aşağılanma ve hor görülmelerle iyice pekişiyor. Aşırı adaletsizliklerle ekonomik eşitsizliklerin damgasını vurduğu önceki dönemlerin tersine, bu dönemde sınıf çatışmasının

gerçeklik ve zorunlulukları etrafında yeni dayanışmaların ortaya çıkabileceği pek bir zemin yok. Hiç istemediğimiz halde güçsüzlük hislerine veya sorunlara bireysel “çözüm” bulunabileceği yanılsamalarına teslim oluyoruz. Bloch’un mal mülk edinme dürtüsünün nispeten yenilerde ortaya çıktığı tespiti, hiç değilse, toplumsal krizler yoğunlaştıkça tekrar ortadan kaybolabileceği veya başka bir şeye dönüşebileceği olasılığını da içinde barındırır. Ancak, sosyolog Norbert Elias dürtü ve isteklerin tarih boyunca değiştiği anlayışına çok önemli bir ilavede bulunur. Batı modernliğine özgü yabancılaştırıcı bireycilik hakkında yazarken, fiilen tarihasırı olan veya doğuştan gelen bir insan dürtüsü saptar. Israrla en temel insani ihtiyacın “başka insanlarla kurulan ilişkilerde içten gelen insani sıcaklık ve kendiliğindenliğe” duyulan ihtiyaç olduğunu söyler. “İnsan toplumuna duyulan duygusal ihtiyaç, başka insanlardan duygulanımlar alma ve onlara duygulanımlar verme ihtiyacı, hangi biçime bürünürse bürünsün, insan varoluşunun temel şartlarından biridir.”³⁴ Tabii ki teknolo-modernistler buna da burun kıvrıracak, insan sıcaklığı denen şeyin abartıldığını, ona özlem duymanın nostaljik ve kötü anlamda duygusal bir şey olduğunu, zaten onun ulaşılmazlığını telafi edecek envai çeşit uygulama ve dijital simülasyon olduğunu söyleyeceklerdir.

34. Norbert Elias, *The Society of Individuals*, çev. Edmund Jephcott, Oxford; Blackwell, 1991, s. 201.

3

Toplumumuz çözülrken kamusal alan ile mahremiyet alanı aynı anda dumura uğruyor.

ALEXANDER KLUGE

İnternet kompleksi genişleyip toplandıkça hayatımızın gittikçe daha çok yönü dijital ağların protokollerine dahil ediliyor. İşin felaket yanı, dostluk, sevgi, topluluk, şefkat, arzusun görkemi ve kuşkularla acıların paylaşımı ile çevrimiçi işlemler arasında onulmaz bir bağdaşmazlık olması. Bunların çoğu çevrimiçine girdiklerinde yok oluyor veya tekillik ve tarife sığmazlıklarından arındırılıp boşluk ve sıklıkla doldurulan soluk simülasyonlar haline getiriliyorlar. İnternette sevinç de yok keder de, güzellik de yok coşku da. Şiirler bulunabiliyor ama şiir yok. İnsan potansiyelinin zenginlik ve sınırsızlığını böyle gaddarca dijital sistemlerin ıssızlık ve tekdüzeliği içerisine kapatmanın yol açtığı bütün sonuçları nasıl ölçüye vurabiliriz ki? Bu uyuşmazlık bütün delilik ve şiddetiyle her yerde bariz biçimde ortada ama hayatlarımızın çevrimiçi yaşanmasının, umutlarımızla yaratıcı enerjilerimizin burada iflah olmaz biçimde dağılıp gitmesinin kaçınılmaz olduğu yolundaki aldatıcı inanç bu delilikle şiddetin üzerini örtüyor.

İnternet kompleksi, bu bakımdan, kapitalizmin uzun bir süredir insan enerji ve duygularını ekonomik ve disiplinler gerek-

sinimlerce şekillendirilmiş kalıplar içine sokmayı talep etmesiyle süreklilik içindedir. Herbert Marcuse bu süreci etkileyici bir biçimde izah etmişti: “İnsan varoluşunun toplumsal organizasyonunun altında temel libidinal istek ve ihtiyaçlar vardır; kolayca biçim verilebilen bu son derece esnek istek ve ihtiyaçlar tahakkümün çıkarlarına göre şekillendirilir, onlarla eşgüdümленir ve böylece çoğunluğu yönetici azınlığa bağlayan istikrar sağlayıcı bir kuvvet haline gelirler.”¹ Ona göre, bastırma öyle etkili oluyordu ki aldatici bir özgürlük veya bağımsızlık biçimine bürünüyordu; kitlelerin kültür endüstrisinin sunduğu “eğlencelere” isteye isteye teslim olması bunun örneklerinden biriydi. Marcuse “performans ilkesi”nin insanları kendi arzu veya içgüdülerini takip etmek yerine önceden belirlenmiş çalışmaları veya ekonomik bakımdan zorunlu işlevleri isteyerek yerine getirmeye nasıl yönlendirdiğini açıklıyordu. Çalışmalarının merkezinde, kapitalizmin toplumu teknoloji ile boyun eğdirmeyi, rasyonalite ile zorlamayı kaynaştırarak yönettiği tespiti vardı. “Teknoloji, insanların özgürlüksüzlüğünün en etkili rasyonalizasyonunu sunar ve özerk olmanın, kendi hayatını kendi belirlemenin ‘teknik’ olarak imkânsız olduğunu gösterir.”² Marcuse ayrıca kapitalizmin doğa sömürüsünün de, baskıcı olmayan toplumsal ortamlar hayal etmek ve yaratmak için elzem olan insani duyumsallık yeteneklerine zarar verdiğini iddia etmişti.

1980’lerde envai çeşit postmodernist Marcuse’nin eserini modası geçmiş diyerek bir kenara attı: İktidarı baskıcı olarak kavraması, bütün o yeniyetme Foucaultcu akademisyenlere küfür gibi geliyordu. Kimilerine göreyse, teknolojinin “oyuncu” ve

1. Herbert Marcuse, *Eros and Civilization*, New York: Random House, 1961, s. 220 (*Eros ve Uygarlık*, çev. A. Yardımlı, İdea, 2016).

2. Herbert Marcuse, *One-Dimensional Man: Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society*, Boston: Beacon Press, 1964, s. 158 (*Tek Boyutlu İnsan*, çev. Aziz Yardımlı, İdea, 2016).

yaratıcı imkânlarını görmeyi başaramamıştı Marcuse. 1991'den sonra ise, kapitalizm kalıcı olduğunu gösterdiğine göre bütün bunların ne önemi var ki, denmiştir. Bütün bu eleştiriler bir yana, Marcuse internet kompleksi ile kapitalizmin 1960'lardan beri gittikçe yoğunlaşmış olan yerleşik özellikleri arasındaki bazı sü-reklilikleri görmemizi sağlamıştır. O dönemden beri daha işgalci bir hal alan teknik rasyonalite, Bernard Stiegler'in tabiriyle "aşırı proleterleşme fenomeni"³ni yaratmıştır. Stiegler bununla bilincin sürekli sömürgeleştirilmesini, deneyimin homojenleştirilmesini ve duyuların uyuşturulmasını kasteder. Hem işçi hem de tüketici mülksüzleştirilmiş, ellerinden bilgileri, iletişim yetenekleri ve arzuları alınmıştır.

Edmund Husserl 1930'ların ortalarında modern Avrupa'nın düşünce kültüründe teknokratik değerlerin feci hâkimiyeti meselesini genel hatlarıyla ele almıştı. *Avrupa Bilimlerinin Krizi* adlı tamamlanmamış metninde, önceki çalışmalarının katı biçimciliğini bir yana bırakıp modern bilim ile yaşam-dünyası arasındaki, trajik bölünme adını verdiği şeyi araştırıyordu. Bu metni yetmişli yaşlarında, Nürnberg ırk yasalarının yürürlüğe konmasıyla birlikte ders vermesi veya metin yayınlaması yasaklandıktan sonra yazan Husserl'in içinde bulunduğu toplumsal tecrit ve bozulan sağlığı karamsarlığını iyice artırmıştı. Yine de metin o dönemin Nazizm kâbusunu ancak dolaylı bir biçimde ele alır. Husserl esasen, dünyanın Avrupa'ya ait Tin'in kılavuzluk ettiği Akıl hayaline ihanet edecek şekilde matematikselleştirilmesinde tezahür eden tekyanlı rasyonalizmin sonucu olan "kötülük" ve "barbarlık" ile ilgilenir. Ona göre kriz, doğa biliminin "salt tek-nikleştirme"ye dönüştürülmesidir. Matematik "sadece teknik kurallara uyan bir hesap tekniği sayesinde sonuçlar elde etme sanatı

3. Bkz. Bernard Stiegler, *The Decadence of Industrial Democracies*, çev. Daniel Ross, Cambridge: Polity, 2011, s. 62-63.

haline gelince, artık yaşam-dünyasının amaçlılığı içerisinde temellenmemektedir.”⁴ Husserl *Lebenswelt*’ten kastının ne olduğunu birçok kez gündelik dille de ifade eder: Bu “gerçekten varolan şeylerin oluşturduğu ve bütün insanların paylaştığı evrensel ufuk olarak dünyadır... benimle ve birbirleriyle karşılaşmaya ve sonra da fiili temasa girmeye kadir insanların oluşturduğu açıkça sonsuz ufuktur.” Yani yaşam-dünyası asla kişiye özel değildir, topluluğun devam edegelen hayatı ve çalışmasıdır, ki bu da başkalarıyla konuşulabilen şeyler sayesinde mümkün olur. Husserl ısrarlıdır: “Sürekli akış halindeki dünya algımız içinde tecrit edilmiş değilizdir, onun içinde başka insanlarla temasımız vardır ... düpedüz algısal olan şey bile toplumsallaştırılmıştır.”⁵

Husserl’e göre algı, ortak ve paylaşılan deneyimin dinamik ve kurucu bir unsurudur. Yaşam-dünyası, bireylerin bir topluluk ortamında buluşmalarından; günün, çalışma ve dinlenmenin ritimlerinin damgasını vurduğu bir bir-araya-gelişten kaynaklanan algı düzenleme ve ayarlamalarınca sürekli olarak yeniden yaratılır. Topluluk ve demokrasinin mümkün olabilmesi için buluşmanın, Husserl’in tabiriyle “başkalarıyla fiili temas”ın elzem olduğunu savunan daha birçok kişi vardır. Mesela Hannah Arendt ilk kez Fransız Devrimi sırasında ortaya çıkan işçi konseylerinin radikalliğini müdafaa etmişti. Özyönetim ve eşitlikçi katılım [ilkelerinin] bu geçici ifadeleri kriz ve altüst oluş dönemlerinde, sözgelimi Paris Komünü sırasında, 1905 ile 1919 arasında Avrupa’da, 1956’daki Macar ayaklanmasında vs. kendiliğinden ortaya çıkmışlardı. Arendt New England’daki belde toplantılarının düzenini de yere göğe koyamıyor, ABD batıya doğru genişlerken bu modelin yerleşiklik kazanmamış olmasına esefleniyor-

4. Edmund Husserl, *The Crisis of European Sciences and Transcendental Phenomenology*, çev. David Carr, Evanston, IL: Northwestern University Press, 1970, s. 46.

5. A.g.y., s. 163.

du.⁶ Belde toplantısı, bazılarına modası geçmiş bir antikalık gibi gelecek olsa da, yüz yüze karar alma süreçlerine dayalı doğrudan demokrasinin bir diğer tezahürüydü; burada insanlar kendilerini hiyerarşik olmayan bir düzen içerisinde açıkça ortaya koyabiliyorlardı. James Madison'ın ve ilk Amerikan seçkinlerinin bu toplantılardan korkup engellemeye çalışmaları boşuna değildi. Hem belde toplantıları hem de konseyler, edilgenliğe değil katılıma dayalı, grubu etkileyen kararların temsilcilere veya uzmanlara bırakılmadığı küçük ölçekli bir topluluk yönetimi vizyonu ortaya koyuyorlardı.

Güney Avrupa, Latin Amerika ve başka bölgelerde ekonomik haklarından mahrum bırakılmış halklar arasında, ara ara, yerleşik çerçevelerin dışında kalan toplumsal ve siyasal değişim güçleri olarak enformel mahalle ve işyeri meclisleri öne çıkmıştır. Bunun en dikkat çekici örneği, Meksika'da yerlilerin siyasal mücadelelerini geleneksel doğrudan demokrasi biçimlerine dayandıran Zapatista hareketidir. Zapatistaların *encuentro*'ya, yani her türlü tartışmanın eşitler arasında cereyan ettiği, küçüklü büyüklü topluluk toplantılarına olan bağlılıkları iyi bilinir. Bu toplanma düzeni, grubun birbirine bağlılığının kalıcı biçimlerini geliştirip beslediği ve kolektif kararlara yönelik sorumluluk hissini güçlendirdiği için ayrıcalıklıdır. Başka tür iletişim için ağ teknolojisinin kullanılmasını engellememiştir bu, ama *encuentro*'da yapılan müşterek fikir alışverişlerinin yanında bunlar ikincil önemde kalmıştır.

Guy Debord'un *Gösteri Toplumu*'nu okuyanlar, işçi konseylerine olan hayranlığını ve konsey biçiminin devrimci mücadelelerin hayati bir unsuru olduğunu savunmasını genellikle pas geçerler. Debord, kitabın son paragrafında konsey iktidarının

6. Hannah Arendt, *On Revolution*, New York: Random House, 1963, s. 232-33 (*Devrim Üzerine*, çev. Onur Eylül Kara, İletişim, 2017).

“her türlü uzmanlaşmanın, her türlü hiyerarşinin ve her türlü ayrılığın sonu demek olacak o aktif, dolaysız iletişimin gerçekleşmesi” olduğunu yazar. Debord, gösterinin ortak bir yaşam-dünyasını askıya almasına direnmek için karşılaşma’yı (*rencontre*) elzem bulan birçok kişiden biriydi. Gösteri, diye yazıyordu, “karşılaşma yetisini çökerten ve o yetinin yerine toplumsal bir halüsinasyon, bir karşılaşma yanılsaması koyan sistemli bir organizasyondur.” İnternet kompleksinin, 1960’larda bile epey yerleşmiş gelişmelerin devamı olduğunu görmek zor değildir, ama günümüzün sosyal medyası topluluğu daha da şiddetli bir biçimde ortadan kaldırmaktadır.

Dolayimli iletişim biçimleri binlerce yıldır varolmasına rağmen, tele-fonik ve tele-vizüel* aygıtlar iletişim kurma biçimimize ancak yakın tarihlerde tam anlamıyla entegre oldular. Bu aygıtların çoğu büyüyen bir küresel ekonomi ile modernleşen bir ordunun ihtiyaçlarına karşılık olarak gelişmişlerdi, ama yirminci yüzyıl ortalarına kadar insanlar arasındaki köklü doğrudan buluşma ve karşılaşma örüntülerine ilave mahiyetinde kaldılar. Debord ve başkalarının dikkat çektiği üzere, kendiliğinden veya programlanmamış birliktelik biçimleri tüketim toplumunun rasyonalizasyonu ile bağdaşmaz hale geldi. Bu da denetimsiz siyasal toplantıların veya halk toplantılarının bastırılmasına ve kişisel etkileşimin sıradan biçimlerinin cereyan ettiği gündelik hayat zamansallıklarının ve kent mekânlarının metalaştırılmasına yol açtı. Tekno-modernistler uzun bir süredir aracısız etkileşime duyulan her türlü bağlılığı kötülüyor, onca yeni “iletişim” aleti arasında bunun önemsiz kaldığında ısrar ediyorlardı. Ama söylenmeyen hakikat şudur ki yüz yüze karşılaşmalar çevrimiçi haberleşmenin hızı ve finansal etkililiğiyle bağdaşamayacak bir vakit israfını beraberinde getirir ve onlardan herhangi bir verinin

* Yani uzaktan konuşma ve görme amacıyla kullanılan. —ç.n.

çıkarılıp hemen kullanılması mümkün değildir.

Yüz yüze karşılaşmanın değeri, telematik* veya diğer türden uzak mesafeden temas biçimlerine kıyasla daha sahici olduğu yolundaki yanlış inanca bağlı değildir; zira onların da kendilerine ait sahici özellikleri vardır. Mesele, insanlar arasındaki doğrudan karşılaşmanın kelime, görüntü veya bilgi teatisi veya iletiminden başka, onunla kıyaslanmayacak bir şey olmasıdır. Doğrudan karşılaşma daima dilsel-olmayan ve görsel-olmayan unsurlarla yoğruludur. Hiçbir sıradışı yanı olmasa veya hiçbir düşünce içermese de yüz yüze buluşma yaşam-dünyasının ve bu dünyanın ortaklığının indirgenmez temelidir; normatif iletişimle alakası olmayan beklenmedik bir şeyin ortaya çıkması ihtimaliyle yüklüdür. Bir karşılaşma boş mekânda cereyan etmez, bir ekran çerçevesiyle de sınırlı değildir. Bir içe gömülme tecrübesidir, bir atmosferde ikamet etmektir, bilinçli olsun, bilinçsiz olsun, bütün duyuları etkiler. Bu tür bir buluşma, bu yakınlık, birlikte nefes almak, aynı havayı solumak demektir.

Ama karşılaşmalara ve onların doğurduğu sorumluluklara yatkınlığımızı boğma mesaisi birçok düzeyde yürütülmektedir. Bu zayıflatma işini körükleyen güçlerden biri de, insan davranış ve tepkilerini işleyip nicelleştirilebilir enformasyon haline getiren biyometrik işlemlerin ve benzer tekniklerin yaygın olarak kullanılmasıdır. Beden ve beyinde şu sıralar olağanüstü gözetleme ve çözümleme biçimlerine tabi tutulmayan pek bir şey yok ve bu veri toplama işleminin önemli amaçlarından biri de ağ teknolojisi kullanımımızı azami düzeye çıkarmak, bizi buna alıştırmak. Son on yıl boyunca biyometri, kapsamlı tartışma ve eleştirilere konu edildi, ama çoğunlukla gözetleme, tüketici profili çıkarma ve dijital polislik meseleleri etrafında döndü bunlar.

* Teknolojik araçları uzun mesafeler arasında bilgi iletmek amacıyla kullanmaya dair. -ç.n.

Gelgelelim ben bu bölümde öznelarası bir yaşam-dünyasını mümkün kılan ve ayakta tutan şeylerin, sesin, yüzün ve bakışın kaderiyle ilgileniyorum. Kapitalizm bunları bireyin özen ve empati gösterme veya topluluk oluşturma yeteneğini zayıflatma işinin bir parçası olarak sahiplenip kullanmayı gerektirir. Biyometri insanları makine sistemleriyle arayüz oluşturmaya alıştırmaya yönelik kapsamlı girişimi daha da ileri taşımaktadır. Biyometrik işlemlerin indirgeyiciliği, özellikle de görme ve konuşmayı hedef aldıklarında, ortak toplumsal gerçekliğin insanlararası temelinin paramparça edilmesine yol açar.

Biyometri, iyi tanımlanmamış kent nüfusu hakkında, özellikle emeğin örgütlenmesiyle ve yeni inzibat ve denetim biçimleriyle bağlantılı enformasyon toplama ihtiyacından doğmuştu. Toplumsal modernleşme bireylerin bilinebilir, görülebilir ve saptanabilir olmasını gerektiriyordu. “Psikofizik” adıyla bilinen laboratuvar temelli araştırmalar, bir insanla ilgili her türlü anlamlı bilginin dışsal nicel yöntemlerle elde edilebileceği ilkesine dayalıydı. Eskiden psikolojik içsellikle bağlantılandırılan her şeyin, mesela zihnin veya bilincin, ölçülebilir bir fizyolojik temeli olduğu kabul ediliyordu. Tarihçi Andreas Bernard’ın “nicelleştirilmiş benlik” adını verdiği şeyin kökeninde bu da vardı.⁷

1880’lere gelindiğinde araştırma alanlarından biri de dikkatin işleyişiydi. Dikkatin yapabileceklerini ve sınırlarını belirlemek, birinin aynı anda kaç farklı şeye dikkat edebileceğini, konsantrasyonu neyin artırıp neyin dağıttığını öğrenmek önemli olmuştu. Başlangıçta bu çalışmalarla işçilerin montaj hattındaki dikkatleri, yirminci yüzyıl başlarına gelindiğinde ise reklamcılığın, öğretme yöntemlerinin veya teyakkuzda ya da uyanık olmayı gerektiren her türlü işin ne ölçüde etkili olduğu inceleni-

7. Andreas Bernard, *The Triumph of Profiling: The Self in Digital Culture*, çev. Valentine Pakis, Cambridge: Polity Press, 2019.

yordu.⁸ Bunlar da gelişip günümüzün göz takibi endüstrilerine dönüşecek olan girişimlerin büyümesine ivme verdi. 1930’larda bu amaçla hantal makineler kullanılmaya başladı, ama artık küçültme imkânlarının gelişmesi sayesinde göz tarama yazılımları neredeyse her aygıt veya yere yerleştirilebiliyor. Bunca çok ekonomik faaliyet (okullarda, işyerinde, orduda, eğlenme ve oyun amacıyla) dijital arayüzlerin sürekli kullanılmasına bağlı olduğu için, gözün neden çok önemli bir veri toplama mevkii haline gelmiş olduğu açıktır. Yüksek teknoloji şirketleri hırslı stratejilerini, mali başarının azami sayıda “gözyuvarı”nın dikkatini çekmeyi gerektirdiği bir “dikkat ekonomisi” etrafında geliştirdiler. Nasıl sanayi kapitalizminin kilit önemde bir safhasında zaman-hareket incelemeleri ve bilimsel işletmecilik teknikleri beden hareketlerini ve çalışmasını randımanlı hale getirmeye çalıştırlarsa, şimdi de göz incelemeleri gözlemcilerin bakışını yönetme ve gözü eğitip bilgiişlemin bir uzantısı haline getirme amacına hizmet eder.

Göz hareketleri on dokuzuncu yüzyılın sonlarına kadar kesintisiz bir inceleme konusu haline gelmedi. Fransız araştırmacı Émile Javal’ın 1880’lerde, insan gözünün (onun ünlü tabiriyle) “sakkadik/sekmeli” hareketlerine dair ilk açıklamaları sunduğu kabul ediliyor. Bu Fransızca sözcüğün yananamları sarsak, duraksayan, kesik kesik bir harekete karşılık gelir; böyle bir nitelime ancak endüstriyel modernlik bağlamında mümkün hale gelmiştir. Başka insanları dikkatle gözlemleyenler binlerce yıldır gözün hayati hareketliliğinin farkındaydılar. Yine de Aristoteles, İbn-i Heysem, Roger Bacon, El Kindi, Leonardo, Kepler ve daha birçok kişinin göz ve görme hakkında yaptıkları zengin ve muhtelif açıklamalarda, Javal’ın tespit ettiği hareket pek veya

8. Bkz. kitabım *Suspensions of Perception: Attention, Spectacle, and Modern Culture*, Cambridge MA: MIT Press, 1999.

hiç ilgi çekmemiştir. Dürer ile Brunelleschi'nin geometrik görme modellemesinde bile, gözün titrekliliği ile nicelleştirilebilir görsel algı anlayışları arasında asla bir bağdaşırlık saptanamamıştır. Ama birçok mükerrer ve kararlı makine hareketi biçimiyle dolu ortamların ortaya çıkışıyla birlikte, gözün doğal etkinliği, bedenin diğer davranışları gibi nispeten kararsız veya gelişigüzel ve düzeltilmeye muhtaç olarak görülmeye başladı.

Gelgelelim bizler görsel dünyamızı sürekli olarak gözlerimizin (saniyede on ila yirmi kere yaptığı) kıpır kıpır, hızlı hareketi sayesinde yaratırız. Sadece retinanın merkezindeki küçük bir alan tam bir netlikle kayıt yaptığı için, gözümüzün büyük kısmının gördükleri belirsiz ve muğlaktır. O sınırlı netlik alanını sürekli oynatarak bize etrafta mevcut görünen bir dış gerçekliğe dair yanılsama ürünü ama tutarlı bir resim sentezleriz. Göz hareketi, bir bedenin sürekli zuhur halinde olan bir dünyayla geçici karşılaşmasıdır ve bu karşılaşmada hafıza, algı ve diğer duyular kesintisiz bir işbirliği içindedir. Gözlerimiz muhtelif çıkarlar, beklentiler, endişeler ve arzuların bir karışımının güdülemesiyle, etrafımızdaki dünyanın yüzeyleri üzerinde seker. Filozof Henri Bergson'a bakılacak olursa, bir gözlemci hiçbir zaman "mekândaki matematiksel bir nokta" olarak anlaşılamaz. Bir insan, der Bergson ısrarla, canlı bir "belirlenimsizlik merkezi"dir; bu konumdan bakıldığında dünya sürekli değişmekte, eyleme, tercihe ve özgürlük imkânına açılmaktadır. Bu belirlenimsizliği asgariye indiren veya algıyı alışkanlık haline getiren her ne varsa hayatı ketliyordur. Bergson'un ardından, geçen yüzyılda emeğin sanayileşmesiyle yeni görsel teknolojilerin gerektirdiği algı standartlaşmasına ve dikkat düzenlemesine direnmeye çalışan birçok kişi daha çıktı. Göz takibi de halihazırda, sürmekte olan bu daha geniş kapsamlı sömürgeleştirme projesinin bir parçasıdır.

Birçok kişi, göz takibini baktığımız şeylerin ayrıntılarını saptayıp arşivleyen, davetsiz misafir kabilinden bir biyometrik gö-

zetleme biçimi zanneder. Ama bireyler ve kişisel temayülleri hakkında casusluk yapmak ana amaçlarından biri değildir. Daha ziyade, nüfusun hedef alınan kesimi arasındaki büyük ölçekli düzenlilikleri keşfetmek ve toplanan bilgiyi finansallaştırmak amaçlanır. Göz takibi verileri insan görüşü ile şu sıralarda ikamet ettiğimiz görsel ortamlar arasındaki bazı yerleşik uyumsuzlukları azaltmak için kullanılır ve tasarımcıların bakışı uygun dikkat davranışlarına yönlendirebilmek için ihtiyaç duydukları matematiksel analizi yapmayı sağlarlar. Gözün motor faaliyetleri (yani gözyuvarlarının hareketleri) hakkında biriken bilgi işlenerek bir kullanıcının önceden saptanan noktalara veya görsel çekiciliği olan sekanslara “dikkat etme” ihtimalini azamiye çıkarmak için kullanılır. Başka bir deyişle: Göz hareketlerinin tipik örüntüleri hakkında, bakışın nelere yönelip nelerden kaçındığı hakkında ne kadar çok şey bilinirse, görsel dikkati çekmeyi veya kendine bağlamayı başaracak cazip görsellikler yaratmak da o kadar kolay olur. Dolayısıyla, göz takibi cihazları fiilen sadece veri elde etmeyi sağlayan araçlardır, herhangi bir kullanıcı bireyin hiç “takip” edilip edilmediğinin önemi yoktur. Dert etmemiz gereken şey, hepimizin önceden belirlenmiş, rutinleştirilmiş görsel etkiler yaratmak üzere kotarılmış çevrimiçi dünyalarda gittikçe daha çok ikamet ediyor ve bu dünyalarla gittikçe daha çok etkileşime giriyor olmamızdır.

Belli başlı küresel şirketlerden birine göre, göz takibi “arayüzlerle veya ürünlerle kurulan etkileşimin ardındaki insan davranışlarını ortaya çıkaran ve *optimizasyon potansiyelini deşifre eden* güçlü nesnel veriler” sunmaktadır.⁹ Bir açıdan daha eski telkin projelerini andırır – seçimi biz yapıyormuşuz, özerk davranıyormuşuz yanılsamasını muhafaza ederken bizi bir şeye bak-

9. İsveç şirketi Tobii göz takibi teknolojilerinde küresel lider konumundadır. Bkz. tobiipro.com/fields-of-use/user-experience-interaction. Vurgu bana ait.

maya veya onu satın almaya yönlendirmektedir. Göz takibinde birçok fenomen kaydedilir, ama en önemlisi gözyuvarının hareketleri ile sabitleşme adı verilen nispi hareketsizlik fasılları arasında kurulan örüntüdür. Göz takip yazılımı tasarımcılarının yanlış varsayımı, gözün çok kısa bir süreliğine bile olsa belli bir yere yönelmesinin dikkat demek olduğudur. Buna koşut ve aynı ölçüde hatalı bir başka varsayım da bakılan şeyle düşünülen şey arasında bir bağıntı olduğudur. Dolayısıyla dijital pazarlama ve diğer işletme sektörlerinin ihtiyaçlarını karşılamak uğruna, dikkatin karmaşıklıkları gözyuvarının kısa ve bağlantısız motor sabitleşme fasıllarına odaklanan fizyolojik bir modele indirgenir.

Göz takibi analizleri UXD olarak bilinen o büyüdüğü büyüyen kullanıcı deneyimi tasarlama endüstrisinde özellikle önemli. Çevrimiçinde gördüğümüz şeylerin çoğundan ve tasarım işlerinin temelinde yatan dar dikkat modellerinden, bu hızla genişleyen sektör sorumlu. Bir şirket potansiyel müşterilerine şöyle sesleniyor: “Vergi beyannamesi ve kişisel finans sitelerimizi tasarlarırken duygusal bağlar yaratmaya önem veriyoruz. Bir kullanıcıyla duygusal düzeyde bağ kuran bir deneyim yaratırsanız, başarılı olmuşsunuz demektir.” IBM, bütün büyük şirketler gibi, UXD işlerinin tamamını şirket içerisinde hallediyor. “Bilişsel eticaret” şubelerinin beyan ettiği amaç “daha derin insani bağ”lar kurmak; şöyle diyorlar: “Müşterilerimizin ne istediğini onlardan önce bilerek, küçücük ton, his ve çevre koşulu farklarını hesaba katarak, müşterilerimizi insani bir düzeyde kendimize bağlayabiliyor ve doğru deneyimi en kusursuz anda sunarak ömür boyu bizim yanımızda saf tutmalarını sağlayabiliyoruz.” Bir UXD şirketi alışveriş siteleri için “sihirli ve anlamlı ödeme deneyimleri” yarattıklarını beyan ediyor. UXD’nin amacı genellikle “sürtünmesiz, zahmetsiz, sorunsuz” olan ve vazifeşinas, yumuşak başlı tüketiciler üreten arayüzler ortaya çıkarmaktır. Burada “sürtünmesiz” tabiri düşünce, fikir veya şüphe yokluğuyla eşanlamlıdır.

William James, *Psikolojinin İlkeleri* kitabında “deneyim dikkat etmeye rıza gösterdiğim şeydir” şeklinde özlü ve şarta bağlı bir tanım yapmıştı; UXD ise bu düsturu çarpıtarak “deneyim bizim sana dikkat etmeni söylediğimiz şeydir” haline getirir. James dikkatin maksat ve yönelimden arındırılmış bir mekanizmaya indirgenmesinden hoşlanmıyor, bireyin seçimleri ve bilinçli öncelikleriyle kurulan etik bir boyutu olabileceğinde ve olması gerektiğinde ısrar ediyordu. Ona göre, ortak bir deneyim alanı tarihsel olarak evrimleşen bir bireyler topluluğunun iradi dikkati sayesinde şekilleniyordu. John Dewey bundan daha da öteye giderek deneyimin artan canlılık olarak, “benlik ve dünyanın tamamen iç içe geçmesi” olarak sahip olduğu önemi ayrıntılı olarak anlatmıştı. Ona göre deneyim sadece bir ortamın içinde değil, o ortam sayesinde, onunla kurulan etkileşim sayesinde cereyan ediyordu. Nefes almak gibi, “içe alış ve dışarı verişlerden oluşan bir ritim”di. Dewey’ye bakılırsa deneyim temelden etkileşimsel bir şeydi; deneyimin kişinin özel bilincinin öznel ürünü olduğu fikrini reddediyordu. Hayatın gelgiti, daha ziyade, “deneyimin, insana dair en iyi şey olduğu ... anlamların genişlemesini, derinleşmesini ve bir ortaklık şeklinde sağlamlaşmasını sağlayan bir paylaşım olduğu” toplumsal ortamlarda cereyan ediyordu.¹⁰

Dewey’nin buradaki hatası, toplumsal deneyimin yaratıcı potansiyeli hakkında yaptığı bu canlı tasvir ile ekonomik ve bilimsel ilerleme için kaçınılmaz olduğuna inandığı kurumların usandırıcı işlevselciliği arasındaki bağdaşmazlığı görememesiydi. Gelgelelim artık ortak bir doğrudan deneyim yaşantısı imkânı da kayboldu ve onun yerini, hepimize mutabakat aranmadan dayatılan uyarım akışlarını pasif olarak alımlamak aldı. Bunun sonucu da nadiren iddia edildiği kadar etkili olan yeni denetim bi-

10. John Dewey, *Experience and Nature*, Chicago: Open Court, 1925, s. 167-69.

çimlerinden ziyade, gerçek canlı ortamlarda algısal ayrımlar yapma yeteneğimizin, hatta arzumuzun sakatlanması oldu. Akademik filozofların uzun zamandır hor gördüğü deneyim, sıradan insanların mevcut düzen tarafından kendilerine dayatılan mutsuzluk, endişe, borçluluk hissi, sağlık bozukluğu, yalnızlık, bağımlılık ve daha beterlerini dile getirmek için en kolay ulaşabildikleri çerçevedir. William Blake'in fark ettiği gibi, insan çalışma, yaşama ve hayal kurma koşullarını kökten dönüştürme zorunluluğunu ancak deneyim cehennem haline geldiğinde tanır.¹¹

Göz takibi UXD tasarımcıları için elzem bir alettir çünkü bir ekran veya denetimli ortamda hangi özelliklerin en “göz alıcı” olduklarına işaret eder. Genelde bu bir kullanıcının “ilk sabitlenme”si olarak kayda geçirilen şeye tekabül eder. Eşzamanlı olarak “bakma zamanı”yla, göz kırpmalar, kaydırma ve tıklama örüntüleri ve başka enformasyon katmanlarıyla çaprazlanarak referanslandırılır. Sadece bir seyirciyi belli bir görsel nesneye yönlendirmeye değil, aynı zamanda görsel irtibatımızın bir sabitlenmeden öbürüne sevk edilmesine de öncelik verilir. Hiçbir şeye çok uzun bakılmaması önemlidir, o yüzden de “bakma noktası”nı kısa bir süre yakalayıp sonra başka yere yönlendiren cazip görsellikler bir silsile halinde sunulur. İşin paradoksal yanı, “göz alıcı” bir görsel nesnenin aynı zamanda sık ve karmaşıklıktan yoksun bir nesne olmasıdır. Algısal olarak ilgi uyandırıcı olan ama ilgi çekiciliğini kısa sürede yitiren bazı özellikleri olmalıdır. Göz takibinin kafa karıştırıcı olduğuna hükmedilen her şeyi saptayıp ortadan kaldırmaya yardımcı olması da aynı derecede önemlidir. Muğlaklıktan, belirsizlikten, anlaşılmazlıktan ya da dolayimsız veya zahmetsiz algısal kavrayışı önleyen herhangi bir nitelikten şu ya da bu ölçüde pay almış bütün tasarım unsurlarıdır bu kafa karıştırıcı denen şeyler. Göz takibi, göz hareket-

11. William Blake, “Vala or the Four Zoas”, 1797.

lerinde bir duraksama, nispeten kısa bir süreliğine de olsa tam bir sabitlenmeye dönüşemeyen bir tür “kekeleme” varsa, hemen tespit eder. Bu tür ufak tefek görsel belirsizlik ve muğlaklık kaynakları “kullanılabilirliği” optimize etmek adına düzeltilir veya kaldırılır.

Gelgelelim, muğlaklık ve belirsizlik birçok türden görsel ayırımı yapabilmemiz için elzemdir. Leonardo, Rembrandt ve Goethe'den Ruskin, Emerson, William James ve Mallarmé'ye, son 500 yılda görme, anı akışı ve düşlerin yaratıcılığı arasındaki sınırları silikleştirdiği için muğlaklık ve belirsizliğin görsel deneyimin temel unsurları olduklarını söylemiş bütün sanatçı, şair ve düşünürlerin adını yazmak bile çok uzun sürerdi. Fakat bugün kafa yorucu görsel enformasyonla uğraşmak, seyircinin neoliberal kurumlarca belirlenen görev ve zamansallıklarla etkili bir biçimde entegre edilmesi mesaisiyle bağdaşacak bir şey değildir. Neticede, göz takibinin en rahatsız edici sonuçları gözetleme ve mahremiyet ihlalinin ziyade, görmenin değersizleştirilip rutinleştirilmesiyle ilgilidir.

Göz takibinin daha geniş kapsamlı hedeflerinden biri de bir gözlemci-kullanıcıyı muhtemel performans örüntüleri konusunda terbiye etmektir. Uzun süreli dikkati, kısmen bile olsa tefekkür haline girmeyi gerektiren hiçbir şey kabul edilemez, çünkü böyle bir tepki çok daha uzun bir zamana ihtiyaç duyar. Keza, sağa sola salınan, yani “amaçsız” göz hareketi men edilmesi veya yeniden yönlendirilmesi gereken bir davranıştır. Çoğu zaman internet “sörfü”nün rasgele, önceden saptanmamış görsel yollar izleme imkânı olduğunu farzederiz ama çoğu durumda bu ancak bir sözde-gezintiden ibarettir, yani aslında alışkanlığa dayalı kaydırma ve tıklama örüntülerinin arasına serpiştirilmiş öngörülebilir sabitlenme noktaları silsilesini takip eder. Tıpkı “bir internet sitesini dolaşmak” tabiri gibi, “sörf” de açık, suyu andıran bir ortamı çağrıştırır, ama gerçek, fiili bir yönelişi de saptaması da ol-

mayan mükerrer güzergâhlardan ibarettir. Sıkılan birey açısından bakıldığında bu şekilde harcanan saatler yersiz bir zaman kaybı gibi görünebilir ama şirketler ve kurumlar için pazarlanabilir enformasyon şeklinde değer üreten güncel bir enformel çalışmayla meşgul olarak geçen bir zamandır bu aslında. Göz (ve zihin) başıboş bırakılmaz ve gözlemcinin kaybolması veya mecburi görsel görevlerden kaytarması önlenir.

Göz takibi bir anlamda William Blake'in, Newtoncu fiziksel gerçeklik anlayışının darlığına ve Lockecu bir duyum modeline bağlayarak "tek görme" adını verdiği şeyin devamıdır. Blake'in en iyi bilinen resimlerinden biri Newton'ı geometrik bir diyagram çizmek için bir pergelin iki kolunu kullanırken tasvir eder. Elindeki alet tarafından sınırları belirlenmiş kapalı uzama sabit gözlerle bakan Newton, dünyanın o karşı koyulmaz duyusal çoğulluğuna karşı at gözlüğü takmış, bütün insanların doğuştan gelen görme güçlerinden trajik biçimde kopmuş bir halde oturmaktadır. Blake'e göre tek görme, diğer duyularla ve hayal gücüyle etkileşimden tecrit edilmiş gözün salt mekanik faaliyetiydi. Duyular arasındaki, Marx'ın da betimleyeceği ayrılma, algının sanayileştirilmesinin (bu süreç on dokuzuncu yüzyılın sonlarında tam anlamıyla patlama yaptı) ayrılmaz bir parçasıydı. Blake'in mit-yaratıcı çerçevesinden etkilenmiş olan sinemacı Stan Brakhage, internetten epey önce, görmenin idaresi için kullanılan güncel tekniklerde duyuların benzer bir şekilde kısıtlandığını şöyle anlatır: "İnsanların çoğunun gözleri bazı açgözlülerin yaptığı numaralara takılır, dolayısıyla *önceden saptanmış* belli ışık kanalları boyunca hareket eder. Işığın nitelik ve çeşitlerine bakmadıkları için aldanırlar. Işığı sadece nesnelerden, kâğıtlardan, işaretlerden seken bir şey olarak kullanmak üzere eğitilmişlerdir; en sonunda, nesneler bile varolmamaya başlar."¹²

12. Stan Brakhage, "On Filming Light" [1974], *Stan Brakhage: Interviews*

Göz takibi, sadece ismiyle değil fiili işleyiş tarzıyla da, avcı ile avı arasındaki ilişkiye koşuttur. “*Eye-catching*”* tabirinden de anlaşılacağı üzere hedefi yakalamak olan bir takip teknolojisidir. Her yeni dijital ekran nesliyle birlikte gözün firar etme veya özerk kalma imkânı azalıyor. Göz takibinin avcılıkla yakınlığını pekiştiren belli özellikler var. Bir LED’in gözbebeğine ve irise yansıttığı ışık ışını gözün dairesel yapısını hedef alır; burada mecaz yoktur, söz konusu olan düpedüz iç içe çemberlerden oluşan bir hedeftir. Birçok yeni ateşli silah ve diğer silahta olduğu gibi, göz takibi gözlemciyi kızılötesi ışıkla hedef alır. İnsan gözü kızılötesi dalga boylarını göremez, dolayısıyla beden yoğun beyaz ışık veya güneş ışığı karşısında yaptığı gibi bu ışına karşı kendini korumak için gözkapığını kapatarak veya başını çevirerek cevap vermez. Herhangi bir “kaçınma” davranışı yaratmaz ve gözbebeğinin küçülmesine neden olmaz ki bu da veri toplamayı kolaylaştırır. Salt görülmeyen bir ışık olmakla kalmaz, hissedilmeyen bir ısı da üretir. Kızılötesi ışık gözün iç sıcaklığını artırır, hatta basbayağı “pişirir” ve dokuya zarar verir. Tıbbi araştırmalar, kızılötesi ışığa maruz kalmanın katarakta, kornea ülserine ve retina yanmalarına yol açabildiğini gösterir. Göz takibinin bu veçhesinin, zarar vermek veya imha etmek amacıyla tayftaki belli dalgaboylarını kullanan mahut “yönlendirilmiş ışın silahlarının” bazı özelliklerine karşılık gelmesi tesadüf değildir.

Gözün doğal ışık enerjisine hassasiyeti milyonlarca yıllık evrimle şekillenmiştir; gözün anatomisi belli dalgaboylarındaki ışığı toplayıp retinaya yansıtmak üzere oluşmuştur. İnsanlık tarihinin büyük çoğunluğu boyunca tayfın bilinen tek parçası, bü-

çinde, haz. Suranjan Ganguly, Jackson: University Press of Mississippi, 2017, s. 56.

* Bire bir çevirisi “göz yakalayıcı” olan bu tabiri biz “göz alıcı” diye kullanıyoruz. –ç.n.

tün farklı kavramsallaştırılmalarıyla, görünen ışıktı. Modernlik-öncesi kültürler, çok az istisnayla, ışıgı maddeyle güçlü bir biçimde etkileşen (bunun en bariz örneği de bitki yaşamının güneşe bağımlılığıydı) bir enerji biçimi olarak kavrayan asal bir farkındalıkla şekillenmişlerdi. Işığın gayri maddi görünüşüne rağmen pırıltılı bir duyuşal dolaysızlığı olması, onun neredeyse bütün toplumların kozmolojilerinde tayin edici bir rol oynamasını sağlamıştı. Işık istikrarlı bir biçimde manevi veya canlandırıcı olan dönüştürme güçlerine sahipmiş gibi görülüyordu. Fakat Batı'da, on dokuzuncu yüzyılda, görünür ışık ontolojik ayrıcalığını kaybetti ve elektromanyetik bir fenomen olarak kavramsallaştırılıp kullanıldıkça bilim açısından da bağımsız bir kimliğe sahip olmaktan çıktı.

Günümüzde genellikle elektromanyetik tayf diye kabul edilen şeyin hızla keşfedilmesinin yol açtığı meşum sonuçlar çok kişinin gözünden kaçmıştır. 1886 ile 1914 arasında araştırma alanında, bugün bir yüzyılı aşkın bir süredir bizlerin içinde yaşadığımız tekno-politik-toplumsal dünyanın bazı temellerini atan gelişmeler hızla birikti. O yılların üstünkörü bir taslağını çıkardığımızda bile Hertz'in (radyo dalgaları), Röntgen'in (X ışınları), Beckerel ve Curie'lerin (radyoaktivite), önce Villard sonra da Rutherford ile Bohr'un (gamma ışınları) çalışmalarının bu döneme denk geldiğini görürüz. Gelgelelim, bu keşifler ve görünürlüğü geri dönüşsüz şekilde yeniden yapılandırmaları, tesadüf eseri veya daha fazla bilimsel bilgi edinmeye yönelik, çıkar gözetmeyen bir arayışın parçası olarak gerçekleşmiş şeyler değildi. Bu bildik isimlerden oluşan takımyıldızı, bireysel dehaların yaptığı teorik ve pratik açılımları öne çıkartmayı seven popüler anlatıyı ayakta tutar. Ama gerçekte bu yetenekli bireyler Max Weber'in tabiriyle "devlet kapitalizminin girişimleri" içinde, yani o sıralar küresel ölçekte toprak ve ekonomi üzerinde tahakküm kurmak için birbirleriyle rekabet eden ulus-devletlere özgü yeni

kurumsal kompleksler içinde çalışıyorlardı.¹³ Elektromanyetik tayfın fethi, bilimin profesyonelleşip özelleşmesiyle ve militarizmin, ekonomik büyümenin ve emperyalist genişlemenin yeni enerji, iletişim ve yıkım biçimleri geliştirmeye yönelik talepleriyle örtüşüyordu. Şüphesiz, 1886-1914 döneminin en önemli gelişmelerinden biri, uranyumun radyoaktif özelliklerine dair araştırmalardı. Bu keşifler çeşitli yollardan geçerek yirmi yıl sonra atom çekirdeğini parçalama yönteminin keşfedilip atom bombası yapılmasıyla zirve noktalarına varacaklardı. Şu anda, yirmi birinci yüzyılda ise hayatın büyük bir kısmı, radyo dalgalarıyla kişisel ve kurumsal hayatın gittikçe daha fazla veçhesini yeniden şekillendiren kablosuz ağlar da dahil olmak üzere tam anlamıyla doymuş bir görünmez ışıma enerjisi alanı içinde geçiyor. En önemlisi de, bu gelişmeler bedenin yaralanabilirliğine ve tarama, hedefleme ve ışın yayma karşısındaki savunmasızlığına dayalı toplumsal denetim ve kitlesel imha sanayilerini doğurdu. Bu maruz kalma hali insan algısını dünyaya açılma, onunla yüzleşme imkânından yoksun bırakıyor ve onun yerine, gözün dış müdahale mevki olarak statüsünü vahimleştiriyor.

İris taraması, göz takibiyle aynı batında anılan bir diğer teknoloji. O da görünür ışıkla yapılan imgelerden daha üstün bir hassasiyeti olan dijital bir imge üretmek için kızılötesi ışın kullanıyor. Dünyanın her yanında pazarlanan ve kullanılan birçok biyometrik tanımlama biçiminden biri durumunda. İnsan irisi biyometrik bir işaretin standart gereklerini karşılar: evrensellik (herkeste vardır), kalıcılık (ömür boyu değişmez), benzersizlik (bütün irisler farklıdır) ve erişilebilirlik (kaydedilmeye açıktır). İrisi böyle kullanma fikrini ilk ortaya kişi, biyometri yöntemle-

13. Bkz. Eric Hobsbawm, *The Age of Empire 1875-1914*, New York: Pantheon, 1987, s. 243-62 (*İmparatorluk Çağı*, çev. V. Ulvi Aslan, Dost Kitabevi, 2017).

rinin yaratıcılarından biri olan Parisli polis memuru Alphonse Bertillon'du. 1892 tarihli bir araştırma metninde, o dönemin görüntüleme tekniklerinin bu öneriyi hayata geçirmeye yetmeyecek ölçüde yetersiz olduğunu bilse de irisin ileride bir biyo-işaret olarak kullanılabileceğine dikkat çekmişti.¹⁴ İris tarama ürünleri ancak 1990'larda kolayca ulaşılabilir hale geldi; 2016 itibarıyla bunlarla bir milyarı aşkın görüntü üretildi.

Çok yakın bir geçmişe kadar, en canlı özelliği iris olan gözün dış kısmının, insani yüz yüze karşılaşmaların tanımlayıcı bir unsuru olarak kültürel bir anlamı vardı. Binlerce yıl, birçok kültürde iris, bedende gökkuşağı veya çiçekler gibi doğal fenomenlere benzer kırpışan bir renk canlılığının mevcudiyetine karşılık geliyordu. Gelgelelim, bir gökkuşağının görünmesiyle kaybolması bir olur, çiçekler çabuk solarken iris bedende bir ömür boyu varlığını sürdürür. İster arkadaşlar, ister sevgililer ister yabancılar arasında olsun bir bakışma daima bir an yanardöner bir renk pırıltısı görme vaadini içerir. Ne mat ne de şeffaf olan iris ve sahip olduğu her dem firari renkler pırıldar ve onların o yumuşacık parıltısında karşıdaki kişinin kalbindeki bir esrar yakalanır. Üstelik, kasılabilir kasları sayesinde, göze giren ışığın miktarını kontrol etmek için gözbebeğinin boyutlarını sürekli ayarlayan da iristir. Dünyanın aydınlanmasına veya kararmasına ritmik bir tepki verir. Çok iyi tanıdığımız birinin göz renginin farklı ışıktaki değiştiğine kimbilir kaç kez tanık olmuşuzdur. İrisin harikalarından biri de gözlemci açısından hiçbir zaman kendisiyle özdeş olmamasıdır: Renkleri statik değildir, dolayısıyla yakalanamaz. Hegel, *Sanat Üzerine Dersler*'inde irisin benzersiz harikuladeliği üzerinde durmuş, sanatta asla aslında olduğu gibi tasvir edilemeyeceğini ilan etmişti.

14. Alphonse Bertillon, "Tableau des nuances de l'iris humain", *Bulletin de la Société d'Anthropologie de Paris*, Cilt 3, no. 1 (1892): 384-87.

Yine de bazı sanatçılar irisin güzelliğine yaklaşılmaya çalışmaktan geri durmadılar. Sanat tarihçisi Hanneke Grootenboer on sekizinci yüzyıl sonları ve on dokuzuncu yüzyıl başlarındaki kısa ömürlü bir modayı, tek bir gözü betimleyen minyatür resimleri incelemiştir.¹⁵ Genellikle mücevherle süslü çerçeveler içindeki bu fildişi üzerine suluboya resimler, sevgililer ve aile üyeleri arasında kişiye özel, duygusal portreler olarak takas ediliyor, kolye veya broş olarak takılıyordu. Bunlarda gözün tamamı ve kaşlar da resmedilir, ama başarılarının anahtarı irisin renkli verilmesidir. Grootenboer bu mamulleri bakışların karşılıklılığının olağanüstü bir yakınlıkla deneyimlendiği alternatif bir görsellik modelinin kanıtı olarak görür. Ötekinin gözünü temaşa etmenin, onun hem bağra basılan aşinalığına hem de esrarlı güzelliğine açılmayı sağladığı “mahrem bir görme tarzı”dır bu Grootenboer’in tabiriyle. Ekolojist Paul Shepard iletişim organı olarak irisi kullanan insan gözünün, alımlama işlevinin yanı sıra evrim açısından önemine de dikkat çekmişti. “Beyaz bir arka plana yerleştirilmiş renkli iris insan fizyonomisinin en ilginç özelliklerinden biridir.”¹⁶ İnsanlar kendilerini takdim ederlerken gözler enformasyon alır ve verir; Shepard ayrıca maymunlar, köpekler ve hatta kuşların bile insan gözüyle irisin çekimine kapıldığını gözlemler. “Göz iletişimi türler arasındaki derin iletişim engellerini, diğer bütün faktörlerden daha çok aşar.”

İsviçreli zoolog Adolf Portmann irisin rengini ele almak için daha geniş bir çerçeve sunar. Doğal seçilime dayalı işlevselci açıklamaları reddeden Portmann’a göre “yaşayan bütün organizmaların görünüşü temel bir amaca hizmet eder: Kendini ifade

15. Hanneke Grootenboer, *Treasuring the Gaze: Intimate Visions in Late Eighteenth-Century Eye Miniatures*, Chicago: University of Chicago Press, 2012.

16. Paul Shepard, *Man in the Landscape: A Historic View of the Esthetics of Nature*, College Station: Texas A&M University Press, 1967, s. 20.

etmek veya kendini yansıtmak.”¹⁷ Araştırmayla geçen yılları onu şu afallatıcı hipoteze götürmüştür: O sonsuz renk ve biçim zenginliğiyle canlı dünya “görölmek üzere tasarlanmıştır.” Doğa incelemeleri hakkındaki pozitivist varsayımların çoğunlukla sorgulanmadığı 1950’lerde yazan Portmann canlı bir yeryüzünün duyuşal iç bağlantılarına dair bütüncöl bir kavrayışa ulaşma derdindeydi. Aynı zamanda, *National Geographic* ve televizyondaki yaban hayatı belgeselleri gibi birbirini tekrarlayan mecraların ve münhasıran kente özgü olduğundan insandışı dünyadan uzak kalmaya neden olan yaşam tarzlarının yol açtığı görsel cehaletin yaygınlaşmasını esefle karşılayan az sayıdaki kişiden biriydi. O zamandan bu yana, bilgisayarla yaratılan her türden görüntünün yaygınlığı duyuşlarımızın dünyadan yabancılaşmasını ölçülemede derecede artırdı. Mesela şu anda büyütölmüş, ultra yüksek çözünürlöklöl iris görüntülerine ulaşabiliyoruz ve bu görüntülerde doğrudan görüşme sırasında görünmeyen sayısız ayrıntı açığa çıkıyor; ama izleyicilerin çoğu için bunlar kişilerarası canlı yakınlık içerisinde deneyimlenen hiçbir şeyi barındırmayan alelade ilginçliklerden ibaret.

Göz takibinin yapabildiğı şeylerden biri de hangi renklerin ve renk-grafik bileşimlerinin en çok veya en az göz alıcı olduğ u hakkında veri toplamak; daha sonra bu toplanan bilgi algı ve tepkileri yönetmekte kullanılıyor. Renk ve davranış hakkında, özellikle reklamcılıkla bağlantılı olarak yapılan araştırmalar pek yeni şeyler sayılmaz, ama değış en bir şey var ki o da ekranların renkli ortamına 7/24 maruz kalıyor olmamız. Elektro-ış ımının her yerdeliğı, fiziksel dünyanın renklerini yakından veya uzunca bir süre görme yeteneğimizi, hatta motivasyonumuzu sakatladı. Dijital ekranların göz kamaşt ırıcı parıltısına alışmak, renk algımızı canlı

17. Adolf Portmann, “The Seeing Eye”, *Landscape: Magazine of Human Geography*, Cilt 9, no. 1 (1959).

ortamların hafif ışıltısı karşısında kayıtsız ve duyarsız hale getirdi.

İnsan hayatı on binlerce yıldır gündüzden geceye, geceden gündüze geçişin kesintisiz ritmi etrafında yaşanmıştır. Bazen ayın, bazen de yıldızların aydınlatığı bir karanlık fasılasının ardından her sabah dünya yeniden renklenir, çiçeklenir. Gelgelelim, rengin geceleri askıya alınması nesnel bir gerçeklik değildir. Gözlerimizdeki renk görmeyi sağlayan fotoreseptörler az ışıktaki iş göremez, zifiri olmayan karanlıkta görebilmemizi sağlayan çomak hücreleri de renklere duyarsızdır. Dolayısıyla bu sonsuz renklenme ve kararma gelgiti, bizim bedenimizin dünyanın her günkü dönüşüne verdiği tepkiye özgü bir deneyimdir. Alacakaranlığın her zaman günden geceye geçişlerin benzersiz bir parçası olması bu yüzdendir. Alacakaranlık, güneşin dolaysız ışımamasından gökyüzünün dolaylı ve yavaşça azalan aydınlığına geçişe olan duyarlılığımızı artıran bir fasıladır. Renklerin derinleşmesinin bütün duyularımızla hissedilebildiği bir zaman dilimidir. Renk, havadaki iniş çıkışlara, seslere, kokulara ve ayrıca kuşlar, hayvanlar ve bitkilerin de bu gündelik olaya bizim gibi kendilerini ayarladıkları yolundaki bedensel farkındalığa yönelik dokunsal duyarlılığımızın devamıdır. Modernlik-öncesi ve tarih-öncesinde geçen o binlerce yıl boyunca renk olarak düşündüğümüz şey, duyular arasındaki bu oyundan ve bizle beraber yaşayan diğer hayat biçimlerinin hayati önemdeki mevcudiyetinden ayrılacak bir şey değildi.¹⁸ Rengin salt optik özelliklere indirgenmesi ancak son birkaç yüzyılda ve Batı'dan başlayarak ortaya çıktı ve o fragmanter günbatımı veya manzara kavramının, mesafeli bir gözlemci için belli bir mesafedeki görsel seyir nesnesi haline gelmesi mümkün oldu.

On dokuzuncu yüzyıl ortalarında yapay renklerin icadının ge-

18. Bkz. Francisco Varela ve diğ., *The Embodied Mind: Cognitive Experience and Human Experience*, Cambridge, MA: MIT Press, 1993, s. 163.

niş kapsamlı sonuçları oldu. 1860'larda son derece kârlı sentetik boyaların büyük ölçeklerde imal edilmesi sayesinde, IG Farben ve BASF'dan DOW, Dupont ve Sinopec'e, son yüzyıldır gezegen üzerindeki hayatı tahrip ve imha eden büyük kimya şirketleri ortaya çıktı. Rengin sanayileştirilmesi tarihsel olarak plastiklerin, ot öldürücülerin, böcek öldürücülerin, polikronilat bifenillerin, polivinil klorürlerin ve suyumuzu, havamızı, toprağımızı ve okyanusları zehirleyen sayısız başka bileşiğin üretimiyle iç içe geçmiştir. İmal edilmiş renklerin, meta üretimindeki genişleme ve kitlesel tüketimdeki artışın etkisiyle çoğalması, duyu deneyiminin kapitalist bir ekonominin ihtiyaç ve değerlerine göre yer değiştirdiği daha geniş kapsamlı bir sürecin parçasıdır. Sentetik renk, ayartma, teşvik ve ikna etme teknikleriyle ittifak halindedir. Sosyolog Georg Simmel 1900 yılı civarında, hiçbir şey parasallaştırılmaktan ve mübadele edilebilirlikten muaf kalamayınca rengi kaçmış bir dünyaya, ancak karşılıklılık ve mahremiyet koşullarında doğabilen o hayatın tadına varma ve dingin mutluluk anlarından dokunmuş kumaşı üstünden çekilip alınmış bir dünyaya mahkûm olduğumuzu yazıyordu. "Çeşit çeşit şeyin eşdeğeri olan para en korkunç tesviyeci haline gelir... olanca renksizliği (*Farbenlosigkeit*) ve kayıtsızlığıyla, bütün değerlerin ortak paydası haline gelir; şeylerin çekirdeğini, bireyselliklerini, özgül değerlerini ve kıyaslanmazlıklarını onmaz biçimde çıkarıp atar."¹⁹

Simmel'in keskin tarifi elektro-ışmanın algoritmik hükümsüzlüğü içine kapanıp kaldığımız günümüz için de hâlâ geçerli. Bütün canlıların kırılğan bağlantılılığını doğrudan kavrayabilmekten âciz bir hale getirildik. 7/24 ekranlarla meşgul olmak bizi o kadar tepeden tırnağa uyuşturdu ki kendimizi yeryüzü hayatının canlı matriksinin parçası olarak deneyimlememizi sağ-

19. Georg Simmel, *Bireysellik ve Kültür*, çev. Tuncay Birkan, Metis, 2009, s. 321.

layan duyu kapasitesini kaybettik.²⁰ David Abram başta olmak üzere çeşitli isimlerin uyardığı gibi, dünyaya ve dünyanın ritimlerine ilişkin bedensel kavrayışımızı kaybettik, artık canlı ortamlar içine kinestetik olarak gömülmüş değiliz.²¹ Kapitalizmin gözden çıkarılabilir hale getirdiği milyonlarca hayat ve tür için ya da hayatlarımızın bağlı olduğu ekosistemlerin mahvoluşu için soyut soyut yazıklanıyoruz yazıklanmasına, ama bedensiz çevrimiçi rutinlerimize ve internet kompleksinin her nasılsa bu felaketin belli başlı faillerinden biri olmadığı yanılsamasına sıkı sıkı yapışmaktan da vazgeçmiyoruz.

Birçok kişi asıl kaygımızın biyometriğin mahremiyeti ihlal eden, davetsiz misafir mahiyetindeki hedefleri olması gerektiğine inanıyor. Gelgelelim, halen “gözetleme kapitalizmi” etrafında koparılan feryadın saydamlaştırılması gerek: Burada hedefe konan kapitalizm değil, temelde düzeltilmeye açık ama vazgeçilmez bir sisteme dayatıldığı söylenen aşırılık ve ihlaller. Mevcut düzenlemelerin temeldeki kalıcılığını ve zorunluluğunu teyit eder hale gelen saptırılmış bir eleştiri burada söz konusu olan. Çevrimiçi mahremiyet, şirketlerin veri madenciliği faaliyetleri ve zararlı yazılımlar, disk işletim sistemlerine yönelik saldırılar gibi tehditlerden duyduğumuz endişenin yoğunlaşması, sadece toplumsal ayrılma mantığına ve siber güvenliğin parano-yakça öncüllerine yaptığımız yatırımı derinleştiriyor. Tasarımı gereği, bireyler için hiçbir zaman ağ mahremiyeti diye bir şey olmayacaktır; ama yine de bizden mahremiyeti garanti altına alacak yasaların elbet bir gün çıkacağına, halihazırdaki suistimal-lerin dizginlenebileceğine ve aslında asla varolmadığı halde içimizi rahatlatan o “bizim” internetimiz kurgusunu sahiplenmeye

20. David Abram, *The Spell of the Sensuous: Perception and Language in a More-Than-Human World*, New York: Random House, 1997.

21. Boaventura de Sousa Santos, *The End of the Cognitive Empire*, Durham: Duke University Press, 2018, s. 93.

devam edebileceğimize inanmamız isteniyor. Kendimizi verilerimizle, arama geçmişimizle, şifrelerimizle özdeşleştirmeye itiyoruz. Gizlilik, anonimlik, şifreleme ve güvenlik duvarı talepleri çevrimiçi hayatlarımızın bütün veçhelerini çarpıtıyor, demokratik veya toplulukçu değerleri baltalıyor. Siber güvenlik ve sonsuz güncellemelerin verdiği bıkkınlık hissi günlük hayatın normalleşmiş parçası haline geliyor. Bir IT güvenlik şirketi ürünlerini şöyle pazarlıyor: “Hepimizin içinde bulunduğu tehdit manzarası sıfır güven gerektiriyor. Sıfır güven emniyeti, internet ağının içinde de dışında da kötü aktörler olduğunu varsayıyor. Dolayısıyla güvenin denklemden tamamen çıkarılması gerek.”

Yüz tanıma küresel biyometrik endüstrisinin temel teknolojilerinden biri ve onunla ilgili eleştirel tartışmalar çoğunlukla mahremiyet, yanlış tanımlamalar, ırksal önyargılar ve “toplumsal kredi” derecelendirmelerinde kullanılması etrafında yürüyor. Gelgelelim, belli bir bireyin kimliğinin arşivlenmiş bir “yüz kaydı” (*faceprint*) ile eşlenerek saptanması dışında, bu kaynakların özellikle duygu tanıma teknolojisi, yani mahut “duygulanımsal bilgi işlem” alanında da başka önemli kullanımları mevcut. Bu alandaki büyük şirketlerden biri piyasaya “göz taraması, galvanik deri tepkisi, EEG, yüz ifadesi analizi ve daha niceleri gibi başka sensör ve teknolojilerle tek bir bilgisayar sistemi içinde eksiksiz veri toplama, eşzamanlılaştırma, görselleştirme ve analiz” yapma imkânı verecek bir yazılım sunmuş. Amaçlardan biri de, gözlemlenen kişinin duygusal durumunu çoğunlukla mutluluk, üzüntü, şaşma, öfke, korku, tiksinti, küçümseme ve daha onlarca ikincil ifade kategorileri üzerinden belirlemek. Affectiva, Emotient ve Beyond Verbal gibi adları olan şirketler gerçek hayattaki yüz ifadelerini analiz etmek için çeşitli “yüz kodları” veya “duygu yapay zekâları” geliştiriyorlar. Bir şirketin reklam metnindeki sözleriyle, “artık tüketicilerin filtresiz tepkilerini an-

lamanın güçlü bir yolu var elimizde”; zira bu şirketler dijital video ve reklamlara anbean verilen tepkileri ölçüyorlar. Örneğin, tekrar seyredildiğinde en iyi duygusal tepkileri yaratan reklamları veya medyatik şahsiyetlerin seyircilere itici gelen ekran davranışlarını saptayabiliyorlar. Bu uygulamaların bağımlılığı en üst düzeye çıkarmak için oyun tasarımlarında kullanımları da aynı derecede önemli. Yine, göz takibini tartışırken ısrarla söylediğim gibi, bu tekniklere bireysel olarak maruz kalalım kalmayalım, duygulanımsal bilgi işlemin yarattığı sonuçlar hepimizin hayatlarını eksiltmeye başladı. Duyguların neoliberal kapitalizmin gerektirdiği şekilde indirgenip homojenleştirilmesi ve mekanikleştirilmesinin bir veçhesinde bunlar var.

Gülümseme analizi, haz tepkisi almayı amaçlayan ürün veya içeriklerin tasarımında özellikle önemli. Özellikle farklı türden uyaranların tetiklemesiyle asgari bir “gülümseme eşiği”nin ne zaman aşıldığını işaret edebilmek için her türden gülümsemeyi saptayabilen yazılımlar var. Bilgisayarla yapılan bu yüz tahlili mikro ifadeleri de yorumlayabiliyor, mesela bir duygunun ifadesini örten veya hissetmediğimiz bir duygunun taklidini yapan istemdişi motor faaliyet kıpraşmalarını tespit edebiliyor. Hafif sırtma veya surat ekşitme izleri gibi asimetric yüz ifadelerini saptayan tarayıcılar var. Mutluluk veya keyfe işaret ettiği düşünülen simetric gülümsemelerin tersine, asimetric (dudakların yüzün bir tarafında yükseldiği) gülümsemelerin afallama, kafa tutma veya şüpheyile karşılama gibi duyguları içerebilen bir “olumsuz değeri” açığa vurdukları varsayılıyor. Bilgisayarla gülümseme analizi, aynı zamanda, robot veya dijital avatar tasarımı için de önemli bir araç; bu sayede onlara inandırıcı ve sahici gibi görünen ifadeler kazandırılabilir. Bir robot şirketinin sözleriyle, amaç “robotları duygusal zekâ ile yoğurup sahiden sosyalleştirmek.” Bir zamanlar gündelik hayatımızın arka plandaki yaşamsal dokusunu oluşturan şeyler, yani kendimizi başkalarına

sunma biçimlerimiz sersemletici ve alçaltıcı işlevlere dönüştürülmekte. Bir yüz, bir ses veya her ikisi birden olarak makinelerle etkileşimimiz arttıkça içi boşalmış duygu ve ifade modelleri inanılmaz sayıda durumu işgal etmeye başlıyor. Mesele, makine gibi olmamız veya davranışlarımızın sahici olmaması filan değil. Bir ihtimam veya mahrem düşünce nesnesi olarak bir başkasının bakışını veya sesini kendimize çekme yeteneğini, hatta merakını kaybetmenin eşliğinde olmamız asıl mesele. /

İki tarihçi, Jean-Jacques Courtine ve Claudine Haroche, Batı'da yüzün, etrafında farklı farklı kendini sunma pratiklerinin geliştiği ihtilaflı bir alan olduğunu gösterirler.²² Özellikle on yedinci yüzyılda modern bireysellik anlayışları ortaya çıktıkça, bütün ifade olanaklarıyla birlikte yüz, üzerinde hâkimiyet ve denetim kurulmasını gerektirir oldu. Yüz insanı açığa çıkarabildiği, fâş edebildiği için, onun şeffaflığını ve anlaşılabilirliğini gizlemenin yollarını öğrenmek önemliydi. Yeni toplumsal ortamlar kişinin gerçek duygularını gizlemek veya aslında hissetmediği duyguları göstermek için ifadesini değiştirme yeteneğine sahip olmasını gerektiriyordu. Başta saray çevresindekiler olmak üzere bireyler belli toplumsal durumlarda hangi yüz ifadelerinin uygun düştüğünü ve daha özel, mahrem ortamlarda hangilerinin mubah olduğunu öğrendiler. Aynı dönemde, ifadeleri anlama ve şifrelerini çözme yolları sunan bilgiler de üretildi. Fakat Courtine ve Haroche'a göre, on dokuzuncu yüzyıl sonlarında fotoğrafın kolayca erişilebilir hale gelmesi ve kitle toplumunun ortaya çıkışıyla birlikte her şey değişti. Her türden iletişim aracında fotoğraf görüntülerinin yaygınlık kazanması, yeni düzenlilik ve tipolojilerin ortaya çıkması ve modern kent hayatının anonimliği ve atomlaşmışlığı, dolaysız karşılaşmalardan öğrenilenlerin önemini azalttı.

22. Jean-Jacques Courtine ve Claudine Haroche, *Histoire du visage*, Paris: Rivages, 1988.

Bir yüzyıldan fazla bir süre sonrasında, sinirbilimlerinin, sosyal medyanın ve yapay zekânın az önce gözden geçirdiğimiz yeteneklerinin yükselişiyle birlikte, toplumsal teorisyen Avery Gordon'ın "karmaşık kişilik" diye tanımladığı şeye yönelik bireysel dikkat sukut etmiş durumda.²³ Çevrimiçi reklamlardaki ve sosyal medyadaki çoğu gülen milyarlarca yüz görüntüsü, dar ve muğlak bir "sevilebilirlik" niteliğiyle tanımlanan sınırsız, iç karartıcı bir yüzey yaratıyor. Bununla şirketlerin o devasa ses ve yüz tanıma girişimleri, yani esasen verdikleri hizmet ve sundukları ürünlerin cazibesini saptayıp artırmak için yapılan araştırma faaliyetleri arasında karşılıklı bir ilişki var kuşkusuz. En rahatsız edici olan, duygunun metalaştırılması ya da o meşum davranış kontrolü senaryosu değil; bir zamanlar başkalarını, yüzlerle seslerin benzersizlik ve belirsizliklerini anlama ve tecrübe etme mesaisine değer veren toplumsal formasyonların harabe haline gelmiş olması. Bir yüzü zamansal derinliği içinde görme, bir sesi yine aynı derinlik içinde işitme, bir ömür boyu edinilen deneyimlerin gösterge ve seslerini kavrama yeteneğini kaybediyoruz. Eleştirmen Sigrid Weigel bir insan yüzünde kaybın, kederin, aşkın, sebatın veya teslimiyetin bıraktığı derin izlerin, makinelerle yapılan duygu analizleri için anlamsız ve dolayısıyla okunaksız olduklarını yazar.²⁴ Daha da önemlisi, hepimize damgalarını vuran bu hayat izleri, yarı otomatik, hafızasız çevrimiçi sohbetlere alışan herkes için gittikçe daha fazla algılanmaz hale geliyor.

Yirminci yüzyıl başlarından beri yüz, eleştirel ve etik önemi olan bir tema olmuştur. Hem kent hayatının gittikçe artan fragmentlaşması bağlamında hem de milyonlarca insanın katledildiği

23. Avery Gordon, *Ghostly Matters: Haunting and the Sociological Imagination*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1997, s. 4-5.

24. Sigrid Weigel, "Phantom Images: Face and Feeling in the Age of Brain Imaging", *Kritische Berichte*, Cilt 40, no. 1 (Ocak 2012).

ve sakatlandığı Birinci Dünya Savaşı bağlamında, Georg Simmel, Rainer Maria Rilke, Max Picard, Martin Buber, Franz Rosenzweig'in yazılarında ve daha sonraları, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, Emmanuel Levinas'ın çalışmalarında farklı şekillerde görülebileceği üzere, yüz yeni bir değer, hatta kutsiyet kazanmıştı. Ama yirminci yüzyılın ilk yirmi-otuz yılının ihtilaflı ideolojik sahasında, kitle toplumu içinde bireyin biricikliğinin her türlü savunusu ya da kişilik kavramı üzerine her türlü düşünme girişimi genellikle burjuva hümanizmi veya modernlik-karşıtı hüsrânın dışavurumu olarak görülüp bir kenara atılıyordu. Gelgelelim, yüzün dijital gözetim, pazarlama ve içi boş sosyal medyanın işleyişine sürekli dahil edildiği bugünlerde bu eski düşünceler hâlâ önemli ve anlamlı. Suret-olarak-yüzün uzun bir tarihi var, mesela İsa'nın, beyazlığın, hükümdarın veya tiranın yüzü. Yirminci yüzyıl başlarına gelindiğinde yüzün despotizmi, hâkim gösteri ve şöhret kültürü formları içerisinde asimile edilmiş durumdaydı, ama suret-olarak-yüzün bu ezici sürekliliği içinde acı çekenlerin, garibanların ya da beyaz olmayanların canlı yüzleri daima silinmiştir.

Martin Buber'e göre yüz, sözü (veya sözü esirgemeyi) mümkün kılan insani bir karşılaşmanın tanımlayıcı unsuru denecek kadar önemliydi. Ona göre hayatın kalbinde, diyaloga vesile olan veya onu mümkün kılan bir buluşmanın gerçekliği bulunuyordu. Bir topluluk olarak birlikte yaşamayı inşa etmek veya idame ettirmek bakımından diyalog can alıcı önemdeydi. Buber toplulukçu bir sosyalizm savunma konumuna hem Proudhon, Marx, Kropotkin, Landauer ve Lenin'in eserleriyle, hem de Paris Komünü tecrübeleri, işçi kooperatifleri ve ilk kibbutz'larla uzun süre uğraşa uğraşa gelmişti. Birlikte çalışmak ve yaşamak herkesin belli bir seviyede ortak bir sorumluluk üstlenmesini gerektiriyordu, fakat bu da ancak kişinin canlı bir durumda *yüz yüze geldiği* şeye verdiği bir tepki olarak anlam kazanabilirdi.

Dolayısıyla, yüzle bir suret olarak irtibat kurmaya veya söylenen sözleri salt alışkanlıkla dinlemeye direnmek şarttı. Bakış, der Buber, “olayların mekânı içinde yaşar.” Hayatın içindeki her durumun, daha önce hiç olmamış, sonra da asla olmayacak yeni bir yüzü vardır.

Buber’in eserine ilişkin bazı yanlış yorumların hilafına, onun buluşma kavramının hiçbir mistik yanı, yavan bir iyicilikle hiçbir alakası yoktur. Buluşma komşular, mesai arkadaşları veya sevgililer arasında, iki insan arasında, bir grup içerisinde olduğu gibi yabancılar veya düşmanlar arasında da olabilir; buluşma insani bağları ayakta tutmanın kaçınılmaz bir önkoşulundan ibarettir: “İnsanın sahiden karşısına çıkan bir varlığa şiddet uygulaması bile, manen yüz­süz rakamlara düşkün olmasından evladır.”²⁵ Diyalog, Rousseauvari bir ruhlar buluşmasına değil, paramparça bir dünyada “canlı, karşılıklı ilişkiler kurarak yaşama” yolunda olumsal bir imkânâ açılır. Buber ısrarla, karşılıklılığın her zaman eksik kalacağını, asla tamamen kurulamayacağını söylüyordu, tıpkı temelini oluşturduğu topluluğun da her zaman bitmemiş ve süregiden bir proje olacağı gibi. Buber, hayatlarımızın çoğunu kazanç arzusunun ve güç istencinin doğal ve kaçınılmaz güçler olduğu kurumlarla piyasalardan meydana gelen “O-dünyası” içinde geçirdiğimizi teslim ediyordu. Ama tarih boyunca, gayri şahsi “O-dünyası”nın şiddeti, ihtimamı, karşılıklı destek ve şenliğin değer gördüğü ve ayakta tutulduğu topluluksal yaşam biçimleri tarafından yumuşatılmıştı. Halbuki, diyordu korkuyla, teknolojik modernlik bu hayat alanlarının hakkına öyle çok tecavüz ediyor ki “insanlararası alanın varoluşu bile tehdit altında”.²⁶

25. Martin Buber, *I and Thou*, çev. Walter Kaufmann, New York: Simon & Schuster, 1970, s. 75 (*Ben ve Sen*, çev. İnci Palsay, Kopernik, 2017).

26. Martin Buber, *The Knowledge of Man*, çev. Maurice Friedman, Londra: Allen and Unwin, 1965, s. 67.

Buber'in eserinin değeri çok özgün oluşundan değil, çoğu kişinin sezgisel olarak bildiği veya kavradığı şeyi açık seçik bir biçimde dile getirmesinden gelir; sıradan şeylerin aşinalığı ve aydınlatma gücü vardır onda. Buber'in kolay anlaşılabilirliğini bir ehliyetsizlik gibi gören birçok akademik filozofun ona hâlâ tepeden bakmasının, küçümsemesinin nedeni de budur. Onu, etik teorisi kısmen de o "zorlayıcı" anlaşılmazlığı yüzünden yere göğe konamayan Emmanuel Levinas'la kıyaslayıp aşağı görürler. Herakleitos'un "Uyananların tek bir müşterek dünyası vardır" fragmanı başka düşünürler için olduğu gibi Buber için de aydınlatıcıdır aslında. Fakat günümüzde yüze, sese ve bakışa el konmuş, hepsinin araçsallaştırılmış olması da müşterek olana başvurma kabiliyetini zayıflatan bir unsur.

Giorgio Agamben, bu her şeyi silip süpüren el koymayı 1990'ların başlarında öngörmüş, diyalojik konuşma imkânının kapanmasından, "insanların dilsel varlığına" şiddet uygulanmasından bahsetmiştir. Küresel medya ve enformasyon ağlarının etkilerini anlatmaya başlarken o da Herakleitos'un "müşterek dünya" lafını alıntılar: "El konulan şey, müşterek bir iyi imkânının ta kendisidir."²⁷ Agamben, internet kültürünün geniş kesimlere yayılmasından önce yazdığı bu metinde, dilin şekilsizleştirilip toplumsal etkisinden yoksun bırakılma yollarından biri olarak yüzün değersizleştirmesini öne çıkarır. Buber'in çalışma arkadaşı Franz Rosenzweig'in eserinden yola çıkan bir denemesinde şunu beyan eder Agamben: "Yüz topluluğun tek mevkiidir ... yüzün ifşası dilin kendisinin ifşasıdır."²⁸ Yüzün reklamcılıkta, pornografide ve başka birçok alanda nasıl sömürülüp değersizleştirildiğine işaret eden Agamben, yüz "muharebe meydanı toplumsal hayatın

27. Giorgio Agamben, *Means Without End: Notes on Politics*, çev. Vincenzo Binetti ve Cesare Casarino, Minneapolis: University of Minnesota Press, 2000, s. 81.

28. A.g.y., s. 90.

tamamı... kurbanları da yeryüzünün bütün halkları olan küresel bir iç savaş"ın hedefidir diye yazar. Şimdiyse, bu düşüncelerden yirmi beş yıl sonra, bakış, ses ve yüzün toplumsal mekânlardan ve kişilerarası birlikteliklerden ne ölçüde koparılabileceğinin herhangi bir sınırı yok. Her üçü de muhtelif amaç ve kullanımlar için gözetlenme ve analiz nesnesi haline getirildiler, ama asıl hedef insanları makine sistemleri ve işlemlerine daha sorunsuz biçimde asimile edebilmek ki bu hedef de insanlara, olaylara ve birçok türden alışverişe verdiğimiz tepkilerin daraltılıp standartlaştırılmasını gerektiriyor.

Şu sıralar ses analizi gittikçe daha çok kullanılarak, konuşan kişinin duygu hali perde, tını, hız ve yükseklik gibi işitsel özellikler üzerinden belirlenmeye çalışılıyor; böylece konuşmacının tartışılan konu hakkında veya muhatapları hakkında ne ölçüde "olumlu" veya "olumsuz" hisler duyduğunu nicel olarak saptamak mümkün oluyor. Giderek daha fazla platform sesle çalışır hale geldiğinden, insan konuşması işlenerek davranış enformasyonu haline getiriliyor, daha "sevimli" ve "güvenilir" görünmesi için durmadan güncellenen robot seslerine de kullanıcılarla duygusal etkileşime giriyormuş gibi yaptırılıyor. "Kişisel yardımcı" bir makinenin, kendi yaptığı haleti ruhiye veya duygu saptamalarına göre sergilediği performansı değiştirebilmesini sağlayan geribildirim döngüleri yaratıyorlar. Popüler kültürde insan-robot konuşmalarının çoğunlukla, meseleyi cıvıklaştırmaya varacak ölçüde, şen şakrak veya komik tarifleriyle karşılaşıyoruz. Sürekli olarak makinelerin gittikçe daha çok insanlaştığı söyleniyor bize; "insan"ın ne olduğu konusunda neoliberal, şirketlere özgü bir kavrayışı önkabul olarak aldığı için saçma sapan, ahmakça bir iddia bu elbette.

Robot konuşmalarının güya "canlıymışlar gibi" modellenmesine rağmen, kelimelerin telaffuzu ve sıralanışının içerebileceği sayısız nüans, makinelerin işlemlerinde çoğunlukla önemsiz ve

gereksiz hale geliyor. Makine sesleri gittikçe yaygınlaştıkça, cansız, taklit sesler ile kanlı canlı bir insanın çıkardığı sesleri ayırt etme hassasiyetimizi kaybediyoruz. İnsan konuşmasının anlamlı içeriği bedensel performansından, yani soluk alıp verme ritminden, gırtlak kas ve kıvrımlarının devinimlerinden, ağız ve dilin hareketlerinden ayrılamaz. Binlerce yıldır başkalarını anlamakta başvurduğumuz başlıca araçlardan biri de canlı sesin bu tını ve titreşimlerinin aktardığı şeylere yönelik içgüdüsel hassasiyetimiz olmuştur. Şimdilerde robotlarla konuşurken, kendi kelimelerimizdeki ifade genişliğini gayri iradi olarak düzleştiriyor, azaltıyoruz; diğer birçok sözlü etkileşimimizde de tekillik ve kendiliğindenlik azalması söz konusu. Bir söz söylemek genellikle bir açma-kapama düğmesine basmanın eşdeğeri durumunda artık. Ne var ki bunda, diye cevap verenler çıkacaktır, dil her zaman bir praksis, bir iş yapma biçimi olmamış mıdır? Ya çok saf dil ya da sinik bir cevaptır bu; söylenen sözlerin artık verilerin yön verdiği işlemler tarafından talep edilip kullanıldığı o son derece güçlü kurumsal ve mali devreler şemasını görmezden gelir çünkü.

Konuşmanın gasp edilip içinin boşaltılması yeni bir şey değil şüphesiz. Radyo ve televizyon çağı herkesi insani amaçlılıktan yoksun insan seslerince söylenen yalanların sesine alıştırmıştı kesinlikle, ama bu artık devasa ve programlı bir ölçekte yapılıyor. İzlandalı merhum besteci Jóhann Jóhannsson 2016'da, Soğuk Savaş sırasında radyodan yapılan kısa dalga yayınların kayıtlarından bir eser çıkartmıştı. İstihbarat teşkilatlarının 1960'larda ve 70'lerde şifreli mesajlar aktarmak için kullandıkları mahut Numara İstasyonları'ndan alınmış kayıtlardı bunlar. "Song for Europa" adlı bu eserde genç bir kızın mekanik, düz bir sesle rasgele gibi görünen sayı dizileri okuduğunu duyarız. Jóhannsson kızın bu kasvetli kıraatının üzerine bir yaylı çalgılar orkestrası tarafından icra edilen, gittikçe yükselen, armonik bir mersiye yerleştirerek hem çocuğun sesinin zaptedilip kişiliksizleştirilmesini hem de daha ge-

nelde modern iktidar biçimlerinin insan bağlantısallığının en değerli ve kırılğan unsurlarını zedeleyişini vurgular.

Böyle cansız ve mükerrer konuşmaların yaygınlaşması, kişinin başkalarıyla buluşma, konuşma ve yaşama yeteneğini, bunların beraberinde getirdiği hüsrân ve yarım kalmışlıklara karşı sabır ve tahammülünü daha da aşındırır. Son on beş yıldır dünyanın büyük bir kısmı, konuşan veya ileti gönderen kişiyi kontrol edilebilir, tek yanlı devreler içinde tecrit eden parasallaştırılmış iletişim biçimlerine alıştırıldı. Aynı zamanda, internet de bir merak ve teşhir kültürünü besledi: Biriyle ilgili olarak bilinmeye değer görülen her şey hızla araştırılıp elde edilebiliyor. Bir başkasından ancak onunla belli bir zaman geçirdikten sonra, karşılıklı bir güven ve açıklık ortamı yaratılması sayesinde öğrenilebilen her ne varsa hiçbir maddi değeri, herhangi bir önemi yok. Bir yabancıyı, gariban birini, bizim çıkar ve ilgilerimize hitap edecek bir şey sunamayan birini dinleme, tahammül göstererek onunla yüz yüze gelme imkânını kaybediyoruz. Birinin sahiden yanında olmanın zorluklarını anlamaktan ya da bir diyalogun sadece aradaki bağlar veya arkadaşlık sayesinde değil başkalarının bilinmezliklerinden de başlayabileceğini kabul etmekten de âciziz. Şirketlerce tasarlanan sosyal medya formları başkalıkla ve ızdırapla etik bir ilişki kurma imkânını ortadan kaldırdı. Sayısız yoldan dijital çalışma ve eğlenmenin rutinlerini takip etmeye ve kendimizi onların vasatlık ve zihinsizlikleriyle aynı safa yerleştirmeye teşvik, hatta mecbur ediliyoruz. Kafka'nın Kadastrocu'su misali, hiç de hayırlı olmadığını bildiğimiz bir sistemin kural ve düzenlemelerine vazifeşinas ve sersemleşmiş bir halde uyum gösterirsek amaç ve özelemlerimize ulaşabileceğimize inandırıyoruz kendimizi.²⁹ Pasifliğimizden veya ra-

29. Bkz. Günther Anders, *Kafka'dan Yana, Kafka'ya Karşı* [1951], çev. Herdem Belen - Hüseyin Ertürk, İthaki, 2017.

hatımızı bozmak istemeyişimiz yüzünden sesimizi çıkarmıyoruz, ama zamanla bir bakıyoruz ki artık kendimize ait olmayan düşüncelerle jestlere sahip oluvermişiz.

Etrafımız filozof Adi Ophir’in tabiriyle “fuzuli kötülükler”le, yani aslında önlenebilecekleri halde kasıt veya ihmal yüzünden varolmayı sürdüren çok sayıda dayanılmaz ızdırap biçimiyle çevrilmiş bir halde yaşıyoruz.³⁰ Bugün dünyanın başına bela olan gaddarlıklar ve adaletsizlikler düşünüldüğünde, bu bakış, yüz ve ses tarama tekniklerinin etik sonuçlarını öne çıkarmak tali önemde gelebilir bazılarına. Gelgelelim, neoliberal buyrukların insanlararasılığı idame ettiren mahrem dokuya nasıl zarar verdiğine dikkat etmezsek, emperyalist savaş, ekonomik terör, ırkçılık, cinsel şiddet ve çevre felaketine karşı daha büyük ölçekli mücadeleleri sürdürme, hatta başlatma yeteneğimizi gittikçe daha çok kaybederiz. Başkalarına cevap verme yeteneği zayıflayınca da karşılıklı hesap verme gereği hissini kalıcılaştıramayız; içine gömüldüğümüz dijital tecridin verdiği cılız telafileri bile terk edecek motivasyonumuz kalmaz.

Günümüz kent hayatının en çok dikkat çekilen ve artık sıradanlaşmış fenomenlerinden biri, her biri gözlerini ayırmadıkları ekranlarına dalmış görünen atomlaşmış bireylerin oluşturduğu kalabalıklardır. Her toplanma mekânında fena halde aşına hale geldiğimiz bu sahneler, kamusal alanın çöküşünü hızlandırır ve neoliberalizmin talep ettiği topluluk reddini ritüel gibi gözler önüne sererler. Karşılaşmanın, “başkalarıyla beraber olma”nın vazgeçilmezliğine dayalı bir yaşam-dünyasının kaybedilmesinin habercisidirler. Fakat bunun sadece içinde bulunduğumuz dijital çağın verimli işleyişinin irkiltici ve önemsiz bir yan etkisi oldu-

30. Adi Ophir, *The Order of Evils: Toward an Ontology of Morals*, çev. Rela Mazali ve Havi Carel, New York: Zone Books, 2005, s. 515-16.

ğu, bu işleyişe zamanla alışacağımız veya bu tür davranışların zamanla azalacağı söyleniyor bizlere. Toplumsal dünyanın böyle paramparça edilmesi, meşgul-olmanın, kendi kendine meşgale bulma rolünün mecburen oynanmasına dayalıdır. Kişi aslında ne yapıyor, bakıyor mu, çalışıyor mu, mesaj mı atıyor, alışveriş mi yapıyor, sörf mü yapıyor, bir şey mi dinliyor, oyun mu oynuyor, her ne ise bunun bir önemi yoktur. Sonuçta gayri maddi bir ayrı-durma mimarisine kitlesel olarak boyun eğiliyor, bu mimari de kendi kendine faaliyette bulunma simülasyonu ve bu performansın dışında kalan her şeye kayıtsızlık tarafından ayakta tutuluyordur. Bu koşullarda, nihilistçe bir “batsın bu dünya” isteği söz konusudur. Gerçek yalnızlığın onarıcı nimetlerini de içermeyen bir yalıtılmışlık halidir bu; kamusal alanların sözde-özelleştirilmesidir ama kişiye özel hiçbir yanı yoktur. Georg Simmel’den Émile Durkheim’a, Guy Debord’dan Richard Sennett’e birçok düşünürün gösterdiği gibi, kapitalizm kuşkusuz çok sayıda toplumsal yabancılaşıma ve ayrılık konfigürasyonu doğurmuştur. Ama yirminci yüzyıl ortasındaki “yalnız kalabalık” döneminde bile kamusal alan hâlâ örtük olarak beklenmedik veya öngörülmedik şeylerle, tesadüfi olay, buluşma ve konuşma imkânlarıyla yüklüydü; bugün bu imkân alanı gittikçe daha çok kapanıyor.

Eugène Minkowski’nin 1930’larda yaptığı ve yaygın zihinsel hastalık biçimlerini “gerçeklikle kurulan hayati temasın kaybedilmesi” olarak nitelediği klinik araştırmanın, günümüzde kamusal alanın cep telefonuna boğulmasının barındırdığı psikopatolojiyi haber verdiği söylenebilir.³¹ Minkowski bu durumu daha da net bir ifadeyle, “hayatlarımızın en doğal ve en insani veçhesi” olan sempati yeteneğinin kaybedilmesi olarak görü-

31. Eugène Minkowski, *Lived Time: Phenomenological and Psychopathological Studies*, çev. ve sunuş Nancy Metzel, Evanston, IL: Northwestern University Press, 1979.

yordu. Zarar görmemiş bireyde, diye yazıyordu, sempati bütün algıların etrafını, başkalarıyla sürdürülen hayata verdiğimiz tepkilerin “esnek, kolay şekillendirilebilir ve insani” olmasını sağlayan “canlı bir kenar süsü” gibi kuşatır. Her allahın günü salt kendimizi ilgilendiren, özelleştirilmiş uğraşlara gömülmek, bu kenar süsü, yani her ne yaparsak yapalım bir kenarda işlemeyi sürdüren hem duyuşsal hem de etik dünya-farkındalığının canlılığını tehlikeye atar. Başkalarına yönelik ihtimam ve dikkatin azalması, çevrimiçi faaliyetlerin çoğunu şekillendiren “tek yönlü söylemi” ve “genelleşmiş otizmi” artırır.³²

Sempatinin nötrlenmesi ve sorumluluk hissinin kaybedilmesi, daha geniş çaplı bir şeyin, gündelik hayatın ahlaki yapı iskelesinin dağılmasının yansımalarıdır elbette. Yüz, ses ve duygu tanımak için envai çeşit alet çıkarken, bizim kendi insan tanıma kapasitemiz aksamaya başlamıştır. Filozof Paolo Virno şu eşi benzeri olmayan olgunun yarattığı sonuçları inceler: “İnsan denen hayvan bir başka insanı kendi türünden bir varlık olarak tanımamaya muktedirdir. Yamyamlıktan sömürgelere ve Avrupa’daki soykırımlara en uç örnekler bu kalıcı ihtimalin güçlü tanıklarındır.”³³ Virno’ya göre bu tanımama, toplum imkânının dağılmaya başladığı sınır çizgisidir. Başkalarının yakınlığına kayıtsızlığın damga vurduğu kolektif mekânların her yerde karşımıza çıkması, günümüzde yeryüzünün yakılıp yıkılması felaketinden ayrılamaz. Artık paylaşılmayan bir dünyaya olumsuz bir uyarlanma tarzı haline gelmişlerdir.

Kamusal mekânlar, Alberto Pérez-Gómez’in dikkat çektiği gibi, her yeri kuşatan bir haleti ruhiyenin bir grubu bir araya getirdiği, yerine getirilen eylemlerin amaçlı eylemler olarak dene-

32. Bu iki tabir şuradan: Guy Debord, *Gösteri Toplumu ve Yorumlar*, çev. A. Ekmekçi - O. Taşkent, Ayrıntı, 1996.

33. Paolo Virno, *Multitude: Between Innovation and Negation*, çev. Isabella Bertolotti, Los Angeles: Semiotext(e), 2008, s. 181-82.

yimlenmesini sağlayan ve bireyleri kendilerini daha geniş bir bütünün parçası olarak hissetmeye teşvik eden ortamlar olmuştur tarihsel olarak.³⁴ Gelgelelim, artık atomlaşmış olan toplumsal mekânların haleti ruhiyesi veya atmosferi huzur kaçıracı, alenen zehirli ve ilk bakışta anlaşıldığından daha çürütücüdür. Uzun bir birikim süreci sonunda başkalığa veya insandışı hayatın o harika bolluğuna yönelik merak yok olup gitmiştir. Deneyim, ânında internetten aranabilen şeylere indirgenmiştir. Marksist teorisyen Ernst Lohoff, toplumdan vazgeçerek sadece bedeli ne olursa olsun kendi başlarına başarılı olmak ve hayatta kalmak için birbirleriyle rekabet eden bireylerden ibaret piyasa güdüm-lü bir gerçeklik içindeki hayatın vahşi parametrelerini araştırır-ken şöyle der: “Kimsenin kaçamadığı bu delilik –kendine yeterli bir özne olarak var olmak zorunda kalmak– kendisini, bu ya-şanmaz hayat tarzını gerekli her araçla, hatta eline silah olarak savunmaya yönelik o çılgınca itkiye tercüme eder.”³⁵ Nitekim bireyin piyasaya tabiiyetine damgasını vuran şey özerklik heze-yanlarıdır, oysa bu tabiiyetin zemini fiili güçsüzlüğümüzdür. Top-lumsal ilişkilerin rasyonelleştirilmesi ve bütünüyle ekonomik-leştirilmesi “bu ilişkilerin içkin karşıtının, yani irrasyonelliğin, daima çoktan şiddetle yüklü bir halde serpilip geliştiği bir sera ortamı” yaratır.

Gezegenin geleceğinin, insan ve hayvan hayatının bekasının eşi görülmemiş bir tehlike altında olduğu böyle bir zamanda, bu kadar çok insanın kendilerini gönüllü olarak bir avuç toplumkı-rımcı şirket tarafından yapılmış ruhsuz dijital dolaplara kapat-ması acayip bir şeydir. Farklı bir dünyaya giden yollar internet arama motorlarıyla bulunmaz. İnsan toplumlarının on binlerce

34. Alberto Pérez-Gómez, *Attunement: Architectural Meaning After the Cri-sis of Modern Science*, Cambridge, MA: MIT Press, 2016, s. 28-30.

35. Ernst Lohoff, “Violence as the Order of Things” [2003], *Mediations*, Cilt 27 (Güz/Bahar 2013-14).

yıllık uzun tarihi boyunca geliştirilen bütün kaynak ve pratikleri araştırmak, onlara yönelik yaratıcı bir açıklık tavrı içinde olmak-tır gereken. Geçim teknikleri ve topluluğun serpilmesini sağla-ma konusunda, bütün çağlardan, özellikle de Küresel Güney'deki kültürlerden ve yerli halklardan gelen ama gizlendikleri yerler-den çıkarılıp bugünün ihtiyaçlarına uyarlanması gereken muaz-zam bilgi ve içgörü stokları vardır. Gerçekçi direniş stratejileri yeni yaşama tarzları icat etmeyi de gerektirir. Nelere ihtiyacımız olduğunu sil baştan yeniden düşünmemiz, aralıksız pompalanan sığ iştahlar selinin ötesinde arzularımızı yeniden keşfetmemiz gerek. Şu anda, başkalarıyla esasen satın aldığımız şeyler üze-rinden, edinmeye çalıştığımız cüzi kültürel sermaye üzerinden, hasedin veya itibar ihtiyacının ittirmesiyle iletişim kuruyoruz. Bireyin markalı ürünler tüketmekten gelen toplumsal paye ba-ğımllılığının direngenliğini hafife almak yanlış olur, ama kriz dönemlerinde veya olağanüstü hallerde mal mülke ve toplumsal statüye yönelik bağların çabucak koptuğu yönünde iç rahatlatıcı kanıtlar da var. Çocuk sahibi insanlar için bu, çocukların bireysel başarı uğruna akranlarıyla rekabet edebilmek için yükünü taşı-dıkları ümitsiz beklentileri terk etmesini sağlamak ve bunun ye-rine onlara, müştereken inşa edilip paylaşılacak yaşanabilir bir gelecek beklentisi sunmak demektir.

Ama bunlar sadece başlangıç seviyesindeki görevler, önü-müzdeki çok daha çetin zorluklar için gereken hazırlık kabilin-den şeyler. Her bölge veya sınıraşırı topluluk kendi izleyeceği yolu kendi tayin edecektir, ama şu anda birçok kişinin açıkça farkında olduğu üzere, en acil projeler yerel gıda üretimi ve da-ğıtımının genişletilmesi, temel sağlık ve paramedikal hizmetle-rinin ulaşılabilir hale getirilmesi, temiz su rezervlerinin korun-ması ve mevcut konut stoklarının hakkaniyetli bir biçimde ye-niden yapılandırılması olacaktır. Kentlerde semt ve mahalleleri yeniden örgütleyebilmek, terk edilmiş mekânlara sahip çıkmak,

mevcut araç ve malzemelere yeni kullanım alanları bulmak ve bir takas ekonomisini genişletebilmek için hem yenilikçi bakış açılarına hem de pragmatik becerilere ihtiyaç duyulacaktır. İnsanlarla hayvanlar arasındaki bağları yeniden tasarlamak, biyo-çeşitlilikten geriye her ne kaldıysa onu kurtarmak ve grup katılımıyla tanımlanan eğlence ve sanat ruhunu yeniden ele geçirmek de önemli olacaktır.

Jean-Paul Sartre 1950'lerin sonlarında farklı farklı bir dizi antagonizmayı göz önünde bulundurarak kaleme aldığı bir metninde, bütün insan tarihinin temelinde kıtlık olduğunu iddia etmişti. "Tarih," diyordu, "toplumun bütün düzeylerini altüst eden bir dengesizlikten doğar". Ona göre, örgütlü kıtlığın bünyesinden kaynaklanan şiddet üretiyordu "karşılıklılığın bozulması ve insani olanı imha etmek için insanın insanlığının sistematik olarak sömürülmesi denen o dayanılmaz gerçeği". Şu anda, yakıp yıma kapitalizminin neden olduğu ve gittikçe tırmanan kıtlık milyarlarca insanın ve gezegenimizdeki başka yaşam biçimlerinin bekasına tehdit oluşturuyor. Aşırı toplumsal dengesizlik, cinayet derecesine varan mahrumiyetler ve hayat için elzem habitatların tahribi, Sartre'ın tabiriyle "başka insanların praksisi"nin sonucudur. Ama bu şiddete, insan ilişkilerinin zedelenmiş dayanaklarını geçici bir süreliğine de olsa yeniden inşa etmeyi başarmış grup ve toplulukların "ortak eylemi"yle karşılık verilebileceğinden ısrarlıydı Sartre. Yalıtılmış bireyler "ortak hedefe ulaşmanın tek aracının ortak eylem olduğunu" keşfedebilirlerdi.³⁶ Küresel kapitalizm, her yanı onarılmaz çatlak ve yarıklarla kaplanmış olmasına rağmen hâlâ ayakta ise, başka benliklerden ayrılıklarına, azadeliğine, mahremiyetlerine ve ortak/komünal olan her şeyden duydukları korkuya sıkı sıkı yapışan bireyler sayesinde ayak-

36. Jean-Paul Sartre, *Critique of Dialectical Reason* [1960], Cilt 1, çev. Alan Sheridan-Smith, Londra: Verso, 2004, s. 387.

ta. İnternet kompleksi bu yalnız öznellikleri kitlesel olarak üretmeyi, insanları işbirliğine dayalı birliktelik biçimlerinden caydırmayı ve karşılıklılık ve kolektif sorumluluk imkânlarını ortadan kaldırmayı sürdürüyor. Kapitalizm-sonrası dünyanın eşiği çok uzakta değil, en fazla yirmi otuz yılı kalmıştır. Ama eşitlikçi özyönetime, ortak mülkiyete ve en zayıf üyelerine özen göstermeye muktedir yeni topluluk ve oluşumlar bugünden aktif bir biçimde hayata geçirilmeye başlamazsa, kapitalizmin sonrası da bölgesel despotizmlerin hükmünde yeni bir barbarlık alanı olacak, daha da beteri kıtlık hayal bile edilemeyecek vahşilikte biçimlere bürünecektir. Sartre o sıralar yeni yeni başlayan ayaklanmaların, “toplum karşıtı aygıtlara” kul köle olmaktan kurtulma ve pasiflikle yalıtılmışlığı yeni dayanışma biçimlerine dönüştürme konusunda benzersiz bir yetenekleri olduğunu görmüştü. Devrimci gruplar, bir olağanüstü hale cevap verirlerken, diyordu, kendi zamansallıklarını kendileri tanımlayabilir ve “geleceğin hangi hızla geleceğini” belirleyebilirler.³⁷ Şimdi, aradan yarım yüzyılı aşkın bir süre geçtikten sonra, yaşam-dünyamız yakılıp yağmalanırken, yeryüzünde hep birlikte yaşamamanın yeni yollarını içeren bir gelecekle buluşmak için zamanımız iyice azalmış durumda.

—

37. A.g.y., s. 390.

Jonathan Crary

Yeryüzü

Yakılıp Yıkılırken

Modern sanayi uygarlığı dünyayı ateşe vermenin eşiğinde. Toplumsal oluşumların ve toplulukların kökünün kurutulması, insani müştereklerin bağımlı olduğu canlı yeryüzü-sisteminin yok edilmesiyle iç içe geçmiş durumda. Artık kapitalizmin en son, "yakıp yıkma" safhasındayız. Askeri bağlamda bu tabir, yenilmiş bir halkın veya yaklaşan bir ordunun faydalanmasını engellemek için hayati kaynakların imha edilmesi anlamına gelir. Daha genel anlamdaysa, bereketli bölgelerin çoraklaştırılıp yenilenme kapasitesini yitirmesine karşılık gelir. Sudan mahrum bırakılmış, nehirleri ve yeraltı suları zehirlenmiş, havası kirlenmiş, toprağı kuraklık ve kimyasal tarımla mahvedilmiş, kavrulmuş bir dünya demektir.

Yakıp yıkma kapitalizmi, grup ve toplulukların kendi kendilerini geçindirmesine, kendi kendini yönetmesine veya birbirlerine destek olmasına imkân veren ne varsa imha eder. Bu durum madencilik, ormansızlaştırma ve zehirli atık yığma yoluyla yaşanması imkânsız çorak alanlar ve yoksulların umutsuz iç sürgünler haline geldiği şehirler yaratan Küresel Güney'de aşırı şiddetli yaşanıyor. Hesaplanarak düşük seviyede tutulan savaş hali veya uyuşturucu kartelleri arasındaki çatışmalar, bir zamanlar sivil toplumu andıran her şeyin ortadan kalkmasına neden oluyor...

Bunun karşısında "toplum karşıtı aygıtlara" kul köle olmaktan kurtulma ve pasiflik ile yalıtılmışlığı yeni dayanışma biçimlerine dönüştürme konusunda birliğin ve ortak eylemliliklerin benzersiz bir gücü olduğunu söyleyebiliriz.

— Jonathan Crary

Metis Edebiyat dışı
ISBN-13: 978-605-316-284-1
www.metiskitap.com